

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANARŞİST ALGISI VE ALINAN ÖNLEMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GURBET KEZER

İSTANBUL 2019

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANARŞİST ALGISI VE ALINAN ÖNLEMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GURBET KEZER

TEZ DANIŞMANI:

DOÇ.DR. YASEMİN TÜMER ERDEM

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Gurbet KEZER'in **II. Abdülhamid Dönemi'nde Anarşist Algısı ve Alınan Önlemler** konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yasemin TÜMER ERDEM
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL
Üniversitesi Yıldız Teknik Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 21.../...10.../2019 tarih ve 2019/23-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YESİLOĞLU
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ANARŞİZM'İN TEMELLERİ

1.1 ANARŞİZM NEDİR?	3
1.1.1 Anarşizm Kelimesinin Etimolojik Kökeni	6
1.1.2 Anarşizm de Amaç	7
1.1.3 Anarşizm-Terör İlişkisi	9
1.1.4 Eylemle Propaganda	12
1.1.5 XIX. YY' da Dünyanın Genel Durumu	14
1.2 II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE ANARŞİST ALGISI	20
1.2.1 II. Abdülhamid Dönemi	20
1.2.2 II. Abdülhamid Döneminde Kurulan Örgütler	24
1.2.3 Ermeni Komiteleri	25
1.2.3.1 Hınçak ve Taşnaksutyun Komiteleri	27
1.2.4 Balkan Komiteleri	32
1.2.4.1 Makedonya İç Devrimci Örgütü (IMRO)	34
1.2.4.2 Yüksek Makedon Örgütü (YMK)	35

1.2.5 II. Abdülhamid Dönemi'nde Anarşist Algısı.....	38
1.2.6 Jön Türkler.....	42
1.2.6.1 Abdullah Cevdet.....	43
1.2.6.2 Ahmet Rıza.....	43
1.2.6.3 Mehmed Murad (Mizancı)	44
1.2.6.4 Tunalı Hilmi	45
1.2.7 II. Abdülhamid Dönemi'nde Anarşizm'in Müslümanlar Arasında Karşılık Bulmama Sebepleri	48
1.3 II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞEN TERÖR EYLEMLERİ	52
1.3.1 Bab-ı Ali Yürüyüşü (1895).....	52
1.3.2 Osmanlı Bankası Baskını (1896).....	55
1.3.3 Selanik Bombalaması (1903).....	59
1.3.4 İlinden İsyanı (2 Ağustos 1903)	64
1.3.5 II. Abdülhamid'e Suikast (21 Temmuz 1905).....	66

İKİNCİ BÖLÜM

II ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

ANARŞİSTLERE KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

2.1 YABANCI İŞÇİLERİN KONTROLÜ	72
2.2 TEKNOLOJİK GELİŞMELERİ İZLEME.....	76
2.3 ŞEHBENDERLİKLER ARACILIĞIYLA TAKİP ETME	78
2.4 RESMİ GEÇİŞ EVRAKININ DENETİMİ	85
2.5 HAFİYELER	87
2.6 SANSÜR.....	89
2.7 ANARŞİST LİTERATÜR.....	95

2.8 ANARŞİSTLERLE MÜCADELE KAPSAMINDA ULUSLARARASI KONFERANSLARA KATILIM VE DESTEK	100
2.9 ANARŞİSTLER HAKKINDA BİLGİ VERECEĞİ İDDİASINDA BULUNAN DOLANDIRICILAR	105
SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	116

ÖNSÖZ

19.yy son çeyreği radikal anarşistlerin hanedan üyelerine yaptıkları saldırılar, kullandıkları bombalar ve dinamitlerle şehirlerde korku saldığı bir dönem olmuştur. II.Abdülhamid Döneminde ise anarşistlerin eylemlerle propaganda metodu, Avrupa'nın ilgisini çekmeye çalışan Ermeni Komiteler ve Balkan Komiteleri tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından anarşist olarak tanımlanan bu gruplara II. Abdülhamid'e muhalif kesim de dahil edilmiş, anarşistlerle mücadele için önlemler alınmıştır. Bu konuda yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.

Axel B.Çorlu, "The Disreputable Phoenix:A Transnational History Propaganda By Deed" isimli doktora tezinde yabancı devlet arşivine ait kaynakları Osmanlı Arşiv Belgeleri ile birlikte kullanarak, Osmanlı Devletine ait polis kayıtlarında anarşistin ne şekilde ifade edildiği, sınırların Hasan B.Abdullah örneği üzerinden geçişkenliğine atıfta bulunulmuş, gözetli raporlarına dayanarak anarşist kelimesinin resmi tutanaklarda kullanımına dair istatistiğe dayanan bir veri koymuştu.¹

Bu alanda yapılan çalışmalardan biri de İlkay Yılmaz'ın *Serseri, Anarşist ve Fesad'ın Peşinde* isimli kitabıdır. Kitap, II.Abdülhamid döneminde anarşist kavramının serseri ve fesad kelimeleriyle kullanımı, güvenlik politikaları çerçevesinde sınır kontrollerinin mürur tezkireleri ile daha sıkı hale getirilmesi, yabancı işçiler, ermeni komiteler ve balkan komiteleri faaliyetleri Osmanlı Arşiv Belgeleri ve geniş bir literatür ile birlikte işlemiştir.²

Bu tezde daha önce yapılan çalışmalarla fikir olarak benzer çizgide ilerliyor gibi görünse de farklı olarak anarşist olarak tanımlanarak yurtdışındaki faaliyetlerine engel olunmaya çalışılan Jön Türklere yönelik teşebbüsler, Jön Türklerin anarşist olmadıklarına yönelik cevaplar, anarşist hareketlere yönelik sansür, anarşistlerin hareketlerinin

¹ Axel B.Çorlu, *The Disreputable Phoenix:A Transnational History Propaganda By Deed*, Doktora Tezi, New York University, 2011.

² İlkay Yılmaz, *Serseri, 'Anarşist ve Fesad'ın Peşinde,* II.Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları' İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

şehbenderlikler üzerinden izlenip raporlanması, anarşist ihbar edeceği iddiasıyla mükafat bekleyip dolandırıcılık faaliyetlerinde bulunanlar Osmanlı Arşiv Belgeleri ve literatür kullanarak işlenmeye çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan bu tezin ilk bölümünde Anarşizm 'in ne olduğu, felsefi alt yapısının neyi amaçladığı anlatılırken 19.yy'da siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler ile birlikte anarşistlerin şiddeti araç olarak kullanmaya başlaması, eylemle propaganda konsepti altında radikalleşmeleriyle faaliyetlerini nasıl terörize ettikleri açıklanmaya çalışılmıştır. II.Abdülhamid döneminde dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında bilgi verilmiş, anarşist algısı üzerinde durulmuştur. Anarşistlerin iç politikada fesad şeklinde karşılık bulurken dış politikada siyasi suçlu kapsamında ele alınmasına dair örnekler verilmiştir. Ermeni ve Balkan komitelerinin fikri altyapıları, Anarşistlikle suçlanan İttihad ve Terakki üyelerinin kendi yayınlarından anarşist olmadıklarına dair beyanlarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin anarşistlere yönelik aldığı önlemler yabancı işlerin kontrolü, şehbenderlikler aracılığıyla izleme, sansür, teknolojik gelişmeleri takip etme, anarşistlerle mücadelede uluslararası çabalara katılım ve anarşistler hakkında bilgi vereceğini iddia eden dolandırıcılar başlıkları altında Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri temel alınarak incelenmiştir.

Bu süreçte bana destek olan sevgili hocam Doç. Dr. Yasemin Tümer Erdem'e, tezimle ilgilenip fikir veren değerli hocam Fatmağül Demirel'e, sevgili hocam Ufuk Gülsoy'a, her koşulda arkamda olan sevgili Babam Necmettin Kezer ve sevgili Annem Fatma Kezer'e, bana vakit ayırıp her türlü sorumu yanıtlayan arkadaşım Barış Kızılyar'a, sevgili arkadaşlarım Şeyda Güneri, Rumeysa Ülkü, Nesrin Şahin, Esra Bulut'a, kaynak konusunda yardımcı olan Hasan Ali Çakmak ve Osman Yiğit'e teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışma 19.yy sonlarında dozunu artıran anarşistlerin sebep olduğu şiddet hareketleri ve II. Abdülhamid devrinde resmi dile yansımalarını özetlerken aynı zamanda Ermeni ve Balkan Komitelerinin Bağımsız Ermenistan, Bulgaristan ve Makedonya hedefleri için ‘Eylemle Propaganda’ yöntemini kullanarak Osmanlı Ülkesinde çıkardığı olayları da incelemektedir. Bab-1 Ali Yürüyüşü, Osmanlı Bankası Baskını, Selanik Bombalaması, İllinden İsyanı ve II. Abdülhamid Suikastı şeklinde meydana gelen olayları gerçekleştirenler anarşist olduklarını iddia etmeseler de Osmanlı Devleti tarafından çoğunlukla anarşist olarak tanımlanmışlardır. Ayrıca içinde buldukları örgütlerin anarşist çevrelerle bağının bulunması, eylem pratiklerinin anarşistlerin aynı dönem gerçekleştirdiklerine benzer olması bu tanımları doğrular niteliktedir. II.Abdülhamid döneminde İttihad ve Terakki üyeleri anarşist olduklarına dair suçlamaları kendi yayın organları üzerinden reddetmesi fakat yurtdışındaki faaliyetleri anarşist fikirli olmaları üzerinden engellenmeye çalışılmasına yönelik örnekler verilmiştir.

Bu tez, II. Abdülhamid döneminin şartları göz önüne alındığında anarşist tanımının nasıl yapıldığına dair açıklama getirmeye çalışmaktadır. Ayrıca “Anarşist” olarak tanımlananlara karşı alınan önlemlerin neler olduğu üzerine eğilmektedir. Birçok farklı alanda önlemler alınarak anarşistlerden, anarşist olduğundan şüphelenilen ya da anarşist olma ihtimali olan kişilerin faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Buna kapsamda; Devlet yöneticilerine yönelik suikast haberlerinin yayınlanmasına, sahnelenmesine, sinematografi aracılığıyla gösterilmesine sansür getirilmiş, anarşist yazarlara ait kitapların Osmanlı topraklarına girmesine engel olunmaya çalışılmış, anarşistler hakkında bilgi alınmasında şehbenderlikler önemli rol oynamıştır. İktidarın gücünü temsil edenlere yönelik suikastların artması ihbarda bulunacağını söyleyen dolandırıcıların ortaya çıkmasına sebep olmuş, Osmanlı Devleti bu kişilerin dolandırıcı olduğuna kanaat getirdikten sonra itibar edilmemesini istemiştir. Yabancı işçilere karşı temkinli davranılmış, anarşistlerle mücadele kapsamında toplanan Roma ve St.Petersburg konferanslarına temsilci gönderilerek bu konu kapsamında yabancı ülke temsilcileriyle iletişim halinde olunmuştur.

ABSTRACT

This Study surveys increasing violence actions cause of anarchists at the late of 19.th century while summarizes the reflections to era of Abdülhamid II in official correspondence. It also explains The Armenian and Balkan Comitees' existed events which uses method of "propaganda by deed" to establish independent Armenia, Bulgaria and Macedonia. The perpetrators of Bab-ı Ali March, Ottoman Bank Raid, Bombing of Thessaloniki, Preobrazhenie Uprising and Assassination Attempt to Abdülhamid II has not claimed themselves as an "anarchist" but They are claimed "anarchists" by Ottoman State. Also these groups linked to anarchist societies and similarity of their action attempts and anarchist action attempts in the same era to supports and verifies this opinion. Union And Progress members in the era of Abdülhamit II has rejected the issue of bad reputations as anarchist, they try prevent, their action in abroad as introducing them as anarchist.

This thesis try to explain about how its made the perception of anarchist in consider of Abdülhamit II era's conditions. It also aiming the preventions against who defined as a "Anarchist". Preventions have been tried to be taken in many different areas. Censorship to publicity, enact, display by cinematography about assassinations of statesmen news, work and forbid for anarchist books enter to Ottoman lands and gather info about anarchists with consulship can be example to this preventions. The rising of assassinations against persons who represent ruling power caused to spawn cheaters who claim themselves "anarchist" and "informant". But Ottoman State ignored this persons after be convinced to this persons be cheaters. Ottoman State did cautious against foreign workers, send representative to Rome and St. Petersburg conferences communicated other country representatives against struggle to anarchists.

Key words: Anarchism, Propaganda by Deed, II.Abdulhamid Era, Armenian and Balkan Comitees, Measure. Union and Progress.

KISALTMALAR

A. MTZ.(04)	: Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
A.MKT	: Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
B	: Receb
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı
C	: Cemaziyelahir
Ca	: Cemaziyelevvel
DH.İD	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.TMIK.M	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, Muamelat
HR.MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
HR.SFR.3	: Hariciye Şifreli Bulgaristan Evrakı
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR.TO	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.MTZ	: İrade Eyalet-i Mümtaze

İ.ZB	: İrade Zabtiye
L	: Şevval
M	: Muharrem
N	: Ramazan
R	: Rebiülahir
Ra	: Rebiülevvel
S	: Safer
Ş	: Şaban
TFR.I.MN	: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.UM	: Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
Y	: Yıldız
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.EŞA	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşe- militerlik Tahrirat
Y.PRK.HR	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ŞH	: Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.TKM	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.ZB	: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Z	: Zilhicce

Za : Zilkade

ZB : Zabtiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

19.yy teknolojik, sosyal ve ekonomik anlamda büyük sıçrayışların yaşandığı bir dönem olmuştu. Demiryollarının uzamasıyla ulaşılabilirlik artmış, telgraf hatlarıyla haberleşme ağı hızlanmış, okulların sayısı çoğalmış, basın yayın yapmanın kolaylaşmasıyla orta ve alt sınıfa mensup insanlar arasındaki iletişim daha görünür hale gelmişti. Yüzyıl sonlarına doğru imparatorlukların yavaş yavaş çözülmeye başlamasıyla birlikte, ulus-devlet özlemi içinde olan azınlıkların bağımsızlık hareketleri artmaya başlamıştı. Avrupa emperyalizminin dünyanın birçok yerine ulaştığı, devletler arası rekabetin hız kazandığı, ekonomik kalkınma ve toplumsal sorunların daha da belirgin bir hale gelmesiyle birlikte yeni fikir akımları da ortaya çıkmıştı. Toplumun yönetilme iradesinin halkın kendisine bırakılmasını isteyen, hiçbir efendiyi, gücü tanımayan anarşizm böyle bir ortamda yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştı. 19. yy son çeyreğinde anarşist düşünürlerin eylemlerin kelimelerden daha etkili bir ifadesi olan “Eylemle Propaganda” metodu da toplumu yöneten, iktidarı temsil eden kişilere yönelik devrimci şiddetin sloganı haline gelmişti.

19. yy dünya tarihinde geçişlerin yaşandığı Hobsbawm'ın "imparatorluklar çağı" adını verdiği bu dönemde II. Abdülhamid tahta geçmişti³.Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı döneminde devleti ayakta tutmaya çalışmış; 33 yıl tahtta kalmıştı. Tahta geçtikten bir yıl sonra 93 Harbi ile karşı karşıya kalmış, savaş sonucunda imzalanan Berlin antlaşması ile Ermeni Sorunu ve Makedonya sorunu, Avrupalı Devletlerin de müdahale edebileceği uluslararası sorunlar haline gelmişti. Bu dönemde bağımsız Makedonya, Bulgaristan ve Ermenistan hedefi ile hem doğuda hem batı da faaliyet halinde olup karışıklık çıkaran komiteler ortaya çıkmıştı. Ermeniler tarafından Hınçak ve Taşnaksutyun, Bağımsız Bulgaristan ve Makedonya için VMRO ve YKY komiteleri kurulmuştu. Bu komitelerin hedefi Avrupa kamuoyunun dikkatini çekecek olaylar çıkarmak bunun için de Avrupa sermayeli bankaları bombalamak, halkı örgütleyerek isyan başlatmaktı. Bu eylemler arasında anarşistlerin 19. yy son çeyreği ve 20.yy başlarında imzası olarak görülen hanedan üyelerine yönelik suikast planlarının bir benzeri

³ Francis Georjeon, *Sultan Abdülhamid* Çev. Ali Berktaş İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.13.

olan II. Abdülhamid'e suikast girişimi de yer almıştı. Komiteler bomba, dinamit yapımında ve kullanımında etkili olmuş, sivil halka zarar vermekten çekinmemişti.

II. Abdülhamid döneminde anarşist olarak tanımlanan muhaliflerin yaptığı eylemlere karşı takınılan tavır ve alınan önlemleri dönemin gazete ve arşiv belgelerinde ne şekilde ele alındığını göstermektir. Bunun içinde önce anarşizmin gerçekte ne ifade ettiği fikri alt yapısının ne olduğu anlatılacaktır. Anarşistlerin ne istediği, yapılan eylemlerin gerçek anarşizm ile bir ilgisi olup olmadığı ve devlet için anarşist tanımının gerçekte neyi ifade ettiği bu şekilde daha iyi anlaşılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANARŞİZM'İN TEMELLERİ

1.1 ANARŞİZM NEDİR?

Anarşizm tarihin en tartışmalı fikir akımlarından biri olmuştur. Ne olduğu ya da olmadığı üzerinde bir türlü uzlaşılammış tam anlamıyla standart bir tanımı yapılamamıştır. Daniel Guerin bu konuda “Anarşistlerin oldukça geniş düşüncelerini tek bir ortak paydada ifade etmek imkânsız bir şey” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.⁴

Antik Yunan'dan miras kaldığı şekliyle bir eleştiri, hatta aşağılama sözcüğü olarak dilde yer etmişti.⁵ Çoğu zaman pejoratif⁶ bir anlam yüklenmiş, bir siyasi öğreti olarak ele alınmaktansa günlük dilde “başiboşluk, kuralsızlık, kargaşa kaotik durum” veya “düzen karşıtı saldırı” gibi olumsuz anlamlarıyla kullanılmıştı⁷. Buna örnek olarak Aristotelesin anarşi' kavramına “*efendisiz kölelerin kol gezdiği bir durum ve demokrasinin yozlaşması*⁸” gibi veya hocası Platon'nun “*demokrasi daima 'anarşik' olan adaletsiz bir hükûmet formudur*”⁹ gibi kullanımları gösterilebilir.

Anarşizm kavramı eleştirel ve negatif biçimde medenî veya kurumsallaşmış düzenin yıkılması anlamında Fransız Devrimi'nden beri kullanılmaktadır¹⁰. Bu kullanım şekline örnek olarak; Jironen Brissot¹¹ 1793'te mecliste yaptığı konuşmada

⁴ Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük, Ekoloji, Anarşizm*, Çev. Veysel Atayman İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1997, s.35.

⁵Tayfun Gönül, *Anarşizm*, İstanbul: Kaos Yayınları,2008 4.baskı s.9.

⁶ *Pejoratif*; kötüleyici, olumsuz anlamında kullanılmıştır.

⁷ Bican Şahin, Ömer Çaha, *Anarşizm, Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Orion Kitabevi Ankara 2013, s.396.

⁸ Cantzen *a.g.e.*, s.36

⁹ Peter Marshall, *Anarşizmin Tarihi, İmkansız İstemek*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İmge Kitabevi, 2003, s. 113.

¹⁰Andrew Heywood , *Siyasi ideolojiler*, Çev. Şeyma Akın Ankara Adres Yayınları 2013, s.191.

¹¹ Fransız devrimi sırasında Jironenlerin lideridir. (1754-1793) ‘Mülkiyet Hırsızlıktır’ sözünü Proudhon'dan önce onun söylediği dile getirilir.

Enrages'lerin¹² bastırılması talebini dile getirirken, bu anarşiyi tanımlamak gerektiğini ifade etmiş;

“Hayata geçirilemeyen kanunlar, güçsüz ve şaşkın otoriteler, cezalandırılmayan suç, saldırıya uğrayan mülkiyet, ortadan kaldırılan kişisel güvenlik, halkın ahlâkının yozlaşması, anayasaya hayır, hükümete hayır, adalete hayır; işte anarşinin belli başlı özellikleri¹³.” diyerek anarşistleri kötücül bir şekilde hiçbir kalıba, düzene uymayan, kanun çiğneyici olarak betimlemişti. Yine Fransa da birkaç yıl sonra Direktuvar¹⁴, bastırıldığı Jakobenlerle¹⁵ alay ederken, onları anarşist olarak nitelendirmiş ve;

”Anarşistlere kalırsa Direktuvar, suça batmış, kana bulanmış, yağmacılıkla semirmiş, kendi yapmadıkları bütün kanunların ve kendi yönetmedikleri bütün hükümetlerin düşmanı, özgürlük vazeden ama despotizmi uygulayan, kardeşlikten bahseden ama kendi kardeşlerini boğazlayan ..., tiranlar, köleler, tabi oldukları akıllı zorbaların adi yaltakçıları, tek kelimeyle bütün aşırılıkların, bütün alçaklıkların ve bütün suçların faili” olarak suçlamıştı.¹⁶

Fakat bu anlamda anarşizmi sadece karışıklık, şiddet içeren eylemleri ifade ederken dar anlamda kullanmak oldukça yüzeysel ve sığ olacaktır. Anarşizme farklı açılardan bakan düşünürlerin fikirlerini dile getirmek de yerinde olacaktır. Henry Arvon anarşizmi, özgürlük serabının bir nebze gösterildiği ve maruz kaldığı toplumsal eşitsizlikleri isyan ettirici bulan 19. yüzyıl insanının tepkisi olarak tanımlamıştı.¹⁷

¹² *Enrages*; Fransız devriminden sonraki süreçte Jacques Roux önderliğinde ortaya çıkan öfkeliiler ya da gözü dönmüşler olarak da adlandırılan grup.

¹³ Gönül *a.g.e.*, 9.

¹⁴ *Direktuvar*; Fransız devriminden sonra meydana gelen yönetim şekli. 1795'ten 1799' a kadar 4 yıl sürmüştür. Napolyon'un hükümet darbesiyle sona ermiştir.

¹⁵ *Jakobenler veya Jakoben Kulübü*; Fransız devrimi sonrası bir dönemlik yetkiyi elinde bulunduran ve bu dönemde yaşanan terör olaylarından sorumlu tutulan radikal kral yanlısı kişilere düşman siyasi parti En önemli temsilcileri Robespierre, Mirbau, Toplum mühendisliğine soyunmuş bir dönemlik dikta rejiminin toplumu Aydınlanma Çağına geri götüreceğini düşünmüşlerdir.

¹⁶ Gönül *a.g.e.*, s.9.

¹⁷ Henry Arvon, *Anarşizm*, Çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları, 199 s.15.

Bu alanda literatüre katkısı olan George Crowder ise anarşizm toplumsal düzensizlikle özdeşleştirilmemesi zorunlu bir hükümeti olmayan düzenli bir toplum olarak görülmeli şeklinde bir yorum getirmişti¹⁸.

Ana Britannica da ise "İnsanlık tarihinde siyasal otoriteyi yadsıma geleneğinin köklerini, Eski Yunan'daki Stoacılar ve Kyniklere, Orta Çağ'daki Katharas tarikatına ve Reform dönemindeki bazı Anabaptist gruplara kadar götürmenin mümkün olduğu ifade edilmekteydi.¹⁹

19. yüzyılın bütün radikal hareketleri içinde tepki ruhunu tam olarak gösterenin anarşizm olduğu J. S. Schapiro tarafından dile getirilmişti.²⁰ Saul Newman, "*İnsan ve iktidar birbirinden ayrı ve karşıt dünyalara aittirler. Bu nedenle anarşizm, iktidarın doğaya, akla ve aykırı olmakla itham edilebildiği, iktidar tarafından kirletilmemiş bir mantıksal kalkış noktasına sahiptir*" şeklinde bir fikir öne sürmüştü ve anarşizmin 19. yüzyılın hümanist ideallerinden doğmuş devrimci bir felsefe olduğunu iddia etmişti.²¹

"*Anarşistler engelleyici ve sınırlayıcı olmayan 'açık' bir toplumun, çeşit çeşit bir arada olma tarz ve biçimlerinin serbestçe gelişip hareket edebilecekleri serbest bir alanın gerçekleştirilmesini amaçlarlar*"²² diye belirten Rolf Cantzen'in ifade ettiği çeşit çeşit ifadesi çok yerindedir çünkü burada tek bir anarşizmden bahsetmek yanlış olacaktır. Genel bir bakış attığımızda ortada bir anarşizmin değil anarşizmlerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Birçok kültüre, ülkeye, bireye göre farklı biçimde uyarlanmış anarşizm felsefesini görmek mümkün ve bunu kabul etmek yanlışlamaktan daha doğru bir tutum olacaktır.

Genel olarak bakıldığında, insanlığın, devletin iktidarıyla ezilebileceği ama kirletilemeyeceği çünkü devlet aygıtının iktidarın 'suni' bir yansıması olduğu, insanın

¹⁸ George Crowder, *Klasik Anarşizm*, Çev. Sinan Altıparmak Öteki Yayınevi, 2007 s. 9-10.

¹⁹ Ümit Aktaş, *Anarşizm*, İstanbul: Okur Kitaplığı 2012 s. 37-38.

²⁰ J. S. Schapiro, *Çağdaş Düşüncede Toplumsal Tepki*, s. 90 Ümit Aktaş, a.g.e, s 29.

²¹ Saul Newman, *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*, Çev. Kürşad Kızıltuğ İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2006, s. 27-29.

²² Cantzen, a.g.e, s.45.

doğaya ait olması sebebiyle devlet olmadan da tek başına sahip olduğu akıl ve vicdanla doğru, akıllıca olanı bulabilecek kapasite olduğu fikri anarşizm de yer bulmuştu. Bu bakış açısına göre anarşizm kargaşanın değil, kendiliğinden düzenin yolunu açacak bir düşünce biçimi olarak görülmüştü.²³

Anarşizm, insanlara, kendilerine dayatılan yasalara, sömürülen haklarına, neye inanıp inanmayacaklarına ya da neyin doğru neyin yanlış olduğuna onların yerine karar veren otoriteye karşı sahip olduğu akli kullanarak düşünsel veya fiziksel olarak eyleme geçmek gibi bir alternatif sunmaktadır.

1.1.1 Anarşizm Kelimesinin Etimolojik Kökeni

Kelime anlam bakımından Ahmet Cevizcinin Felsefe Sözlüğünde, yoksunluk bildiren Yunanca ‘an’ önekiyle kral, yönetici güç anlamına gelen ‘arkhe’ sözcüklerinin birleşiminden türediği devlet ya da hükümeti olmayan bir toplumun hem mümkün hem de arzu edilebilir olduğunu savunan görüş olarak tanımlanmıştı.²⁴

Yine bir diğer sözlükte (an-arkhe kelimesinin Yunanca anlamı) anarşi öncelikle her türlü ilk ilke, ilk neden ve ilk fikrin, varlıkların (sonunda her zaman Tanrı’yla özdeşleşen) biricik bir köken karşısındaki her türlü bağımlılığının reddi olarak betimlenmişti.²⁵

Peter Marshall, anarşiyi genellikle hükümeteşiz toplum, anarşizm ise bunun gerçekleşmesini amaçlayan toplumsal felsefe olarak tanımlanmış, ‘Anarşi’ sözcüğünün kadim Grek döneminde kullanılan *αναρχία* (anarkhos) sözcüğünden gelerek *αν* (an) öneki sız ya da siz sonetine denk düştüğünü, *αρχία* (arkhos) sözcüğünün ise önce ‘askeri lider’, daha sonra ‘hükümdar/yönetici’ anlamına geldiğinin altını çizmişti.²⁶

²³ Cengiz Çuhadar, “Anarşizm düşüncesindeki Farklılıklar” *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2013, Cilt : 16, Sayı : 43, s.106.

²⁴ Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık ,2006), 6.baskı, s. 100.

²⁵ Daniel Colson, *Proudhon’dan Deleuze’ e Anarşist Felsefe Sözlüğü*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus Yayınları ,2011 s. 26.

²⁶ Marshall, *a.g.e.*, s. 25.

1.1.2 Anarşizm de Amaç

Anarşi, köken, hedef ve araç olarak, çokluğun, varlıkların sınırsız çeşitliliğinin ve hiyerarşisiz, tahakkümsüz, kökten özgür ve özerk güçlerin özgür birliğinden başka bağımlılığın olmadığı bir dünya yaratma kapasitesinin olumlanması, Anarşizm ise egemen düzen kategorilerinin sınıflandırması ve kimlik kaydı (Hıristiyanlık, Marksizm, liberalizm, sendikacılık, feminizm, vs.) temelinde, anarşiye bağlılıklarını belirten pratik, fikir, hareket ve örgütlenmelerin adı olarak kullanılmış bu görüşü benimseyenler de kendilerini anarşist olarak ifade etmiş ya da bu şekilde adlandırılmışlardır.²⁷

Komünizm 'den Liberterianizm'e dek birbirine zıt uçları barındıran bu geniş çerçevenin merkez noktasının, insana kendi iradesi dışında dayatılan, insanlar arasında egemenlik ve hiyerarşi ilişkisi kuran her tür otoriteye, bu bağlamda en üst otorite olarak devlete, kesin, uzlaşmaz bir karşıtlık olduğu söylenebilir.²⁸

Aslolan nihai hedefin özgürlük olduğunu, verilecek savaşın, ödenecek bedelin ve çekilecek çilenin sonunda özgür kılacağı görüşü anarşizmin en net amacı olmuştur.

Burada anarşist bireyin onu sınırlayan otoriteye yöneldiğini ve kendisini bu otoriteyi her açıdan etkisiz hale getirecek kutlu bir davanın neferi olarak gördüğü yorumunda bulunabiliriz. Bakunin'in "her türlü otoritenin mutlak reddini" savunuşu, Kropotkin'nin "anarşizmin bütün yönleriyle otoriteyi yıkmak" için çalıştığını söylemesi, Maletesta'nın anarşiyi "otoritesiz örgütlenmiş bir toplum" olarak tanımlaması otorite karşıtlığının anarşizmde önemli bir yere sahip olmasına dair örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹

²⁷ Colson, *a.g.e.*, s. 28.

²⁸ Bican Şahin, Ömer Çaha, *a.g.e.*, s.397.

²⁹ Marshall, *a.g.e.*, s.80.

Anarşizmin bir fikir hareketi gibi ortaya çıkması, anarşizm sözcüğünün 18. yy ve 19. yüzyıl da siyasal literatüre girmesi William Godwin, Bakunin ve Prudhon'nun düşünceleri sayesinde olmuştur.³⁰

19. yüzyılın ünlü anarşist figürlerinden Bakunin, Hegel 'in fikirlerini kendine göre yorumlamış ve toplumsal devrim sonucuna varmıştır. Almanya'da yayınladığı 'Almanya'da Gericilik; Bir Fransız'dan birkaç satır' isimli makalesi Bakunin'in sonrasında devrimci eylem pratiğine ilham verecek şu ünlü sözleriyle bitirmiştir; "*Tüm yaşamın erişilmez ve sonsuz yaratıcı kaynağı olduğu için yıkan ve imha eden içgüdüye güvenelim. Yıkma güdüsü aynı zamanda yaratıcı bir güdüdür.*"³¹ Bakunin, devletlerin yapıları gereği insan adaleti, özgürlüğü ve ahlakının tam tersini temsil ettiklerini belirtmiş ve bu yüzden de özgürlük ve barışın ancak bütün devletlerin dağıtılması ve toplumun bastan sona yeniden örgütlenmesiyle, evrensel bir özgür birlikler federasyonunun yaratılmasıyla kazanabileceği ifade etmiştir.³²

Kendisinden evrimci bir devrimci olarak bahsedilen Kropotkin'de önemli anarşistlerden biridir.³³ Devletin elinde güç ve para bulunduran sınıfları korumaya devam edeceği bu yüzden bu sınıfları ortadan kaldırmanın yolunun emekçilerin örgütlü hareket etmesine bağlı olduğunu, devlet, özel mülkiyet ve kilise gibi kurumların toplumdaki işbirliğini engellediğini savunmuştur.³⁴

Eliee Reclus da 19. yy anarşist düşünürü aynı zamanda modern toplumsal ekoloji öcülerinden biridir. Kendisini takip edenlere özgürlüğü bireyin "kendi isteğine göre eyleme, 'hoşuna gideni yapma', aynı zamanda bütün kolektif görevlerde kendi iradesini başka insanların iradesiyle doğal biçimde birleştirme hakkı olarak tanımlamış, genel fayda için çalışmayı önemsemiş, önceleri devrimci şiddeti savunduysa da sonraki daha

³⁰ Örsan K. Öymen "Anarşizm/Komünizm ve Sosyal Demokrasi" *Düşünen Siyaset* S.11, Ankara: Lotus Yayınları,2002) s.95.

³¹ Sam Dolgoff,, *Bakunin*, Çev. Cemal Atilla,Kaos yayınları, İstanbul, 1998 s.13

³² Marshall, *a.g.e* s.401.

³³ Marshall, *a.g.e*, s.439.

³⁴ Cevizci, *a.g.e*, 102.

ılımlı bir görüşe sahip olmuş, anarşizmin üç idealini, beden ekmeği (yiyecek), zihnin ekmeği (eğitim) ve ruhun ekmeği (kardeşlik) şeklinde ifade etmiştir.³⁵

1.1.3 Anarşizm-Terör İlişkisi

19.yy üretim ilişkilerinin değiştiği, işçiler arasına kadın ve çocukların dahil olduğu, fikir akımları, suikastlar, ihtilal denemeleri, sosyokültürel ve ekonomik gelişmeler, ardı ardına gelen icatlar, yeraltı yapılanmalarına sahip örgütler, istekleri için harekete geçen halk ve bir ülkede yaşananların başka ülkeleri etkilediği bir döneme tanıklık etmişti.³⁶ 19.yy'da ilhamını çoğunlukla Aydınlanma dönemi düşünürlerinin fikirlerinden alan birçok fikir akımının, toplumun farklı kesimlerine hitap ettiği, sokaklardan saraylara kadar farklı düşünce biçimlerinin kendilerine yer bulduğu söylenebilir. Düşünürlerin, fikirlerinin bu çağda alışılmış yönetim biçimleri ve geleneksel yapıya sahip birçok kurumdaki çözülme için katalizör görevi gördüğünü söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru anarşizm kelimesi olumsuz bir şekilde muhafazakârlar tarafından her türlü görüşe uyarlanarak kullanılmıştı.³⁷ Anarşizmin, devlet tarafından terör ve şiddet kavramlarının içine sıkıştırılmış bir kavram olarak kullanılmasının sebebi Fransız devrimi sonrası anarşiye yüklenen olumsuz anlam ve 19. yy sonlarına doğru erken terörizm dalgasının dünyada anarşist fikirler aracılığıyla yayılmasından kaynaklanmıştı.³⁸ Bazı terör eylemleri alt metninde anarşist felsefe kullanılarak toplumun gözünde meşrulaştırılmaya çalışılmıştı. Anarşistlerin 19. yy sonlarında Barcelona Liceu Opera Tiyatrosu'na bomba atılması, Emile Henry, Ravachol gibi figürlerin günlük hayatın akışı içinde yer alan sivil insanları ve kafeleri hedef alması, gerek Avrupa gerek Amerika'da birçok devlet başkanı, krallar, kraliçelerin suikastlar ve

³⁵ Marshall, a.g.e s.486.

³⁶ Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı* (1789-1848), Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, İstanbul: 2003, s. 10-12.

³⁷ Deaglán Ó Donghaile, *Blasted Literature Victorian Political Fiction and the Shock of Modernism* Edinburgh University Press, 2011 p.94.

³⁸ Benedict Anderson, *Üç Bayrak Altında "Anarşizm ve Sömürgecilik Karşısı Tahayyül"* Çev. Emine Bademci, İstanbul: Metis Yayınları, 2007 s.102.

bombalamalara maruz kalması³⁹ toplum nezdinde terörizm ve anarşizm kelimesinin birbiriyle bağdaştırılmasına neden olmuştu⁴⁰

Siyasal anlamda terör ve terörizm kavramları da 1789 Fransız İhtilali'yle birlikte Jakobenlerin başta olduğu terör dönemi için kullanılmaya başlanmış; başlangıçta devletin siyasal baskı ve sosyal kontrol aracı olarak nitelenmişti.⁴¹ Sonraki süreçte işçilerin çıkardığı olayları tanımlamak için kullanılan terör kavramı 19. yüzyıl sonlarına doğru anarşistler tarafından anarşizm felsefesi, şiddet içerikleri eylemlerini meşrulaştırma amacıyla kullanılmaya başlanması terörün anarşinin doğal sonucu ve teröristlerin aynı zamanda birer anarşist olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştı⁴². Anarşizm felsefesini egemen kılmak için uygulanan şiddet yöntemlerinin hedeflendiği eylemleri “terör” olarak tanımlamanın mümkün olabileceği, bundan dolayı anarşizmin terörizmi araç olarak kullandığı ifade edilmektedir.⁴³

Kahramanlık mitleri, şehitlik mertebesine ulaşma hikayeleri ile terörizm romantik bir tasvire bürünmüş; bu yolda ölen kişi insanlığın daha iyi bir seviyeye ulaşması için umutlarını, hayatını feda eden biri şeklinde idealize edilmişti.⁴⁴ Edward Hallet Carr, tarafından ilk terörist olarak tanımlanan, Bakunin'e yakınlığı ile bilinen Sergey Nechayev, 1869'da “Devrimci'nin El Kitabı'nda” devrimcinin kişisel çıkarları, ticari ilişkileri, duyguları, mülkiyeti ve adının olmadığı, kendileri gibi devrime adanmış olduklarını kanıtlayanlar dışında dostluk veya bağlanma söz konusu edilemeyeceğini ifade etmişti. Devrim'in devlete ait bütün kökleri yok edeceğini yazmıştı.⁴⁵ Sonraki süreçte Çar'a yönelik suikast denemeleri olmuş ve Narodnaya Volya 1881'de

³⁹Mark Shirk, “The Universal Eye: Anarchist “Propaganda of the Deed” and Development of the Modern Surveillance State”, *International Studies Quarterly*, 2019, p.5.

⁴⁰ Deaglán Ó Donghaile, *Blasted Literature Victorian Political Fiction and the Shock of Modernism* Edinburgh University Press, 2011 s.152.

⁴¹ Hoffman, *a.g.e* s.2-3.

⁴² Hoffman, *a.g.e* s.4.

⁴³ Hoffman, *a.g.e* s.5.

⁴⁴ John A.Lynn, *Another Kind Of War : The Nature and History of Terrorism*, Yale University Press, 2019 p.132.

⁴⁵ Edward Hallett Carr, *Romantik Sürgünler*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları: İstanbul, 2007, s.287-307, Lynn, *a.g.e* 133.

gerçekleştirdiği eylemle Çar'ın ölmesine sebep olmuştu.⁴⁶ Eylemin ses getirmesi, kitabın radikal gruplar tarafından var olan düzeni yıkmaya yönelik bir risale olarak popülerleşmesine neden olmuştu.⁴⁷

Nechayev'in anarşist olduğunu söylemek pek mümkün görünmese de Bakunin ile yakınlığı fikirlerinin anarşizm ile anılmasına sebep olmuştu. Komplo, suikast, bombalama gibi yöntemleri siyasi şiddette kullanarak yapılacak eylemlere dair modern terörist etiğinin ilk manifestosunu yazmıştı.⁴⁸ Devrimciyi, kimliksizleştirerek eylem için kendini feda eden bir şehit olarak yüceltme amacı gütmüştü.⁴⁹

Anarşizm'in terörizm ile ilişkilendirilmesinde anarşistler arasında dinamit ve bomba gibi ölümcül silahların kullanımının artması, toplumsal alanlarda sivillere yönelik kullanımının söz konusu olması da etkili olmuştu. 19. yüzyıldaki kimya ders kitapları ve devlet askeri yayınlarında dinamit, nitrogliserin, nitroselüloz 'ün nasıl kullanılacağına dair bilgiler vermekteydi. Anarşistler, teknolojik gelişmeleri takip etmiş, kendi patlayıcı maddelerini yapabilmelerini sağlayacak kitaplar yazmışlardı. Bu bağlamda, Alman anarşist Johann Most'un, "Revolutionäre Kriegswissenschaft" isimli kitabı ilk anarşist tarif kitabıydı. Daha çok dinamitini nasıl yaparsın temalı olan bu kitap anarşistler için patlayıcı madde hazırlama tarifleri içermekteydi.⁵⁰

Terörün anarşist felsefe ile bağlantısının yanı sıra bu yöntemin azınlıkların bağımsızlık hareketleri kapsamında kullanıldığını görmekte de mümkündür. Özellikle devrimci kanallar üzerinden kurulan ilişkiler ile bombalama, dinamitle suikastlar

⁴⁶ Narodnaya Volya, ünlü anarşist Bakunin'in Rus halkını Çar ve Devleti temsil edenlere karşı çıkmaya teşvik edici manifestosunun ardından kurulan, 1878-1881 yılları arasında 500'e yakın üyesi bulunan, eylemle propaganda metodunu benimseyen, bombalı eylemlerini Çar ve onu temsil edenlere yönelten Rus politik terör örgütü. (Sue Mahan, Pamala L. Griset, *Terrorism in Perspective*, Sage Publications, 2008 p.40.)

⁴⁷ .Georgios Karakasis, "The Catechism of Destruction: Sergei Nechaev And The Spirit Of Nihilism" *Icoana Credintei*, No.8, Year 4/2018, p.104.

⁴⁸ Whitney Kassel, "Terrorism and the International Anarchist Movement of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries," *Studies in Conflict & Terrorism*, 2009 p.241.

⁴⁹ <http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/304-devrimcinin-ilmihali-necayev>. 12.09.2019.

⁵⁰ Ann Label, " Propaganda of the Deed: The Emergence of the Radical Weapons Manual in the Late Nineteenth Century," *The Oxford Handbook of the History of Terrorism*, 2014, p.1-15.

gerçekleştirilen örnekleri Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni ve Balkan Komitelerinin faaliyetlerinde mevcuttur. 19. yy terörizmi özellikle de anarşist terörizm genellikle görmezden gelinmiş, diğer türlerden daha az önemsenmiştir.

1.1.4 Eylemle Propaganda

Aydınlanma Devri, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi uluslararası etkisi olan ekonomik, siyasal, sosyal değişimler ve bu değişimlerin getirdiği sorunlar; anarşizm fikrinin yavaş yavaş taraftar bulmasını sağlamıştır. 1848 ihtilallerinde anarşist söyleme dair bazı ipuçları⁵¹ görülse de fikrin eyleme dökülmesi, 19. yy sonlarına doğru Kropotkin ve Bakunin'in ünlü eylemle propaganda (propaganda by deed)⁵² teorisi etrafında şekillenen örgütlenmeler aracılığıyla gerçekleşmiş ve bu örgütlenmelerin sebep olduğu tarihi derinden etkileyen olaylar yaşanmıştır. Özellikle hükümsüz bir toplum ideali üzerine eğilen bu fikrin eylemlerinin devlet ve devlete hizmet edenleri hedef alması 19. yy ve 20. yy başlarında anarşistlerin ana programlarını oluşturmuştu.⁵³

1871 Paris komünü işçilerin hak arayışlarında dönüm noktalarından biri olarak görülmüştü. Burada uygulanan direniş ve bu direnişin bastırılış şeklinin yansımaları dünyanın dört bir tarafına yayılmıştı. Fransız hükümetinin Paris Komünü'nü vahşice bastırması ve Marx'ın ölümü, uluslararası anarşizm fikrinin yaygınlaşmasına sebep olmuştu.⁵⁴ Anarşizm felsefesi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına kadar kapitalizme, otoriteye, emperyal güçlere karşı küresel muhalefetin başlıca araçlarından biri olmuştu.⁵⁵ Uluslararası anarşizmin yayılmasında eylemle propaganda yöntemi fazlasıyla etkisini hissettirmişti. Eylemle propaganda konsepti, ilhamını Bakunin'in Fransa-Prusya savaşı sırasında “*Şu andan itibaren ilkelerimizi sözlerle değil, eylemlerle*

⁵¹ 1848 ihtilallerinde Blanquiciler ve Prudoncular olmak üzere iki grubun olduğu görülmektedir.

⁵² Bir diğer benzer söylemler için ‘When deeds speak, words are nothing’ P .Joseph Prudhon

‘Actions speak louder than words’ Emile Henry (Mike Hockney *All The Rest Is Propaganda*, Hyperreality Books 2013 p.224.)

⁵³ 1871 Paris komününün kanlı bir şekilde bastırılması, anarşistlerin terörist yöntemlerle burjuva devlet ve kurumlarını yok etme fikrine etki eden olaylardan biri olmuştu.

⁵⁴ Anderson, *a.g.e* s.78

⁵⁵ Anderson, *a.g.e*, s.79.

yaymalıyız, çünkü bu en popüler, en güçlü ve en karşı konulamaz propaganda şeklidir”⁵⁶ sözleri ve sosyalist devrimci Carlo Pisane’nin “Fikirler eylemlerden doğar eylemler fikirlerden değil” düşüncesinden almıştı.⁵⁷ Eylemle Propaganda metodu İtalya’da Benevento ayaklanması sırasında Carla Cafiero ve Malatesta tarafından köylülerin direnişinde de kullanılmış, Cafiero, eylemin kalıcı bir isyan şeklinde olması gerektiğini; sözle, yazıyla, dinamitle, silahla hatta bomba ile de ifade edilmesi gerektiğini dile getirmişti⁵⁸.

Bu anlamda Ağustos 1877’de İsveç Devrimci dergisi, *Bulletin de la Federation Jurassienne*’de, Paul Brousse tarafından yazılan ve Kropotkin tarafından desteklenen yazı anarşistler için yeni bir propaganda çağının müjdelediğini belirtilmişti. Yazıda geleneksel propaganda yöntemlerinin tartışma, kişisel temaslarla bunların kabiliyetlerinin kitlelere ulaşmasında doğal olarak kısıtlı olduğu, bundan böyle eylemlerle bunların desteklenmesi gerektiği tartışılmıştı. Paris Komününün bu anlamda “sıradan insanın” ne kadar büyük başarılar elde edebileceğinin bir örneği olduğu dile getirilmişti. Kropotkin, anarşist fikirlerin sadece sözcükler ve yazılarla değil aynı zamanda eylemlerle yayılması gerektiğini vurgularken ⁵⁹ yine 1880’de *Le Revolte* dergisinde kuramsal açıdan anarşizmi “söz, yazı, hançer, silah ve dinamit vasıtasıyla sürekli yapılan devrim” olarak tanımlamıştı.⁶⁰ Kitle propagandasının teori ile sınırlı kalmasına sebep olan dergi yayınları, gazeteler, mitingler yerine onları sarsıp uyandıracak, fikirleri eyleme geçirecek pratiğe ihtiyaçları olduğu düşüncesi eylemle propagandanın temelini oluşturmuştu

Avrupa’dan Asya’ya oradan Güney Amerika’ya kadar etkili olmuş, I. Dünya savaşına sebep olan olayın yine anarşist Kara El (Crna Ruka) örgütüne üye Gavrilo

⁵⁶ Robert Graham, We Do Not Fear Anarchy, We Invoke It “The First International And Origins Of The Anarchist Movement, Ak Press, p.223.

⁵⁷ Robert Graham, *Anarchism A Documentary History Of Libertarian Ideas*, From Anarchy to Anarchism (300 Ce 1939) Volume One, Black Rose Books, 2004, p.152.

⁵⁸ Graham, *Anarchism A Documentary History Of Libertarian Ideas*, From Anarchy to Anarchism (300 Ce 1939) Volume One, p.152

⁵⁹ Marie Fleming, “Propaganda by the Deed: Terrorism and Anarchist Theory in Late Ninetenth -Century Europe Terrorism” , *An International Journal* ,Volume 4 p.4-5.

⁶⁰ Anderson, *a.g.e.*, s.100.

Princip tarafından gerçekleştirilmesi de anarşizm felsefesinin eylem biçiminin (radikal olanları) aslında enternasyonal bir kimliğe büründüğünü göstermesi açısından önemlidir.⁶¹

1.1.5 XIX. YY' da Dünyanın Genel Durumu

19. yy da Amerika'dakiler dışında neredeyse bütün devletler otokratik ve meşruti monarşiler tarafından yönetilmişti. 1815'ten 1894'e kadarki seksen yıl boyunca dünyada büyük ölçüde temkinli bir barış dönemi sürmüştü.⁶² Fakat aynı zamanda Çin ve Birleşik Devletlerdeki iç savaşlar, Güney Amerika'daki çatışmalar ve Avrupa'yı birbirine düşüren Kırım savaşı da yine bu ihtiyatla sürdürülen barış döneminde gerçekleşmişti. 19.yy da devletlerin diplomasi yoluyla politikalarını şekillendirdiği bir yüzyıl olmuştur. Napolyon'un verdiği hasarı toparlamak adına yapılan Viyana Kongresiyle Metternich'in getirdiği Avrupa Uyumu ve Bismarck'ın İttifaklar Sistemi savaşların artık pek revaçta olmadığını göstermesi açısından önemlidir.⁶³ Çok kırılgan dengeler sistemi üzerine oturtulan devletlerin çıkarları çoğu zaman çatışmış en nihayetinde beraberinde bir Dünya Savaşını getirmişti. Bu dönemde Liberalizm, Radikalizm, Sosyalizm, Muhafazakârlık ve Komünizm gibi yeni fikir akımları da siyasi sözlüklere girmişti.⁶⁴

Siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda Sanayi Devrimi 19. yüzyıla damga vurmuştu. Her ne kadar Avrupa'da ortaya çıkmış olsa da etkisi dünya ölçeğinde olmuştu. Ekonomik tarafının yanı sıra sosyal ve siyasi yapıları değiştirmesi açısından 20. yüzyılı bile etkilemişti. Tarıma dayalı sosyo-ekonomik yapı çözülmeye başlamış, sermayeye dayalı yeni bir üretim biçimi meydana gelmişti. Gücü elinde tutan asiller ve kiliseye karşı burjuva sınıfı rakip olarak ortaya çıkmıştı.⁶⁵ Avrupa'da 1861 İtalyan Ulusal Birliği'nin ve 1871'de Alman Birliğinin kurulmasıyla rekabet artmış, bu da devletlerin ucuz ham madde arayışında yarış halinde olmalarına sebep olmuştu. Sömürgeler edinmek için

⁶¹ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, 2006, s.13.

⁶² Anderson, *a.g.e.*, s.18.

⁶³ Selim Kanat, "Terörizmin Dünü Bugünü Yarını: Siyasal Gerçekçi Bir Değerlendirme," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y.2014, C.19, S.3, s.201.

⁶⁴ Eric J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s.9.

⁶⁵ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, s.9-12.

sürekli işgal politikası izlemiş ve gittikleri bölgelerde yerli halkı kendi lehlerine kullanmaya çalışmışlardı⁶⁶.

Sanayi Devrimi'nin kıtalara yayılışıyla birlikte, piyasa ekonomisinin genişlemesi, sürekli yeni teknolojilerin ortaya çıkışı ve yeni bir işçi türünün, (fabrikaya bağlı sanayi proletaryasının) meydana gelmesi şeklinde sonuçlar getirmişti.⁶⁷ Ucuz ve seri üretime geçilmesiyle daha fazla hammadde bulunması için çaba harcanmış, daha fazla işçi çalıştırılmıştı. Fabrika sisteminin oturmasıyla işçilerin düzenli olarak bir araya gelmeye başlamıştı. Çalışma hayatına kadınlarla çocukların da dahil olması sendikaların kurulmasını sağlamıştı. İşçilerin artık bazı haklara sahip olduklarını bilmeleri, itirazlarını grev yoluyla bildirmelerinin yolunu açmıştı.⁶⁸ Talepleri sosyal ve iktisadi reformlar olan işçiler, sistemi yıkarak değiştirme fikrine yönelmişlerdi. Bu anlamda işçilerin 1830 ve 1848 İhtilalleri üzerinde büyük etkisi olmuştu.⁶⁹

İşçilerin haklarını korumak amacıyla 1864'te Fransız ve İngiliz işçilerin ortaklığından tarihteki ilk Uluslararası İşçi Birliği kurulmuştur. Devam eden süreçte Karl Marx'ın bu uluslararası toplantı için hazırladığı bildirmede işçilere hitaben siyasi iktidarı ele geçirmeye çağırması, işçi sınıfının kurtuluşunu yine işçi sınıfının kendisi tarafından kazanılabileceği ve özellikle 'Görev olmadan hak, hak olmadan görev olmaz' sloganı dünya çapındaki sosyalist ve anarşist yayınlarda oldukça rağbet görmüştü.⁷⁰

Özellikle 19. yy'ın son çeyreği Benedict Anderson'ın 'erken küreselleşme' olarak adlandırdığı bir döneme tanıklık etmiş, 1876 Dünya Posta Birliği'nin açılması mektup, dergi, gazete, fotoğraf ve kitapların dünyada dolaşımını hızlandırmıştı. Buharlı gemiler ve uzadıkça uzayan demiryolları, uzak ülkelerden Avrupa'ya Asya'ya ve Güney Amerika'ya kitlesel göçler halinde sadece insan ve mal taşınmamış, beraberinde

⁶⁶ Eric J.Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı (1875-1914)* Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 67-97.

⁶⁷Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi 'Fransız Devrimi'nden İkinci Enternasyonale'* Cilt 2 Çev. Devrim Keskin, Ankara: Dipnot Yayınları, 2012 s.213.

⁶⁸ Hobsbawm *Devrim Çağı*, s..228-230.

⁶⁹ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, s.48-49.

⁷⁰ Bookchin, *a.g.e.*, s. 218-219.

geldikleri yerlerdeki kültür, fikir akımlarını da getirerek hem demografik hem kültürel hem de düşünsel anlamda değişimlere sebep olmuşlardı.⁷¹ İşte anarşizmin, eylemle propaganda metodu böyle bir ortamda, bu ulaşılabilirlik sayesinde kıtalararası bir ‘erken terörizm’ akımı başlatmıştı. Hükümdarlar, hanedanlar, devlet memurları hatta burjuvalar dahi hedef haline gelmişti. Her ne kadar sansasyonel suikastler 1890’larda yoğunlaşmış ve bu dönem “*decade of regicide*” (hanedana yönelik suikastler on yılı) olarak adlandırılmışsa da anarşist suikastler daha önce, 1880’lerin başlarında başlamıştı.⁷²

Bu bağlamda hareketin fitili, 1881 yılında Rusya’da Narodnaya Volya (Halkın İradesi) örgütünün Çar II. Aleksandr’a yönelik bombalı saldırısıyla ateşlenmişti. Bu dinamit kullanılarak gerçekleştirilen ilk eylem olmuştur. Rusya’da nihilist⁷³ fikirli öğrencilerin bulunması, Turgenyev⁷⁴, Çernisevski,⁷⁵ Dostoyevski, Tolstoy gibi yazarların olması fikirsel altyapıyı göstermesi açısından önemlidir. Fransa’da aynı yıl Saint Germain’de Theirs heykelinin havaya uçurulması ilk anarşist hareketlerden biri olarak görülmüştü. Sonraki süreçlerde Emile Henry, Ravachol, Vaillant gibi isimler eylemle propaganda yoluyla kafe, meclis ve restoranları hedef almıştı.⁷⁶ Emile Florian da bu yolla cumhuriyetçi lider Gambetta’yı öldürmek üzere Reims’den Paris’e gelmiş, ancak kendisine ulaşamayınca karşısına çıkan ilk burjuvayı öldürmeye karar vermişti.⁷⁷

⁷¹ Anderson, *a.g.e.*, s.17.

⁷² Adil Baktıaya, “19. Yüzyılda Teröre Karşı Uluslararası Güvenlik İşbirliği Geliştirme Çabaları: 1898 Roma Konferansı”, *International Congress of Asian and North African Studies/Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Türkiye*, 10-15 Eylül 2007, s.306.

⁷³ Nihilizm; Latince nihil (hiçlik) sözcüğünden türemiştir. Her türlü yerleşik otoriteyi radikal biçimde reddetmek, akla uygun kanıtlarla savunulmayan hiçbir şeyi kabul etmemek anlamına gelmektedir. Bu fikri benimseyen kişiye de nihilist denilmiştir. Nazan Coşkun Karataş, “(Rusya’da Nihilizm ’in Gelişmesi ve Edebiyat’a Yansıması, *İdil Sanat ve Dil Dergisi, cild 3* 2014 s. 42). Rus nihilistlerinin narodnik olarak da adlandırıldıkları olmuştur.

⁷⁴ Rus yazar, İ. S Turgenyev, 1862 yılında Babalar ve Oğullar kitabını yazmıştır. Nihilisti, hiçbir otoriteye boyun eğmeyen, inanca dair hiçbir ilkeyi kabul etmeyen kişi olarak tanımlanmıştır. Rusya’da nihilizmin yaygınlık kazanması bu eserle gerçekleşmiştir. Coşkun Karataş, *a.g.m.*, s.42.

⁷⁵ Nikolay Gavroliç Çernişevski; Çarlık rejimine muhalif yazar, sürgünde yazdığı ‘Nasıl Yapmalı?’ adlı eseri, Rus toplum hayatı ve devrimci hareket üzerinde derin etki yaratmıştır.

⁷⁶ “An Anarchist Throws A Bomb In Paris A Cafe” *The New York Herald* , 13 Şubat 1894, p.1.

⁷⁷ Woodcock, *a.g.e.*, s.309.

1894'te Fransa'da Başkan Sadi Carnot bıçaklanarak öldürülmüş, 1897'de İspanya başbakanı Antonio Canovas tabancayla vurulmuş⁷⁸ ve aynı yıl İtalyan Kralı suikastten kurtulmuştu. 1898'de çok popüler bir şahsiyet olan Avusturya İmparatoriçesinin öldürülmesi⁷⁹ belki de en çok tepki toplayan suikast olmuştu. Sonraki yıllarda birçok suikast girişiminden kurtulan kral ve hanedan üyesi olmuşsa da⁸⁰ 1896'da İran Şahı Nasreddin Şah, 1900'de İtalyan Kralı Humbert, ABD Başkanı McKinley 1901'de anarşist suikastler sonucu öldürülürken, 1905'de Sultan II.Abdülhamid bombalı suikast girişiminden kurtulmuştu.⁸¹ Birçok asılsız ihbar yine bu dönemde devletleri işbirliğine itmiş, daha yoğun güvenlik tedbirleri almak üzere 1898'de Roma'da⁸² 1902'de St. Petersburg'da Anti anarşist konferanslar düzenlenmişti.

19.yüzyıl sonlarında anarşist hareketi etkileyen en önemli olaylardan biri de Amerika'nın Chicago eyaletinin İllinois kentinde gerçekleşen Haymarket Olayı olmuştu. 1 Mayıs 1886'da Chicago'daki Haymarket'te sosyalist *İşçi Gazetesi* başyazarı August Spies'in konuşma yapacağı bir işçi mitingi düzenlemiş, iş saatlerin 12'den 8'e düşürülmesini isteyen işçiler greve gideceğini duyurmuştu. 3 Mayıs günü işçileri çıkararak ve grev kırıcıları işe alan, McCormick Harvester Works Fabrikası önünde eylem yapılırken polis kalabalığa ateş açıp birkaç işçiyi öldürmüştü.⁸³ 4 Mayıs 1886'da öldürülen işçiler için protesto yürüyüşü yapılmış, Haymarket Meydanı'nda nerden geldiği kim tarafından atıldığı belli olmayan bir bomba polislerin arasına atılmış ve birkaçının ölmesine neden olmuştu.⁸⁴ Olayın ardından Chicago'da bir anarşist avı başlatılmıştı. Haymarket olayı, Chicago'daki anarşistlerin 3000 kadarının Avrupalı olduğunu, üç anarşist gazetenin Almanca basıldığını ortaya çıkarmıştı. Böylece halkın ihtilal korkusuna

⁷⁸ "Spain's Premier Killed By The Bullet Of An Anarchist" *New York Journal*, 9 Ağustos 1897 p.1.

⁷⁹ "Empress Of Austria Stabbed To The Heart .Killed By An Italian Anarchist In Geneva" *New York Journal* 11 Eylül 1898 p.1.

⁸⁰ Czar's Murder Again Attempted By Nihilist', *New York Journal* (24 Kasım 1898p.1 , 'Assasins's Bomb Explodes, President Faure Is Unhurt', 14 Haziran 1897, *New York Journal* p.1, 'Anarchist Shot At Wilhelmina But Missed Her' 1898 Eylül 10.

⁸¹ "Bombs Missed Sultan; 40 Persons Killed" *New York Times* 22 Temmuz 1905, p.1.

⁸² "Gathering To Fight Anarchists" *New York Journal* , 4 Kasım 1898 p.1.

⁸³ Woodcock, *a.g.e.*, 491.

⁸⁴ " A Hellish Deed/ A Dynamite Bomb Thrown Into A Crowd Of Policemen" *Chicago Tribune*, 5 Mayıs 1886 p.1.

bir de enternasyonal anarşizmin hayaleti katılmış ve şehirde sıkı güvenlik önlemleri alınmaya başlanmıştı.

Soruşturma sonunda ellerinde bomba atıklarına dair herhangi bir kanıt olmadığı halde grevin örgütleyicilerinden olan sekiz kişi mahkemeye çıkartılmış ve suçlu bulunmuştu. Albert Parsons, August Spies, George Engel, Adolph Fischer asılarak idam edilmişti. Louis Lingg, içeri gizlice sokulmuş bir dinamit lokumuyla hücrelerinde intihar etmiş, Samuel Fielden, Michael Schwab ve Oscar Neebe ağır hapis cezasına çarptırılmıştı.⁸⁵ Hapis cezası alanlar birkaç yıl sonra Vali Altgeld'in davanın soruşturulmasını isteyip, suçlulardan herhangi birinin bombalama olayına karıştığını gösteren hiçbir kanıt bulunamaması üzerine serbest bırakılmışlardı. Olaydan altı yıl sonra suçsuz oldukları kanıtlanmış ve Şikago şehitleri olarak anılmışlardı. 14-21 Temmuz 1889 tarihinde Paris'te toplanan II. Enternasyonal'in 1. Kongresi'nde verilen bir teklifle, 1 Mayıs günü, hem Haymarket Vakasının ve yargılamaların adaletsizliği, hem de Haymarket Şehitleri anısına "Uluslararası İşçi Günü" olarak kabul edilmiştir.⁸⁶ Bu olaylardan sonra Amerika'da anarşist hareketlerin etkisi azalmıştı. 1901'de Polonyalı Anarşist Leon Czolgosz tarafından Amerikan Başkanı Mckinley'in öldürülmesi⁸⁷ üzerine yerine başkan olan Theodor Roosevelt tarafından politik mültecileri barındırma geleneğini 1903'te terk etmesine yol açmıştı. 1903'te yabancı anarşistlerin Amerika Birleşik Devletleri'ne girmesini yasaklayan kanun kabul edilmişti⁸⁸

1890'lar boyunca anarşistlerin karıştığı olaylar 60 kişinin ölmesi, 200'e yakın insanın yaralanmasıyla sonuçlanmış, Mart 1892 ile Haziran 1894 arasında yalnızca Paris'te 11 bombalama olayında dokuz kişi ölmüş, İspanya'daki iki patlamada hayatını kaybedenler olmuştu⁸⁹. Her ne kadar sayı az gibi görünse de anarşist eylemlerin, dünya

⁸⁵ Kedward, *a.g.e.*, s.36.

⁸⁶ Mehmet Ö. Alkan, "Chicago'dan İstanbul'a Haymarket'ten Taksim'e 1 Mayıs Tarihinin İzinde", *Toplumsal Tarih*, 1 Mayıs 2011, No:209 s.20.

⁸⁷ "Chief Executive The Victim Of Most Cowardly Anarchist" *The San Francisco Call*, 7 Eylül 1901 p.2

⁸⁸ Woodcock, *a.g.e.*, s.492-493.

⁸⁹ Brett Bowden and Michael T. Davis, *Terror: From Tyrannicide to Terrorism*, University Queensland Press, 2008, s.143- 144, Adil Baktıya, "19. Yüzyıl Sonunda Anarşist Terör", Toplumun Anarşistlerden Korunması Konferansı (1898) ve Osmanlı Devleti", *Bilgi ve Bellek* sayı 8, cilt 4, 2007 s. 307., Yılmaz, *a.g.e* s.97.

çapında yankı uyandırmasının bir çok sebebi olmuştur. Bu sebepler; daha önce görülmemiş tarzda sistematik saldırılar olması, sansasyonel suikastlar yaparak anarşistlerin ünlerini dünya çapında bilinirliklerini artırması, herkesin hedef olabileceği bombalamalar yapılması, devletlerle anarşistler arasındaki intikam eylemlerinden ötürü bir şiddet sarmalı içine girilmesi ve modern dünyayı hedef alan büyük bir anarşist komplonun varlığına dair hem medya hem de anarşistlerin komplo teorilerinin olması şeklinde sıralanabilir.⁹⁰

19.yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında anarşizm, radikal milliyetçilere de hizmet ederken, çok uluslu imparatorluklarda azınlıkların ayrılıkçı hareketleri meşrulaştırma aracı olarak da kullanıldığını görmek de mümkündür. Özellikle Rus anarşistlerinden etkilenen Ermeniler ve çetecilik faaliyetleri yürüten Bulgarlar buna örnek olarak gösterilebilir.⁹¹ I. Dünya Savaşına sebep olan suikastı gerçekleştiren Gavrilo Princip'in milliyetçi anarşist olması bunu destekler nitelikte bir örnek olmuştur.

⁹⁰ Baktıaya, *a.g.e.*, s.308.

⁹¹ Haluk Selvi, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları" *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Editör Osman Köse, Samsun, 2017, s527.

1.2 II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE ANARŞİST ALGISI

1.2.1 II. Abdülhamid Dönemi

II. Abdülhamid tahta geçtiğinde devlet maddi olarak iflas etmiş, kendisine iki darbe teşebbüsünde bulunmuş ve Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik anlamda daha da zora sokacak 93 harbi ile karşı karşıya kalmıştı.

1876-78 yılları arasında devlet politikasını şekillendiren olaylar, Edirne Ateşkesi (31 Ocak 1878), Meclis-i Mebusan'ın lağvı, (13 Şubat 1878), Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878), Çırağan Vakası (20 Mayıs 1878), Kıbrıs'ın İngiltere'ye terki (4 Haziran 1878) Berlin Konferansı ve Antlaşması (13 Haziran-13 Temmuz 1878) şeklinde olmuştur.⁹²

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın, Çırağan Vakasının II. Abdülhamid dönemi 'istibdad'ının başlangıcı olduğunu vurgulamasının⁹³ Abdülhamid'in bu olaydan oldukça etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir. Olayın mason bağlantıları olduğu şüphesi üzerinde durulmuştur.⁹⁴II. Abdülhamid'e yönelik V. Murad'ın kilercisi olduğu iddia edilen Sokrat isimli kişinin teşvikiyle Rum Konstantin'in suikast teşebbüsü de bir diğer tehdit olmuştur.⁹⁵ II. Abdülhamid'in Sultan Abdülaziz'in akıbetine uğramamak için sıkı kontrollerin yapıldığı, muhaliflere ve yazılarına izin verilmediği, sansür ve takip sürecinin başladığı bir döneme girildiği söylenebilir.

Bu gelişmelere paralel olarak II. Abdülhamid 1876-1878 yıllarında yaşanan - saray ihtilalleri, V. Murad sorunu, savaşlar, darbe girişimleri kamuoyunda neler

⁹² Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid İç Politikası; Bir Dönem Değerlendirmesi", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII (2016), s.358.

⁹³ Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 359.

⁹⁴ Ali Suâvi Vak'ası ile ilgili tahkikatın sonuçlandığı sırada, Cleanti Scalieri-Aziz Bey Komitesi'nin yeni bir teşebbüsü başlamadan bastırılması, V.Murad'ın bu sırada bu mason örgüt ile iletişim halinde olması ve İki grubunda hedefinde V.Murad'ın tahta geçirilme hedefi ile harekete geçilmiş olması ayrı ayrı gibi görünen bu iki olayın büyük bir teşkilâtın, yani milletlerarası mason localarının girişimleriyle yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. (Cevdet Küçük, 'Çırağan Vakası', *TDVİA*, VIII, s. 306-309.)

⁹⁵ BOA, *Yıldız Esas Evrakı*, Y.EE, nr:106/6 05 Za 1296.

konusulduğu, olaylara ne şekilde tepki verildiğini daha iyi takip etmek, orduyu, hükümeti daha iyi denetlemek ve kontrol altında tutabilmek için 1880'lerde merkez üssü Yıldız Sarayı olan Hafıye teşkilatını kurmuştu.⁹⁶ Hafıyeler, çoğu zaman eşkıyalar, komiteler, kaçak şekilde yurda sokulabilecek silah, patlayıcı ve muzır evrak, Ermeniler, yabancı ülke temsilcilikleri, siyasi muhaliflerin takibi gibi konular için kullanılmıştı. Bunların dışında hafıyeler tarafından şehzadeler, medreseler hatta Mevlevihaneler bile sıkı gözetim altında tutulmuştu⁹⁷. Hafıye teşkilatının bir başka boyutu da jurnal olmuştu. Osmanlı ülkesinin bir çok yerinden gelen jurnallerin güvenilirliği tartışmalı olmuştu. Çünkü Journallerde ihbar, uyarı ya da bilgi vermenin dışında şahısların maddi-manevi istekler de yer almaktaydı. Sultan'dan para, paye ya da nişan isteyen şahıslar çoğunluktaydı.⁹⁸

Hükümdarlığı boyunca birçok farklı aşamadan geçen bir imparatorluğu yöneten II. Abdülhamid eğitim politikaları çerçevesinde birçok ayrı bölgede idadiler ve sultaniler kurdurmuş, kendisine karşı yerli muhalif bir grup olarak ortaya çıkacak olan Jön Türkler de II. Abdülhamid'in eğitim politikasındaki atılımıyla kurulmuş olan kurumlarda eğitim almıştı.⁹⁹

Başa geçtiğinde ekonomik olarak çökmüş, borçlar içinde debelenen bir devletle karşı karşıya kalan Sultan, 1881'deki Muharrem Kararnamesi ile Duyun-ı Umumiyenin kurulmasına engel olamamıştı. Fakat yine bu dönemde gecikmiş sanayi hamleleri devlet eliyle atılmıştı. Eyüp Defterdar fes ve yünlü kumaş fabrikası, Fes ve Melbusat-ı Askeriye fabrikası, Darülaceze Hamidiye fes fabrikası, Bakırköy bez fabrikası, Bursa ipekli ve dokuma fabrikaları, İzmit (Kocaeli) pamuklu kumaş ve pamuk ipliği (Çulhane fabrikası) fabrikası, Edirne pamuklu kumaş ve pamuk ipliği fabrikası, İzmir ipek-pamuk ve mensucat fabrikası, Adana askeri elbise fabrikası ve boya atölyesi, Irak-Musul dokuma

⁹⁶ Georgeon, *a.g.e.*, s.185.

⁹⁷ Georgeon, *a.g.e.*, s.186.

⁹⁸ İlknur Haydaroğlu "II.Abdülhamid'in Hafıye Teşkilatı Hakkında Bir Risale" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cođrafiya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, S 28, C 17, s.111.

⁹⁹ Büşra Karataşer "İkinci Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme" *The Journal of Academic Social Science Studies*, No 57, 2017 s.428-433.

sanayi , Beykoz kâğıt fabrikası, Paşabahçe cam fabrikası, bu atılımlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁰

II. Abdülhamid ulaşım ağı konusunda da adımlar atmış, Avrupa'ya demiryolu bağlantısı 1888'de tamamlanmış Şark Ekspresi (Orient Express) İstanbul'a gelerek İstanbul-Viyana seferleri başlatılmış ve 1890 yılında Sirkeci garı açılmıştı. 1892'de Haydarpaşa-İzmit demiryolu, 1893-1896 İstanbul-Selanik demiryolu hattının yapımı gerçekleştirilmiş, 1893'te Haydarpaşa-İzmit hattı, Adapazarı-Eskişehir-Polatlı üzerinden Ankara'ya kadar uzatılmıştı. 1894'te Selanik-Manastır demiryolu hattı bitirilmiş, 1894'te Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası tarafından Eskişehir Kütahya hattı hizmete açılıp 1896'da Eskişehir-Konya hattı tamamlanmıştı.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin Almanya-Avusturya yakınlaşması, İngiliz, Fransız şirketlere Osmanlı Devleti'ndeki üstünlüklerini kaybettirmesi İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmişti. Özellikle Gladstone hükümetinin anti-Türk kampanyası yürütmesi, devletin Sultanının yabancı basında aktif olarak olumsuz propagandasının yapılması, özellikle azınlıklarla ilgili konular sebebiyle 'Kızıl Sultan' olarak yazılıp çizilmesi, II. Abdülhamid 'in imaj çalışması yürütmesine neden olmuştu.¹⁰²

İmaj çalışmasına yönelik olarak 1883 yılının başlarında Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti kurulmuştu. Bu kurumun görevleri arasında dış basını takip ederek çıkan yanlış haberleri tekzip ettirmek, muzır neşriyatin ülkeye girişini yasaklamak ve iç basını kontrol etmek yer almıştı.¹⁰³ Ayrıca Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancı basın

¹⁰⁰ Mehmet Bulut, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Ekonomi 'ye Yeniden Bir Bakış", *Sultan Abdülhamid Dönemi, Siyaset İktisat - Dış Politika - Kültür - Eğitim*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2019 s. 250-251.

¹⁰¹ Mehmet Bulut, *a.g.e.*, s.252.

¹⁰² Ermeni olaylarının ardından Gladstone tarafından II. Abdülhamid büyük katil olarak adlandırılmıştı. Edebiyat dünyasında William Watson, bir şiirinde Abdul the damned (Lanet Abdül); Albert Vandal, Le Sultan Rouge (Kızıl sultan), Anatole France ise Le despote foud'épouvante (Korkunç despot) olarak ifade edilmişti. Mehmet Güneş, "Emperyalizm, Propaganda ve Basın İlişkisi: II. Abdülhamid Döneminden Örnekler", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.5 S. 10, Aralık 2018 s.180.

¹⁰³ Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* I, 2000 s.107.

temsilcilerini elde ederek, Osmanlı Devleti aleyhinde yazılan yazıları engelleme amacı, bu müdüriyetin Devletin imajını düzeltmeye yönelik faaliyetlerinden biri olmuştu.

II. Abdülhamid siyasi simgeselliğe, kamusal alanda görünürlüğü arttıracak işlere önem vermiş ve Sultan ile padişah gibi unvanların yanında ‘hilafet-penah’, ‘emirü'l-müminin’, ‘zıllullahfi'l-arz’ gibi dini tabirler sıkça kullanılmıştı¹⁰⁴. Devletin gücünü temsil eden törenlerde, Osmanlı sancağının yanına halifenin yeşil sancağı getirilmişti. İslami geleneğe dayanan sözcük ve kavramlar dönemin politikasına uygun bir şekilde kullanılmıştı. Osmanlı topraklarındaki doğal güzellikleri, tarihi zenginliği, modern gelişmişliği ve gücü temaları etrafında yoğunlaşan fotoğraflardan oluşan albümün, İngiltere ve Amerika gibi ülkelere yollanması devletin gücünün farklı bir temsili olmuş ve imaj çalışmasının diğer boyutu bu şekilde yürütülmüştü.¹⁰⁵

İmaj çalışmalarına yönelik bir diğer hamle, Berlin antlaşması itibariyle Hristiyan tebaanın çoğunluğunun kaybı üzerine yeni bir politika değişikliğine gidilmesi olmuştur. Hilafet kurumu, Osmanlı dışındaki Müslümanları kapsar hale gelecek şekilde aktif bir politika olarak çalışılmıştı.¹⁰⁶ Bu politika kapsamında İttihad-i İslam siyaseti güdülmüştür. Bu siyasetle, yabancı dünyada Osmanlı hilafetinin ‘Müslümanların Koruyuculuğunu’ üstlendiği imajını oluşturmak istediğini söylemek mümkün görünmektedir.¹⁰⁷ Bu politikanın özellikle Hindistan Müslümanları üzerinde etkili olduğu, 1897 yılında Osmanlı Devleti’nin Yunanistan zaferinin Hindistan’da kutlanması ve II. Abdülhamid’e yollanan yüzlerce tebrik mesajından anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Hindistan’ın İngiltere ticaretinin bel kemiğini oluşturması, İngilizler açısından durumu kaygı verici hale getirmişti.

XIX.yüzyılın ortalarından itibaren emperyalizm kendini milliyetçilik alanında da göstermişti. Özellikle 1870’lerden sonra çağın kendine özgü şartlarıyla şekillenen

¹⁰⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s.140.

¹⁰⁵ Selim Deringil, “II. Abdülhamid Dönemi’nde Dış İlişkilerinde ‘İmaj’ Saplantısı”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi 1994, s.153.

¹⁰⁶ Selim Deringil, *Simgeden Millete* ‘II. Abdülhamid ’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet’ İstanbul; İletişim Yayınları, 2007 s.29.

¹⁰⁷ Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid ‘in Hilafet Anlayışı”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, s.103.

¹⁰⁸ Azmi Özcan, “Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları” *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, s.136.

milliyetçilik, sanayicilik, maddecilik ve toplumun algısını yöneten gazetecilik ile milletlere yapılan sözde bilimsel propagandayla birlikte yürütülmüştü. Bu da beraberinde milliyetçi emperyalizmin patlamasına sebep olmuş ve milliyetçilik adeta Avrupa tarafından ihraç edilen bir ürüne dönmüştü. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan olaylar silsilesinin de milliyetçilik akımının yayılmasıyla başladığı söylenebilir. 19.yüzyılda belirgin bir şekilde, Fransız Devriminin ulusların kaderlerini tayin etme düşüncesi, azınlıkların ulus devletlere olan özlemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle çok uluslu Avusturya-Macaristan, Rusya, Birleşik Krallık ve Osmanlı Devleti gibi imparatorluklar kendi ülkelerinde yer bulmaması ve azınlıklar arasında milliyetçiliğin yayılmaması yönünde çaba göstermişlerdi. Fakat Osmanlı Devleti'nin toprakları söz konusu olduğunda burada Slav Birliği kurmak isteyen Rusya, Makedonya ve Bosna için Rusya ile rekabet halinde olan Avusturya-Macaristan, Doğu vilayetlerinde kurulacak Ermenistan için Ermeni Komitelere yardım eden İngiltere, Misyonerlik faaliyetleriyle ayrılıkçı hareketleri destekleyen Amerika birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardı.¹⁰⁹

1.2.2 II. Abdülhamid Döneminde Kurulan Örgütler

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 'Şark Meselesi' ekseninde emperyal güçlerin kısıpacı altına alınmıştı. Balkanlar'da çıkarılan bir çok karışıklık sonrasında Sırbistan, Karadağ, Romanya'ya bağımsızlık ve Bulgaristan'a özerklik verilmişti. 1877-78 Osmanlı Rus harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşması maddelerine dayanarak, Avrupa Devletleri, müdahale etmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması yönündeki planlarını azınlıklar üzerinden gerçekleştirmişlerdi. Bu dönemde birçok yeraltı yapılanmasına sahip, yabancı devletlerin örgütlerini model olarak kurulan ve yine yabancı devletler tarafından maddi olarak desteklenen, Osmanlı Devleti'nin hem doğusunda hem de batısında etkin oluşumlar ortaya çıkmıştı. Doğu'da Ermeniler, Balkanlarda Makedon ve Bulgar Çeteciler sürekli saldırı halinde olmuşlardı.

¹⁰⁹ Prof. Dr. Yavuz Ercan, Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi tarafından 19 Mart 2008 tarihinde Rektörlük 100. Yıl Salonu'nda düzenlenen ve Prof. Dr. Yavuz Ercan'ın sunduğu "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)" konulu konferansın metnidir. s.6.

Bu gruplar 19.yüzyılın ünlü ‘Eylemle Propaganda’ mottosu çerçevesinde hareket ederek bağımsızlık ideallerini anarşist metotlarla eyleme dökerek elde etmeye çalışmışlardı.

Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi aracılığıyla Büyük Güçler’in dikkatini çekmek için eline geçen her fırsatı kullanacak olan bağımsızlık yanlısı Ermeniler sonraki süreçte amaçlarına hizmet edecek Hınçak ve Taşnak örgütlerini kurmuşlardı. Makedonya’da ise Makedonya İç Devrim Örgütü (MİDÖ) Makedonların, Yüksek Makedon Komitesi (YMK) Bulgarların, St. Sava Sırpların ve Etniki Eteryaya ise Yunanların bölgedeki çıkarlarını korumak üzere kurulmuşlardı. Bu gruplar parti faaliyetleri ve eylemlerini yürütürken anarşist yöntemler kullanmışlardı. Ermenilerin Osmanlı Bankası baskını, Bulgar ve Makedon çetecilerin birlikte hareket ettiği İinden İsyanı, Selanik Bombalaması, Sultan Abdülhamid’e yapılan suikast anarşist metotların kullanıldığı örnekler olmuştu¹¹⁰.

1.2.3 Ermeni Komiteleri

19. yüzyılda Osmanlı’da Katolik ve Protestanlar tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetleri Osmanlı ülkesinde yaşayan Hristiyan azınlığın koruyucusu rolüne soyunulduğu bir sorun haline dönmüştü. Misyonerlerin eğitim verdiği okullar da bir süre sonra ihtilalci fikirlerin propagandasının yapıldığı yerler haline gelmişti. 1895’e gelindiğinde Anadolu’da 423 misyoner okulunda 20 binden fazla öğrenci öğrenim görüyordu¹¹¹. Bu da geleneksel Ermeni Cemaatinin, Protestan misyonerler aracılığıyla dönüşüm geçirdiğini göstermesi açısından önemlidir.¹¹²

Balkan kavimlerinden sonra Ermenilerin de hamiliğini üstlenen Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya ile İngiltere’nin teşvik ve yardımlarıyla Ermeni idealleri ihtilalci bir karakter kazanmıştı. Bu durum zincirleme bir etki ile Osmanlı azınlıklarının,

¹¹¹ Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenileri 'ne Ne Oldu?* Çev. Ceren Elitez, İstanbul:Timaş Yayınları s.28

¹¹² Yahya Bağçeci, ” Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s.174-182.

bağımsızlık hareketlerine girişmelerine ve birbirlerini etkilemelerine neden olmuştu.¹¹³ Osmanlı devleti açısından Ermeniler arasında yaşanan kopukluk Berlin Konferansına Ermenilerin resmi bir temsilci olarak Patrik Mıgırdiç Hrimyan'ı, yollamasıyla daha da belirgin bir hale gelmişti. Bu Bab-ı Ali tarafından Ermenilerin siyasi geleceklerini Osmanlı Devleti'nden ayrılarak, devlet kurma istediği olarak değerlendirilmesine sebep olmuştu.¹¹⁴

1860'lardan itibaren bir çok Ermeni örgüt kurulmuştu. 1866 yılında İstanbul'da Ermeni ileri gelenleri Serobe Aznavur, Srapion Hekimyan, Serobe Tagvoryan, Ekeşyan, Mikael Alişan, Matevos Mamuryan ve Arutünyan "Ser" adında bir mason cemiyeti organize etmişlerdir. Bunların dışında 1870 yılında "Okul Sevenler" cemiyeti, 1876 yılında "Araratlı" cemiyeti, 1879 yılında "Doğu" ve "Kilikya" Cemiyetleri, 1880 yılında Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti" daha sonra "Kadınlar Cemiyeti" ve 1881 yılında "Anavatan Savunucuları" cemiyeti, Van'da 1881 yılında en ünlü gizli cemiyetlerden biri olan "Kurtuluş için Birlik Cemiyeti" ve 1882 yılında da "Kara Haç Cemiyeti" vb. bir çok cemiyet faaliyet içinde olmuştur. Araratlı, Okul Sevenler ve Doğu cemiyetleri daha sonra "Ermeni Birlik Cemiyeti" adı altında birleşmişti¹¹⁵.

Bütün bu Ermeni cemiyetlerinin kuruluş amaçlarının temelinde Ermeni toplumundaki birlik ve beraberliği sağlamak, Ermenilerin haklarını korumak gibi sebepler oluşu gibi Kara Haç Cemiyeti ve buna benzer diğer gizli cemiyetlerin amaçları arasında gençliğin silahlanmasını sağlamak ve silahlı isyanları organize etmek gibi sebepler de mevcut olmuştu.¹¹⁶

Ermeniler faaliyetlerine 1860'larda başlamış olsa da 1880'lerin sonunda, yaptıkları eylemlerle ses getirecek olan iki önemli Ermeni komitesi Hınçak ve

¹¹³ Erdal İlater, "Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri ve Gerçekler (1890-1918)", *Yeni Türkiye* S.60 2014, s.5-6.

¹¹⁴ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Ermenilerinin 'de Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları Ve Abdülhamid Rejimi," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* s.72.

¹¹⁵ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 7. Bsk., İstanbul, 2005, s.186.

¹¹⁶ Orhan Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak Ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 20, s.309.

Taşnaksutyun, Osmanlı Ermenilerinin, Osmanlı toplumundan ayrışmasında ve Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı isyan hareketlerine başlamalarında önemli rol oynamışlardı. Bununla birlikte, Ermenilere iki ortak devrimci örgütünü veren, Kafkas aydınları olmuştur. 1887'de Cenevre'de Hınçak Partisi (sonraki adıyla, Sotsial-Demokratikan Hunçakian Kusaktsutiun) ve 1890'da Tiflis'te Taşnak Partisi (Hay Heghapokhakan Taşnaksutiun) kurulmuştu. Ermeni komiteler, Rus ve Batı kültürüne aynı zamanda devrimci ideolojiye yakınlığıyla tanınmıştı.¹¹⁷

1.2.3.1 Hınçak ve Taşnaksutyun Komiteleri

Rusya'daki örgütlerin yaptıkları eylemler, Ermeni komitecilerini en çok etkileyen terör anlayışı olmuştu. 19. yüzyıldaki Rus Devrimci hareketlerinin rolü, özellikle tarihteki ilk politik terörizm kampanyalarından birini başlatan Narodnaya Volya örgütü (Halkın İradesi) Ermeni komitelerini etkilemesi bakımından öne çıkmaktaydı.¹¹⁸ Hınçak Komitesi, Batı Avrupa üniversitelerinde öğrenim görmek üzere gitmiş olan Rus uyruklu Ermeni öğrenciler tarafından İsviçre'nin Cenevre şehrinde 1887 yılının ağustos ayında kurulmuştu. Komitenin kurucuları arasında Avetis Nazarbekyan, Maro Nazarbekyan, Ruben Hanzat gibi isimler yer almıştı.¹¹⁹

Parti programı, örgütlenme ve taktiklerin ana ekseninde, Marx'inkinden çok, Narodnaya Volya'nın (Halkın İradesi) etkisi olduğu görülmüştür. Yayın organlarının adı, 'Hınçak' Ermenice çan anlamına gelmekteydi.¹²⁰

1890 yazında ise, küçük Narodnik (halkçı), milliyetçi, Hınçakyan "Marksist" öğrenciler ve aydın çevrelerinin bir araya geldiği bir ortamda Taşnaksutyun kurulmuştu. Tiflis'te kurulan örgütün parti üyeleri kendilerini, sosyalist demokrat olarak tanıtsalar da aslında komitenin kurucusu olan Christopher Mikaelyan, Rus Anarşist örgütü Narodyona

¹¹⁷ Anaide Ter Mınsıyan, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, Çev. Mete Tunçay İstanbul: İletişim Yayınları 2012 s.19.

¹¹⁸Haluk Selvi, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 2 (1) s.43.

¹¹⁹ Doğan, a.g.e, 312.

¹²⁰Mınsıyan a.g.e, s.182.

Volya'da yetişmiş birisiydi. Taşnakların sembolü, partinin başarıya ulaşması için gerekli olan üç unsurdan meydana gelmekteydi: Kalem, aydınları; kürek, işçileri; hançer ise savaşçıları ve fedaileri sembolize ediyordu. Yayın organları *Troşak* (Bayrak) gazetesi olurken, Taşnakların programının en dikkat çeken bölümü amaçlarına ulaşmada başvuracakları yöntemler olmuştu.¹²¹Sosyalist bir çizgiye sahip olsa da yaptıkları eylemlerin sonuç vermesinde terörizmi aracı olarak benimsemişti. Bunun için sloganları “Bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir” ilkesi olmuştu¹²².

Bu ilkenin çerçevesini, halkı silahlandırmak için her yola başvurmak, savaşmayı desteklemek, hükümet yetkililerini, muhbirleri, işbirlikçileri, hainleri ve istismarcıları yıldırım gibi maddelerin yanı sıra hükümet kurumlarını yağma ve yıkıma maruz bırakmak oluşturmaktaydı.¹²³ Dikkate değer maddelerden biri de, bozulmuş yöneticilerin, tüm istismarcıların, Ermeni ihbarcılarının ve “tüm hainlerin” öldürülmesi ve sloganları haline gelen “Türk’ü, Kürt’ü, sözünden dönenleri, hafiye ve hainleri her yerde ve her türlü şartlar altında vur, öldür, intikam al” parolası, yapacakları suikastları meşrulaştıracak bir madde olmuştu.¹²⁴ Bu eylemleri yapanlar da fedai olarak bu davaya kendini adanmıştı. Ermeni fedailer Bulgar komitacılarından esinlenmişti. İster Kafkasyalı, Osmanlı, aydın, papaz ya da köylü olsun, komite üyeleri tarafından “fedayi” yaşamını eylemleri ve ölümüyle uyandırdığı halkına adayan silâhlı bir devrimci olarak görülmekteydi.¹²⁵Ermeni komiteler, Bulgar sorununun Avrupa’da ele alınması, konuşulması ve aşama aşama özerkliğin nasıl geldiğini izlemişlerdi. Haydut hareketi, halk ayaklanması, “Bulgarlara yapılan mezalim” adı altında Bulgar sorununun, Batı parlamentosunda sorunun dile getirilişi, Rus müdahalesi ve Bulgaristan’a özerklik tanınması şeklinde işleyen sürecin

¹²¹ İlter, *a.g.m.*, s.27.

¹²² Mithat Aydın, Bükreş’te Komitacılık Faaliyetleri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S 30 2015-Bahar, s.33.

¹²³ Selvi, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları” s.46.

¹²⁴ Selvi, *a.g.m.*, s.47.

¹²⁵ Minassian, *a.g.e.*, s. 36.

Anadolu'ya uyarlanabileceğini düşünmüşlerdi.¹²⁶ Böylece, Balkanların pilot denemesini gösteren Bulgar modeli, Anadolu'ya getirilmişti.

II.Abdülhamid Dönemi'nde nazırlık yapan Hüseyin Nazım'ın Ermeni olaylarına dair tuttuğu raporlarda, Hınçak Komitesinin parti programına yer vermiş ve “*Siz te'ennî ile terakkî etmeli diye ihtilâle bâ'is olan maksadı mahv etmeye çalışıyorsunuz. Cümleden evvel ma'lûmdur ki biz anarşistiz, ciddî olarak bir arzumuz vardır. O da programımızda zikr olunmuştur. Cidden söylerim ki maksadımız Anadolu'da anarşistliği te'sîs etmektir*” şeklinde ibaresine Hüseyin Nazım, aslında Hınçak Komitesi'nin esâs maksadının ‘*anarşistlik idüğü i'tirâf olunuyor* şeklinde bir yorum getirmişti.¹²⁷ Bakıldığında bu yorum devletin bu komiteleri sosyalist değil anarşist olarak gördüğü anlamına gelmektedir.

“Tuğyan Ünvanı” adı altında yayınlanan parti programında ‘*Anarşistlik maksad-ı esâsîsi bir hareket-i isyâniyye ile hükümdârândan zimâm-ı idâreyi fekk ve hürriyyet-i siyâsiyye kâ'idesini vaz*¹²⁸*ve Bulgar ve Sırp anarşistleri istihsâl-i hürriyyet ettikleri vakit ahâlîyi uykudan uyandırmaya muvaffak olamayıp şahsî bir hükûmetin demirden olan elleri altına düşmüşlerdir. Hükümdârsız, prensiz bir hükûmet-i umûmiyye teşkil etmeye muvaffak olmadılar. Türkiye Hükûmetinin boyunduruğunu kırıp serbestî-i millîmizi ele getirmeliyiz. Bunu ele getirmekle beraber Türkiye'nin boyunduruğunu kırdığımız gibi aynı kuvvetle prens olsun, hükümdâr olsun bizim başımıza konulmak isteyen bir Ermeni hükümdârının da boyunduruğunu kırmalıyız. Siz anarşist ihtilâlcilerimize Anadolu'da bir ikinci Bulgarya teşkil etmeyi teklîf ediyorsunuz. Bu ne rezâlet. Biz buna aslâ muvâfakat etmeyiz*¹²⁹. ibaresi ise sadece yöntem bakımından anarşist olmadıklarını, hükümdarların elinden idarenin alınması kısmında ideolojik olarak anarşizm taraftarı olduğunu gösterse de bunun halkı kendi taraflarına çekmek için yazdıkları düşünülebilir. Çünkü sonraki dönemde atılan adımlara bakıldığında, Hınçak Komitesinin amacının, halkın katılım

¹²⁶ Aynı eser *a.g.e.*, s.35.

¹²⁷ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları I*, Hazırlayanlar: Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara 1993 s.6

¹²⁸ Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.7-8.

¹²⁹ Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.6.

göstereceği başsız bir devlet kurma ideali olmadığı, hedeflerinin Anadolu’da bir Ermeni Devleti kurma istediği olduğu görülmüştür. Bunu gerçekleştirmek için de Büyük Güçlerin dikkatini çekmek adına anarşist her türlü yönteme başvurarak karışıklık çıkarmışlardı.

Burada 1894 Sason Olayları¹³⁰ ve 1895 Zeytun ayaklanması¹³¹ iki komitenin de eyleme geçmesi açısından itici güç olduğunu söylemek mümkündür.

¹³⁰ Sason Olayları; 1894 yılında Bitlis’e bağlı Sason’da meydana gelen ayaklanma, Ermenilerin Kürt aşiret liderlerine ödedikleri vergiler yüzünden çıkmıştı. Bu olayı Avrupa gündemine taşımak isteyen Hınçak üyeleri Mihran Damadyan ve Hampartsum Boyacıyan bölgeye gitmiş ve isyanı örgütlemek istemişlerdi. Boyacıyan öncülüğündeki gruplar ‘aynı anda iki efendiye (Kürt aşiret liderleri ve Osmanlı Hükümeti) hizmet etmek istemiyoruz diyerek isyan başlattı. İsyancılar Müslüman köylerini yakıp yıkmıştı. İsyanı bastırmak üzere 4.Ordu ve Hamidiye Alayları Başkomutanı Zeki Paşa yola çıkmış isyancılar ailelerini yanına alarak Andok dağına çekilmişti. Şiddetli çatışmalar yaşanmış kadın ve çocuklar da öldürülmüştü. Olay Avrupa’da büyük yankı uyandırmıştı. Hınçakların Osmanlı yönetimini aşırı güç kullanılması için kışkırtarak, Hristiyan Avrupa’nın dikkatini çekmek amacıyla olduğu ve bunun planlı bir şekilde yapıldığına dair tahrir iddiasını ortaya atan tarihçiler bulunmaktadır (Guenter Lewy, 1915 Osmanlı Ermenileri’ne Ne Oldu? Çev. Ceren Elitez, İstanbul Timaş Yayınları 2011 s.41-42).

¹³¹ Zeytun Ayaklanması; Günümüzde Kahramanmaraş’ın Süleymaniye ilçesi olarak yer alan bölgede 24 Ekim 1895’te başlayan ve 28 Ocak 1896’da biten Ermeni Komitecilerin misyonerlerin de yardımını alarak başlattığı isyan. Osmanlı Devleti’ne 11 Mayıs 1895’te Avrupalıların Ermenilerin bulunduğu illerde yapılacak Islahat Projesini yürürlüğe koyması için baskı yapılması amacı taşıdığı. İsyan öncesinde bölgede Hınçak üyelerinin erzak depoladıkları, silahlar getirdikleri ve ‘ Kilikya Ermenileri’ne hitaben bildiriler dağıtıldığı haber alınmıştı. İsyana bölge halkı da katılmış ve Osmanlı kuvvetleri zarar görmüştü. Müslümanlar hedef haline gelmişti. İsyan Maraş’a sıçramış ve ağır kayıplar verilmişti. Ermeni komiteciler daha fazla karşı koyamayacaklarını anladıklarında İngiltere’den yardım istemiş ve müdahale edilmesini talep etmişlerdi. 11 Şubat 1896’da isyancılarla barış müzakeresi yapılmıştı (A.Latif Dinçaslan, Zeytun ve Çevresi’ndeki Ermenilerin İsyancıları (1895-1921) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi Eylül 2006) s.35-45

Askerler arasındaki kayıplar konusunda İsyanı başlatan Agasi’nin dile getirdiği rakamlara göre 13.000’i asker, geri kalanı başıbozuk olmak üzere 20.000 kişi hayatını kaybetmişti. Ermenilerden ise isyan sırasında sadece 125 kişi ölmüştü. Ermeniler arasında yaşanan kayıpların da Agasi’nin verdiği rakamdan daha fazla olduğunu, aracı memur olarak Zeytun’a giden İngiliz Halep Konsolosu Barnham’ın kayıtlarında isyanın başlamasından savaşa kadar hastalık gibi çeşitli sebeplerle ölen Ermenilerin sayısı 6000 olarak vermesinden anlamaktayız. Barnham, Müslümanların kayıplarını tahmin edebilecek durumda olmadığını ancak Ermenilerle mukayese edilemeyecek seviyelerde olduğunu söylemektedir. İsyanın hemen ardından bölgeye gelen Amerikalı misyoner doktorlardan Judson Smith ise, Ermeniler ve Hristiyan kaynaklar tarafından verilen ölü sayılarının abartılı olduğunu söylemiştir. Kendisinin verdiği bilgiye göre, gerçek ölü sayısı 650’dir. Daha sonra hastalanıp ölenler de eklenecek olursa bu sayının 1000’i bulduğunu ifade etmişti.

<https://www.altayli.net/1895-zeytun-ermeni-isyani.html>

Hınçakyan ve Taşnaksutyun partileri sosyolojik olarak birbirlerinin benzeri ve amaçları da bir olmuş (Türkiye Ermenilerinin savunulması ve kurtarılması) ve her ikisi, gerçekleştirilecek bir “Ermeni Devrimi” nin Avrupa diplomasisini harekete geçirerek, dikkatlerini Ermenilere çekebileceklerini düşünmüştü. Bu devrimi ‘Ermeni Sorunu’nun siyasal çözümünü gerçekleştirmek için bir araç olarak görmüşlerdi. Fakat, (1890-91’de) kısa bir birleşme denemesinden sonra, sosyalizm konusunda yollarını ayırmışlardı.¹³² Taşnak Komitesi II. Enternasyonale üye olarak Avrupa desteğini almak istemişlerdi.

Rus gizli polisinin (Okhrana), Taşnaksutyun komitesi üyelerinin faaliyetlerine dair tutulan raporlarda, Narodnaya Volya partisine benzer eğilimleri olan, Kafkasya’daki sosyalist işçi hareketleri etkisinde olduğu belirtilmişti. Aynı zamanda rapor Taşnaksutyun üyelerinden anarşist-komünist olarak bahsetmiş ve terör eylemlerinin Rusya için tehdit olabileceğinin altını çizmişti.¹³³

Ermeni Tarihçi Minassian, Osmanlı’da sosyalizmin geniş anlamda ele alınmasını, Taşnak ve Hınçak gibi grupların, II. Abdülhamid rejimine karşı şiddet ve militanlık yoluyla mücadele etmeyi önerdikleri ölçüde sosyalist oldukları kadar anarşist olarak da görülebileceği şeklinde bir yorum getirmiştir.¹³⁴ Bu açıdan iki komitenin de kullandıkları yöntem bakımından anarşist olduklarını söylemek mümkün görünmektedir.

Ermeni komiteciler, eylemle propaganda yöntemi, basın ve eğitimi kullanarak Ermeni halkını bu harekete dahil edebileceğini düşünmüştü. Ermeni komitelerinin eylemleri dünyada diğer devrimci hareketlerle aynı zamanda gerçekleşmiş olması tesadüf değildir.¹³⁵ Dönemin kendine özgü şartlar barındırması, sınırlar arasındaki geçişkenlik örgütlerin birbirinden etkilenmesini mümkün kılmıştı.

¹³² Minaissan, *a.g.e*, s.23-24.

¹³³ Hourı Berberian, *Roving Revolutionaries* ‘The Connected Revolutions Of The Early Twentieth Century’ University Of California Press ,2019, *a.g.e*, s.175.

¹³⁴ Mete Tunçay &Erik Jan Zürcher, *Osmanlıda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* İstanbul; İletişim Yayınları, 1995 s.20.

¹³⁵ Yılmaz, *a.g.e* s.76.

1.2.4 Balkan Komiteleri

Balkanlar 19.yüzyılda milliyetçi ayaklanmaların en çok yaşandığı bölgelerden biri olmuştur. Bölgenin kendine özgü bir yapıya sahip olması, birçok farklı etnik kökene, mezhebe sahip halklara ev sahipliği yapması çıkabilecek sorunlara karşı gerekli zemini oluşturmuştu.¹³⁶ Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'daki ihtilal hareketleri, uluslaşma, kentleşme, Avrupa tarzı modern eğitimi beraberinde getirmişti. Bölgenin Avrupa sınırında yer almasından dolayı 19. yüzyıl başlarından itibaren milliyetçilik azınlıklar arasında kolayca yayılmıştı. Bunun yanı sıra Rusya gibi büyük devletlerin kendi amaçları uğruna bu isyanları teşvik eden devletlerin varlığı da etkili olmuştu. Makedonya olarak adlandırılabilir bu bölgede Türk, Bulgar, Sırp, Ulah, Arnavut, Yahudi halkları yaşamakla birlikte nüfusun dağılım oranı da farklılık göstermekteydi.¹³⁷

Fikret Adanır, 20.yüzyıl başında yayınlanan nüfus kayıtlarında , Makedonya'nın 2.500.000'lik nüfusunda Slavlar 1.200.000 kişiyle en büyük grup olmalarına rağmen halkın yarısından az (% 48) bir kısmını oluşturduklarını ve Türk topluluğu 700.000 kişi ile ikinci durumda olduğunu dile getirmişti..¹³⁸ Bulgar veya Makedon kökenli veriler temelinde, özetle 20. yüzyıl başlarında tüm nüfusun % 40 ile % 50'sini oluşturan Slavların Makedonya'da en büyük etnik grubundan sonra ikinci olarak Türkçe konuşan halk kesimi gelmişti. Onları sırasıyla aynı büyüklükte gruplar olarak Yunanlılar ve Arnavutlar, sonra Ulahlar, Yahudiler ve Çingenerler izlemiştir.¹³⁹

Osmanlı vatandaşlarını 'millet sistemi' olarak adlandırılan yapı içerisinde etnik değil dinî olarak tanımlamış ve vatandaşlarının dini kimliklerini esas almıştı. Ortodoks Hristiyan olan Bulgarlar da Rum milletine tâbi ve Rum Patrikhanesi'ne bağlı olmuşlardı.

¹³⁶ Abdülhamid Kırmızı, "Makedonya 1903" *Yeni Türkiye*, 68, 2015, s.2922.

¹³⁷ Coğrafi bir alanı ifade eden Makedonya Osmanlı döneminde ayrı bir idari birim olarak adlandırılmamıştır.1878 Berlin Antlaşmasından sonra Makedonya, Selanik, Manastır ve Kosova eyaletleri arasında paylaşılmış ve Bölge Vilayet-i Selase olarak adlandırılmıştı. Tabi zaman içerisinde sınırlar birçok kez değişikliğe uğramıştır. (Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 34-35.)

¹³⁸ Adanır, *a.g.e*, s.8.

¹³⁹ Adanır, *a.g.e*, s.8.

¹⁴⁰Fakat 19. Yüzyılda Rum- Bulgar çatışması daha belirgin hale gelmişti. Bulgarlar baskı altında oldukları, asimile edildikleri iddiasıyla Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya bir heyet göndermişlerdi. Rum Patrikhanesi'nden ayrı ve millî bir kilise kurmak için resmî müracaatta bulunmuşlardı. Bu çabalar 1870'te sonuç vermiş ve Bulgar Eksharlığı kurulmuştu.¹⁴¹

19. Yüzyıl sonlarında Bulgarlara verilen bu ayrıcalık, Osmanlı Devleti'nin "Bulgar Eksarhı'nın yönetimi altına verilen bölge ile ileride kurulacak Bulgaristan'ın sınırlarının dinî bakımdan çizilmesi şeklinde karşısına çıkacaktı. Çünkü Makedonya'daki Bulgar mücadelesi, İstanbul'da bulunan Bulgar Eksharlığı tarafından yönlendirilmişti. Okullarında verdikleri eğitimle Bulgar Milliyetçiliği propagandası yapmışlardı.¹⁴²

Makedonya sorunun uluslararası boyuta ulaşma süreci Ayestefanos antlaşması ile başlamış gibi görünse de bölgede yıllardır Yunan-Bulgar çekişmesi devam etmekteydi. Resmi olarak Ayestefanos antlaşması ile elde edilen Büyük Bulgaristan 1878 Berlin Antlaşmasında, sadece Girit gibi özerk bir yapıya sahip olması şeklinde karara bağlanıp Osmanlı'ya bırakılmıştı. Bu karar, Osmanlı devleti açısından Avrupalı güçlerin işlerine müdahale etmeyi meşrulaştıracak madde olmuştu.

Bulgarların, Berlin antlaşmasında sadece özerk bir bölge olarak kazanım sağlamaları onları, Makedon Bulgarları ile birleşme siyaseti gütmeye yönlendirmişti. Makedonya'yı, Trakya ile Osmanlı egemenliğinden kurtarma amacı, Bulgar Prensligi için bir ulusal ödev haline gelmişti.¹⁴³ Bunlar da bölgede zaten var olan farklı unsurların çıkar çatışmasını daha karmaşık hale getirmesine sebep olmuştu. Makedonya'da Bulgar hakimiyetine karşı çıkan Sırp ve Rumlar silahlı komiteler halinde örgütlenmiş başta Arnavutlar olmak üzere Müslümanlar da bölgenin Osmanlı'nın elinden çıkarsa, sürülecekleri korkusuyla silahlı çeteler halinde organize olmuşlardı. Bu da bölgenin 19.

¹⁴⁰ Adanır, a.g.e s. 45-46.

¹⁴¹ Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1) 2018 s.353-354.

¹⁴² Mete Tunçay & Eric Jan Zürcher, a.g.e, s.41-42.

¹⁴³ Mete Tunçay&Eric Jan Zürcher, a.g.e, s.42.

yüzyıl sonuna doğru, sahip olduğu etnik ve dini yönden karışık yapının farklı amaçları olan komitalar¹⁴⁴ kurmalarını ve çete faaliyetleri yürütmelerini beraberinde getirmişti. Osmanlı Devleti bölgedeki asayişli sağılamak üzere II. Abdülhamid'in talimatı ile "Rumeli Vilayeti Hakkında Talimat" başlığı altında bir ıslahat programı hazırlanmış ve bu program doğrultusunda Hüseyin Hilmi Paşa, Rumeli Müfettişi olarak 8 Aralık 1902 tarihinde Selanik'e giderek göreve başlamıştı.¹⁴⁵

1.2.4.1 Makedonya İç Devrimci Örgütü (IMRO)

IMRO, Santralistler olarak da adlandırılan, 23 Ekim/6 Kasım 1893'te Selanik'te Makedonya Devrimci Örgütü olarak kurulduktan sonra 1905'te Makedonya İç Devrimci Örgütü adını alan ve hakkında Avrupa'nın 'ilk politik terör örgütü' şeklinde yorumlarda da bulunan önemli bir oluşumdur.¹⁴⁶ Örgütün kurucuları Sandanski, Boris Sarafof, Garavanof, Delçev, Baniçe, Arnavudof, Gorki, Nıkolof, Todorof ve arkadaşları olmuştu.

Komitenin hedefi, 'Makedonya Makedonyalılarıdır' parolası çerçevesinde Trakya ve Makedonya'nın politik özgürlüğünü mücadele ile kazanabilmek için uyruklarına, ulusal bağlarına aldirmaksızın Makedonya'nın ve Trakya'nın tüm halkını birleştirmektir.¹⁴⁷ Her ne kadar amaçları bu olmuşsa da başlangıçta örgütün kurucuları,

¹⁴⁴ Komitacılık; İlk defa Bulgarlar tarafından Makedonya'da meydana getirilmiş bir hareket olmuş, bir merkez tarafından yönetilen ve çok sıkı bir hiyerarşik örgütlenme ilişkisinin olduğu, Sofya merkezli planlı ve koordineli bir örgütlenme biçimi olarak Makedonya'daki diğer halkları da etkilemiştir. Komita ve çete sözcükleri her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılsa da arada bir ayırım vardır. İkisi de eylemci olmakla birlikte Komite (Komita) planlayıcı, beyin görevine sahip yüksek düzeyde kurmay ve karar organıdır. Yerel komitelerden oluşan bu geniş örgütte, her komitenin sınırlı karar yetkileri vardır. Çete de ise, planlamadan ziyade eyleme geçme durumu söz konusudur. Her an harekete hazır terörcü, radikal militan örgütlenme biçimine sahip bir yapıdadır. Genel olarak 10-15 kişiyi geçmeyen kadrosuyla ayrı ayrı ve sınırlı hareketler (suikast, bombalama, sabotaj gibi) yapmakla görevlendirilir. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.509)

¹⁴⁵Hasip Saygılı, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyollarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri," *İGÜSBD* Cilt: 1 Sayı: 2 Ekim / October 2014 s.198.

¹⁴⁶Serkan Erdal, *Osmanlı'da Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler*, Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.137.

¹⁴⁷ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979, s.88.

Makedonya'nın "kurtarılmamış" bölgelerini Bulgar anavatanıyla birleştirilmesi hedefiyle yola çıkmışlardı. Kurucuları Balkan Komiteleri içinde en etkili olanı olmuştu.

1.2.4.2 Yüksek Makedon Örgütü (YMK)

1895 yılının mart ayında Sofya'da Bulgar komitecilerden Mihalovski'nin başkanlığında kurulmuştur. Aynı zamanda Varhivistler olarak bilinen komite 'Makedonya Bulgarlarıdır' mottosu ile hareket etmiş ve hedeflerini Makedonya'nın Bulgaristan tarafından ilhakı şeklinde belirlemiştir. Bulgar milliyetçiliği politikası yürüten komite Osmanlı Devleti'ne karşı gelmek adına her türlü yolu denemiştir.¹⁴⁸

Bu iki örgüt zaman zaman bir araya gelip faaliyetler yürütse de bölgenin Bulgarlara ait olması konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdi. Fakat 1902 sonrası Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla Selanik'te birçok bombalama olayını ve İlinden isyanını birlikte gerçekleştirmişlerdi. Osmanlı Devleti 1897'de komitacıların basmaya gittiği köyde çetecilerin öldürdüğü bekçinin eşi sayesinde MİDÖ'den haberdar olmuştu.¹⁴⁹ Komitelerin, Osmanlı Devleti'ni yıldırmak ve Düvel-i Muazzama'nın dikkatini çekme amaçlı haydutluk, yağma, bombalama, Osmanlı Devleti temsilcilerine ve kurumlarına yönelik terörist eylemler içeren faaliyetlerde bulunarak bir gerilla savaşı başlattıkları dile getirilebilir.¹⁵⁰

Örgütün içinde büyük bir ayaklanma ile Osmanlı'yı yıkacağına inananların demiryollarına sabotaj, yabancıları kaçırmak ve toplumun ileri gelenlerine suikastlar düzenlemek gibi, seçilmiş hedeflere karşı terör eylemi fikirlerini savunanların başında Goce Delcev'in geldiği bir grup vardı.¹⁵¹

Fikret Adanır, bu anarşist fikirlerin İsviçre'deki Rus göçmen çevrelerine giren, Bakunin'in düşüncelerini tanıyan bir grup Bulgar ve Makedon öğrenciden geldiğini, bu grubun 1898'de Makedonya Gizli Devrimci Örgütünü kurduğunu belirtmişti. Grup özerk

¹⁴⁸ Mete Tunçay & Eric Jan Zürcher, *a.g.e* s.48-49.

¹⁴⁹ Serkan Erdal, *a.g.e*, s.151.

¹⁵⁰ Mete Tunçay & Eric Jan Zürcher, *a.g.e*, s.49.

¹⁵¹ Adanır, *a.g.e* s.158.

Makedonya fikrini benimserken, ulus devlete karşı çıkmıştı.¹⁵² Makedonya’da yaşayan halkların Sultanlık rejimine karşı birleşeceği bir özgürlük savaşı yürütmesini hedeflemişlerdi.¹⁵³ 1903’te Delcev ile iletişime geçen Gemici grubu tam da bu fraksiyonun ürünü olarak Selanik’i sistematik olarak bombalama olayında yer almışlardı.

Bu komitelerin en etkili isimlerinden Yane Sandaski’nin dünya kamuoyunun ilgisini Makedonya meselesine çekmek amacıyla kaçırdığı Amerikalı Rahibe Miss Stone da bu ünlü kaçırma örneklerinden biri olmuştur. 20.yy başlarından itibaren iki komite arasında kopukluklar yaşanmıştı. Makedonya bölgesindeki çekişme, Sandanski’nin Boris Sarafof ve arkadaşının ölüm emrini vermesiyle daha da artmıştı.¹⁵⁴

Ermeni ve Balkan Komitelerinin birbirinden bağımsız hareket ettiği düşünülmemelidir. Her iki tarafın hedefi ortak olmuş Osmanlı Devleti’nden kendi çıkarları doğrultusunda bağımsızlıklarını almak istemişlerdi. Taşnaklar, özellikle MİDÖ'nun liderlerinden Boris Sarafof ile irtibat halinde olmuş ve işbirliği sağlamışlardı. Bu işbirliğini dönemin belgelerinde görmekte mümkündür.¹⁵⁵ Taşnak komitesi, Batı temsilcisi seçilen Stephan Zorian (Rosdom) Balkan Komiteleri ile işbirliği sağlamak için girişimlerde bulunmuş ve Ermeni-Makedon Birliğini kurmuştu.¹⁵⁶

1892 yılında Hınçak taraftarlarının komite merkezlerini Cenevre’den Atina’ya almış ve faaliyetlerini buradan yürütmüşlerdi. Atina Hınçak Teşkilatı (Osmanlı Devleti

¹⁵² Adanır, a.g.e s.183.

¹⁵³ Mete Tunçay&Eric Jan Zürcher, a.g.e, s.49.

¹⁵⁴ “Sarafof ve Garvonof’un katledilmeleri Bulgar Komiteleri arasında nifak ve tefrikayı arttırdığı...” (BOA, Sadaret A.) MTZ.(04) nr: 164/10 ,A.) MTZ.(04) nr:162/98.)

“icra-yı mahalliyede gördüğümüze göre Sarafof ve Garvanof’un katilleri olmak üzere tahriri alınan Panişe ve Sandanski nam eşkıyanın Hükümet-i Emaratçe adi haydud sıfatıyla takibine karar verilmiş olmağla...” (BOA, A.) MTZ.(04) Bulgaristan, nr: 162/62.)

¹⁵⁵ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat, nr: 228/9, (Nazım a.g.e, s.45) bir diğer örnek , BOA Hariciye Şifreli Bulgaristan (HR.SFR.3 nr: 439/36 30 Ocak 1895.)

¹⁵⁶Bülent Yıldırım, *Bulgaristan’daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi 2015 s.75.

tarafından Atina Cinayet Teşkilatı şeklinde betimlenmişti) olarak adlandırılmıştı.¹⁵⁷ Ermenilerin terör faaliyetlerinde kullandıkları bomba, silah gibi aletleri yine bu örgütlerle kurdukları iletişim sayesinde kolayca temin edebilmişlerdi. İkinci Abdülhamid'e yapılacak suikastın Bulgaristan'da planlanmış olması Ermeni ve Balkan komitelerinin birlikte hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir.¹⁵⁸

Eylemle propaganda metodu Çar II.Aleksandr'a yapılan suikastın büyük çapta ses getirmesinden sonra devrimciler arasında bu yöntemin yayılmasını sağlamıştı. Özellikle Batı Avrupa'da anarşistler ve milliyetçiler tarafından terör taktiklerini uygulama amacıyla kullanılmaktaydı.¹⁵⁹ Özellikle Bulgar komiteciler arasında şiddete dayalı terör alt metinli anarşizm fikrinin Neçayev ile bağlantıda olan Hristo Botev aracılığıyla girdiği ifade edilmektedir.¹⁶⁰

Ermeni komitelerinin Rusya'dan yayılan anarşizmden ve Rus anarşistlerinden Rus anarşistlerinden etkilendiklerinin altı çizilirken,¹⁶¹ Bulgar ve Ermeni komitelerinin terör faaliyetlerinde eylemle propaganda yönteminin kullanmasında, Rusya'dan gelen Rus Ermenilerinin etkili olduğuna dair tezler olduğu da dile getirilmektedir.¹⁶²

¹⁵⁷ Güler Yarcı, "Yunanistan'ın Ermeni Politikası ve Atina Hıncak Komitesi", *Yeni Türkiye*, c. 4, sayı 69 (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı), Ankara 2015, s. 4528.

¹⁵⁸Bülent Yıldırım, *a.g.e.*, s.84-85.

¹⁵⁹ Berberian, *a.g.e* s.77

¹⁶⁰ Özhan Kapıcı, "Siyasi Firarilerden İhtilal Ajanlarına: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Gelen Anarşistler, Nihilistler, Sosyalistler Üzerine Bazı Tespitler" *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2018, s.152

¹⁶¹ Selvi, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları", s.527

¹⁶²Özhan Kapıcı *a.g.e* s.154.

1.2.5 II. Abdülhamid Dönemi'nde Anarşist Algısı

Osmanlı'da anarşizm ile ilgili ilk eserin 1895 yılında Sofya'da Kıbrısizade Osman Bey tarafından yazılan '*Socialisme et Anarchie*' adlı kitap olduğu söylenmektedir.¹⁶³ Fakat kitaba ulaşma imkânımız olmadığı için ne yazıldığı hakkında bilgimiz mevcut değildir.

Anarşizmin tam olarak ne manada algılandığına dair İslam dini temelinde bir karşılaştırma yapan Azımzade Refik Bey'in *Tenbihülfham İla Metalibül Hayatül İctimaiyyet-i vel İslam* isimli eseri bize fikir vermesi açısından önemlidir. Buna göre toplumda ihtiyaçlarla arttıkça, çatışmalar çoğalır üst tabaka ile rekabet edemeyen alt sınıflarda mutsuzlukla birlikte bazı istekler ortaya çıkar. Bu da toplum düzenini tehlikeye sokar, Avrupa'da var olan sosyal mesele veya işçi hareketlerine bunlar sebep olur. Bu sorunlarla başa çıkmak için bazı siyasi mezhepler, partiler meydana çıkar. Bu partilerden biri de Fevzaiyyun denilen anarşizmdir. Sermayeye kar konusunda sosyalistlerle ortak paydada buluşurken, doktrin ve metodlarını onlar gibi yayarak değil, fesatla, ihtilalle yakıp yıkarak, mevcut hükümeti cehennemi vasıtalarla alt üst etme hedefi güttüklerini belirtmişti.¹⁶⁴

II. Abdülhamid döneminde devlet yetkilileri tarafından gençleri anarşistliğe sevk edecek şeylerden biri olarak gelir eşitsizliği görülmekteydi. Buna benzer bir söylemi taşrada eğitim veren idadilerin paralı olması isteğinde görebilmekteyiz. İdâdî ve yüksek okullarda zengin çocuklarıyla birlikte eğitim alan fakir çocukların mezun olduktan sonra da zengin çocuklarından daha düşük hayat standartlarına sahip olacağı ve bunun için devleti suçlayarak nihilist, anarşist ve sosyalist gibi fikirleri gerçeğin kendisi zannederek buldukları çevreyi kendi istedikleri şekle sokmak için hareket edebileceğinin altı çizilmişti.¹⁶⁵ Askeri okullarda verilen eğitimde dikkat edilen hususlardan biri de öğrencileri anarşistliğe sevk edecek fikirlerden onları uzaklaştırmak, müfredatı buna göre

¹⁶³ Gün Zileli, *Anarşizme Kenar Notları*, İstanbul: Propaganda Yayınları, 2016 s. 35.

¹⁶⁴ Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine*, Katkı İletişim Yayınları: İstanbul, 1984, s.117-118.

¹⁶⁵ BOA, Y.EE nr:11/4 07 08 1316. (Bayram Kodaman, II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sistemi s.124.)

uyarlamak, Padişah'ı kalben sevmelerini sağlamaktı.¹⁶⁶ Fakat resmi belgelerde anarşistlik, anarşist eylemler ele bu şekilde alınmamış, daha farklı şekilde tanımlanmıştı.

Selim Deringil, II.Abdülhamid döneminde hükümdarın şahsı ile ilgili olmasa da resmi belgelerde belirli kilit terimler ve sözcüklerin kullanılarak sorunların kavramsallaştırdığını belirtir. Bu kapsamda *anarşist* birbirinden farklı çoğu zaman siyasi olmayan suçları işleyen kişiler için kullanımına rastladığımız, kavramsallaştırılan bir kelimedir.¹⁶⁷ Belgelerde anarşistin ihtilalci, sosyalist olduğu veya suikast için kiralanan anarşist gibi kullanımlarını görülürken, fesad, serseri şeklinde de ifade edilmekteydiler.¹⁶⁸ Bu 19.yüzyıl son çeyreği Avrupa'da aktif olarak anarşistlere karşı olumsuz bir algının yerleşmesine sebep olan eylemler ve bu eylemlerde kullanılan yöntemlerin şiddet dolu olmasıydı. Bombalamalar, suikastlar radikal anarşistlerin imzası haline gelmişti. Avrupa basınında anarşistler için “kötücül, korkak,” yaptıkları eylemler için ise insanlığa karşı işlenen suç şeklinde ifadeler görmek mümkündü yani Osmanlı Devleti tarafından sosyalist ve anarşist akımları suikastlıkla, nihilist olarak bilinen grupları da cinayetlerle özdeşleştirme de dönemin havasına uygun bir söylemdi.¹⁶⁹

Anarşistlerin gerçekleştirdiği eylemler terör faaliyeti, terörist şeklinde tanımlansalar da dönemin siyasi durumu ve bürokrasi dili içinde anarşist kelimesi kullanımı daha yaygındı. Belli bir siyasi fikri ya da rejimi tanımlayan bir ifade olarak değil, karışıklık çıkarıcı, kaos ortamı oluşturmak için elinden geleni yapan, devleti zor durumda bırakan anlamında kullanılan ‘anarşist’ ve ‘anarşizm’ terimi çok geniş bir skalaya hitap etmişti.¹⁷⁰ Bu kelime *fesad*, *müfsid* gibi olumsuz çağrışım yapan ifadelerle de desteklenmişti. Çoğu zaman anarşist ve fesad kelimesi birbirinin yerine kullanılmıştı.¹⁷¹ ‘Anarşist’ olarak tanımlananlara yönelik olarak, dönemin muhalifleri için kalıplaşmış “fesad”, “müfsid”, “erbab-ı fesad” kelimeleri de sıklıkla belgelerde yer

¹⁶⁶ BOA, Y.MRZ.d nr: 5547/ 11.sayfa

¹⁶⁷ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II.Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul:2014, s.35.

¹⁶⁸ BOA, ZB nr:388/135 25 Ts 1322, Y.A.HUS, nr:369/42

¹⁶⁹ Yılmaz, a.g.e 145.

¹⁷⁰ Yılmaz, a.g.e s.152-156.

¹⁷¹ Yılmaz, a.g.e s.131.

almıştı. Bu kişilerin yazıları, bildirimleri yayınladıkları gazeteler için “hezeyanname” , “melanetkerane”, ifadeleri tercih edilmişti.¹⁷² Fakat yurtiçinde anarşist olarak tanımlanan kişilere yönelik fesad, müfsid tutumunun yurtdışındaki muhalifler için geçerli olmadığını, yabancı ülke elçiliklerinden iadeleri istenirken siyasi mahkum olarak görülmeleri ve bu kapsamda değerlendirilmeleri istenmişti.¹⁷³ Buna örnek olarak, Osmanlı Bankasına saldıran Ermeni komitecilerin, “Gironde” isimli gemi ile Marsilya’ya kaçtıktan sonra “Cumhuriyet Rejimi ile yönetilen Fransa’daki insanlar için bile tehlikeli olabileceğinin” belirtilmesi ve bu anarşistlerin iadelerinin istenmesi gösterilebilir.¹⁷⁴ Osmanlı Bankasına saldıran Ermenilerden resmi belgelerde anarşist olarak bahsedilmiş ve bu kişilerin siyasi tutuklu olarak değerlendirilmesinin altı çizilmiş, bu yazışmalar sonucunda Fransız Hükümetinin Marsilya’ya kaçan Ermenilerin siyasi mahkum olarak değerlendireceği Mavroyani Bey tarafından bildirilmişti.¹⁷⁵

Axel Çorlu, 1850-1917 yılları arasında Osmanlı Devleti gözaltı-gözetim raporlarına dayanarak anarşistlerin dağılımını gösterdiği tabloda Ermeniler %69,82, Müslümanlar %8.79, İtalyanlar %6.47 Rusların %2.49 Bulgarlar ise %1.49 oranı ile yer almıştı.¹⁷⁶ Fakat bu sayılar değişkenlik göstermesi muhtemel sayılardır. Çünkü kimin ne şekilde anarşist olarak kayda alınıp alınmadığı dönem içinde ayrı bir sorunu teşkil etmişti. Bunu kendisi de belirtmiş, anarşistler için farklı bir tanımlama biçimi olduğunu, sosyalist yerine kullanılabilen anarşist teriminin aynı zamanda sıkıntı çıkaran kişiler ve suçlular için de kullanılabildiğini dile getirmişti. Bir belgede anarşist olarak tanımlanan kişinin diğer belgede bu şekilde tanımlanmadığı, terimin etiket gibi kullanılmasının, anarşist olarak kayıt altına alınan kaç kişinin gerçek anarşist olduğunu bilmeyi zorlaştırdığını ifade etmişti.¹⁷⁷ Ermenilerin kayıtlarda anarşist olarak bu kadar yüksek bir orana sahip

¹⁷² BOA, *Y.A HUS*, nr:517/60 , *Y.PRK.UM* nr: 58/80 23 S 1320, *HR.TH*,nr:256/43 19 06 1901, *Y.A.HUS*, nr: 359/ 64 11 R 1314, *Y.A HUS*, nr: 481/30 08 N 1322.

¹⁷³Osmanlı Belgelerine Ermeni-Fransız İlişkileri, I (1879-1918), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,Yayın No: 58 Ankara 2002, s.100-108.

¹⁷⁴ Osmanlı Belgelerine Ermeni-Fransız İlişkileri, I (1879-1918), *a.g.e*, s.103.

¹⁷⁵ *a.g.e* s. 102.

¹⁷⁶ Axel B.Çorlu “Anarchists and Anarchism in the Ottoman Empire, 1850-1917 "History From Below - A Tribute in Memory of Donald Quataert," *Istanbul Bilgi University Press*, Istanbul, 2016; edited by Selim Karahasanoglu. s.561

¹⁷⁷ Çorlu, *a.g.m*, s.562.

olmasının sebebini , henüz ulusal bağımsızlığını kazanmadığı, bu yüzden de Osmanlı devleti açısından diğer karışıklık çıkaran azınlıklara göre daha büyük tehdit olarak algılanmasının olası olabileceği şeklinde açıklamıştı.¹⁷⁸

Anarşist teriminin kullanımlarından birine örnek olarak Damat Mahmud Celaledin Paşa ve oğulları yurtdışına kaçtıklarında Avrupa başkentlerindeki yetkililerini ve haber alma ağını harekete geçirerek önce sınır dışı etmeye çalışmış ardından da Fransız hükümetine paşanın iki oğlunu hem tehlikeli hem de İngiliz yanlısı anarşistler olarak ihbar etmesi gösterilebilir.¹⁷⁹ 1905'te Rusya'ya karşı Japon savaşının yarattığı bıkkınlık, sosyal ve ekonomik sıkıntılar yüzünden ayaklanan Potemkin zırhlısı mürettebatı için II. Abdülhamid tarafından “nihilist” ve “anarşist” ifadeleri kullanılması bundan kaynaklanıyordu.¹⁸⁰

İlkay Yılmaz, devletin güvenlik politikaları çerçevesinde fesad kavramının resmi belgelerde kullanımının bir tür iç politika tekniği olarak okunabileceğini, bu kavramın din, ırk, dil üzerinden değil daha çok ötekileştirmek istenen gruba hitap ederken, somut bir eylemde bulunmaksızın bu gruba üye olan herkesi de kapsadığını ifade etmişti.¹⁸¹ Bu bağlamda “Fesad” kavramı iç politikaya hitap eden bir tanım olmuş, anarşist kelimesi ile eş anlamlı kullanılmıştı. Fakat söz konusu yurtdışındaki muhalifler olduğunda anarşist kavramı buldukları ülkenin rejimleri için tehlike yaratabilecek derecede tehlikeli siyasi suçlu anlamında kullanılmıştı.

Yılmaz, II. Abdülhamid döneminde anarşistlere dair olumsuz algıyı ise Avrupa'da eylemle propagandanın neden olduğu bombalı saldırı ve suikastlar ile milliyetçiliğin alt sınıflar tarafından kabulünden kaynaklanan korkuya bağlamıştı.¹⁸²

¹⁷⁸ Aynı eser, s.567.

¹⁷⁹ Georgeon, *a.g.e.*, s.436-438.

¹⁸⁰ Hasip Saygılı, “1905 Potemkin İsyanı ve Sultan II. Abdülhamid”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 7 2016 Bahar s.280.

¹⁸¹ Yılmaz, *a.g.e.*, 139-140.

¹⁸² Yılmaz, *a.g.e.* s.134.

1.2.6 Jön Türkler

1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane öğrencileri tarafından II. Abdülhamid'in istibdat rejimine son vermek ve anayasayı yürürlüğe koyarak meclisi işlevsel bir hale getirme amacıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti kurulmuştu.¹⁸³ Üyeleri arasında İshak Sukuti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mizancı Murad, Ahmet Rıza bulunmaktaydı. Sonrasında kendilerine Prens Sabahattin de katılacak olan cemiyet üyeleri Avrupalılar tarafından Jön Türk olarak adlandırılacaklardı.

II. Abdülhamid döneminde anarşist olarak tanımlanıp, belgelerde bu şekilde kendilerine yer bulanlar arasında Jön Türk üyeleri de vardı¹⁸⁴. 1896 yılında başarısız darbe girişimi sebebiyle birçoğu yurtdışına kaçmak zorunda kalan İttihat ve Terakki cemiyeti üyeleri her ne kadar anarşizm fikri ile felsefi olarak ilgilenmeseler de Osmanlı İhtilâl Fırkası, Türk Anarşist Cemiyeti ve Osmanlı Hareket Komitesi gibi örgütlerin yöntem olarak anarşizmi benimsedikleri görülmekteydi¹⁸⁵.

Yurtdışında II. Abdülhamid yönetimini eleştirmeleri, basın yayın aracılığıyla bu fikirlerin Osmanlı Ülkesine girmesi devletin tedbirler almasına sebep olmuştu. Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Ahmet Rıza, Damad Mahmud Celalettin Paşa ve oğulları gibi muhalifler bu kapsamda buldukları yabancı ülkelere anarşist olarak şikâyet edilmiş, Roma Konferansı kararları doğrultusunda sınır dışı edilmeleri için epey çaba harcanmıştı¹⁸⁶. Anarşistlikle suçlanan Jön Türk üyeleri zaman zaman yayın organları *Mizan*, *Meşveret*, *Osmanlı*, *İçtihad* da bu eleştirilere yanıt vermişti.¹⁸⁷

¹⁸³ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s.244.

¹⁸⁴BOA, *MTZ.(04)* nr: 50/58 1315 ,

¹⁸⁵ Hanioğlu, *a.g.e.*, s.245

¹⁸⁶ Hanioğlu, *a.g.e.* s.248.

¹⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988 s.20.

1.2.6.1 Abdullah Cevdet

Abdullah Cevdet'in fikir dünyası sürekli bir gidiş geliş arasında olmuş, bireycilik ile toplumculuk, dindarlıkla ateizm, pasifizizmle anarşizm, nihilizmle şiddeti benimseme ve reddetme noktasında net bir tavır içinde olmamıştı¹⁸⁸. Jön Türk üyelerinden Abdullah Cevdet'in Paris'te kaldığı dönemde yazdığı üç makale 1895'te Jean Grave tarafından yayınlanan '*Les Temps Nouveaux*'da Kropotkin, Reclus, Lazare, Mirbeau ve Nadar gibi önemli anarşist ve şairlerin yayınları ile yer almıştı.¹⁸⁹ Bu Abdullah Cevdet'i anarşist yapmıyor olsa da anarşizm ile felsefi bir akım olarak bir süre ilgilendiği düşünülebilir.

İçtihad dergisinde, komünizm fikrini benimseyen gençlere verdiği nasihatte gençliğinde hükümete lüzum olmadığı düşüncesine sahip olan bir anarşist olduğunu, Reclus, Kropotkin ve Bakunin'in eserlerinin incili haline geldiğini ifade etmişti. 1898 yılında Anarşistliğe meyletmiş gibi yazılmış makalelerinin Jean Grave'in *Les Temps Nouveaux* dergisinde yayınlandığını dile getirirken aynı zamanda hükümete bir toplum istemenin sahilisiz, kıyısız bir nehir istemeye benzediğini, bu isteğinin saçma olduğunun altını çizmişti.¹⁹⁰

1.2.6.2 Ahmet Rıza

1859 yılında dünyaya gelen Ahmet Rıza Bey, Paris'te ziraat eğitimi almış, ardından devletin çeşitli kademelerinde görev almıştı. Paris'te Auguste Comte'un pozitivizminden etkilenen Ahmet Rıza Bey, bu akımı Türkiye'ye taşıyan kişi olmuştu. Fransa ve Belçika'da *Meşveret*, Mısır'da *Şura-yı Ümmet* gazetelerini çıkartan, II. Abdülhamit'in en büyük muhaliflerinden biri olan Ahmet Rıza, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin önde gelen kurucularından biridir.¹⁹¹ Ahmet Rıza Bey'in *Meşveret*'te, 1900

¹⁸⁸Uğur Gündüz, *Basında Batılılaşma Tasarımı: Jön Türk Gazeteciliği ile Günümüz Gazeteciliğinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.178

¹⁸⁹ Soydan, *a.g.e*, s.34.

¹⁹⁰ "Gençlerde Ruh İstikameti" *İçtihad*, No.349 15 Temmuz 1932, s.5755 Hanioglu. *a.g.e* s.248.

¹⁹¹ Tunaya, *a.g.e* s.21.

yıllarına kadar “eylemle propaganda” yönteminin taraftarı olmadığını birçok kez dile getirmiştir¹⁹².

Osmanlı Devleti, Ahmet Rıza'nın II. Abdülhamid yönetimine muhalif bir tutumla Belçika'da çıkarmaya devam ettiği Meşveret gazetesinin yayını önlemeye yönelik bir çok tedbir almış ülkeye girişi yasaklanmış¹⁹³, gazetenin çıkmaması için Brüksel sefaretine başvurmuştu. Belçika hükümeti yayını durdurmak ve gazetenin kapanmasını sağlamanın zor olduğu ifade ederken Ahmed Rıza'nın faaliyetlerinin anarşist hareketler kapsamında değerlendirilip sınır dışı edilebileceğini ifade etmişti.¹⁹⁴

1.2.6.3 Mehmed Murad (Mizancı)

Mizancı Murad, *Meşveret* gazetesinde “İkiden Hangisi” başlıklı yazıda kendilerine yöneltilen anarşist suçlamasını reddetmiş ve; “*Her ne kadar bize ihtilâlcî ve anarşist diyorlar ise de bilakis bizim fırkamız (Lejitimist) denilen muhafazakarlardan addolunacak kadar mutedil fikirlidir. Biz kavânîn-i mevcûdenin icrâ-yı ahkâmına dikkat ve usûl-i devlet-i âlîyeye dindarane riâyet edilmesini taleb etmekle iktifâ eyliyoruz*” şeklinde bir yanıtla anarşist değil meşrutiyet yanlısı olduklarını ifade etmişti.¹⁹⁵ Şükrü Hanioglu'na göre, Murad Bey'in sık sık muhafazakâr olduğunu vurgulamasının nedenlerinden biri de genel olarak muhalif hareketin anarşi ile ilişkilendirilmesi ile ilgiliydi.¹⁹⁶ Zaten dönemin bürokrasi dili de bunu destekler nitelikteydi.¹⁹⁷

Mizancı Murad, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Müslüman halkın dini duygularını hesaba katarak yayın yapması gerektiğini, aksi halde Rusya'da Çarlığa karşı

¹⁹² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, (1895-1909)*, İletişim Yayınları, s.109.

¹⁹³ Meşveret gazetesinin ülkeye girişi ve dolaşımı halinde el konulmasına dair birkaç örnek, BOA, *BEO* nr:715/53563, 25 C 1313, *BEO* nr:1015/76104, 3 Ca 1315, *DH. TMIK.S* nr:14/36 06 Ca 1315, *DH.MKT*,nr:2244/118 04 Ca 1317,

¹⁹⁴ M.Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul,1985 s.273.

¹⁹⁵“İkiden Hangisi”, *Meşveret*, 12 Rebiülevvel 1314 s.

¹⁹⁶ Hanioglu, *Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s.251-252.

¹⁹⁷ Aynı eser, s.253.

olan anarşist ve nihilistlerin halkın desteğini almadan harekete girişip başarısız oldukları gibi hataya düşüleceğini dile getirmişti.¹⁹⁸

1.2.6.4 Tunalı Hilmi

Tunalı Hilmi, anarşizm fikri ile felsefi anlamda ilgilenmese de anarşistlerin kullandığı eylemle propaganda fikrine sıcak bakmaktaydı. Şükrü Hanioglu, Behlül takma ismiyle Atina’da anarşistlerle görüşmesi ise devamı gelmeyen bir durum olarak kaldığını yazmıştı.¹⁹⁹ Anarşistlerin bireysel terör tekniğini kullanarak, bombalama ve suikastlarda bulunmasına benzer nitelikte şiddet metodunu kullanma hedefiyle 21 Aralık 1896 yılında Osmanlı İhtilal Fırkasını kurmuştu.²⁰⁰ Fırka amacını “*Evet öleceğiz, öldüreceğiz, keseceğiz, biçeceğiz, yakacağız, yıkacağız... hiç kimseden pervamız yok*” şeklinde açıklamıştı.²⁰¹ Tunalı Hilmi, toplumun, emirlere karşı gelenlerin idam kararlarını verirken hiç çekinmediğini fakat kural kaide tanımayan II.Abdülhamid gibi bir anarşiste biat ettiğini söylemiş, Hamid’e karşı halkın isyan edip ayaklanarak tahtından indirip öldürmesi gerektiğini ifade etmişti.²⁰² *Mizan* gazetesinde, Bir Arnavud takma ismi ile hilafete karşı anarşizm mesleğinde bulunan hükümete itaatin şer’an da ortadan kalktığına dair bir mektup yollanmıştı²⁰³. Mektubun Tunalı Hilmi’ye ait olması muhtemeldir.

Tunalı Hilmi, inkılapların ihtilalsiz gerçekleşemeyeceğini vurgulamış, anarşizm’e dair fikirlerini *Mizan* gazetesinde şu şekilde dile getirmişti, “*Anarşizm, kânûn tanımaz!... Mesela: Politika müttehimisiniz, sizi mezâr gibi bir dâire-i istintâka sokarlar, sırasını getirirler, size şöyle derler: “Oralardan bahsetme, biz burada kânûnla işgörmüyoruz.”! Anarşizm, tevîlden başka hiçbir hakîkate tanımaz! O derece ki saçmalayışları bazen tenâsühe kâil olmuş bir zındığın bile kahkaha damarını gıcıklar*

¹⁹⁸ Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,1979, s.99.

¹⁹⁹ Hanioglu, *a.g.e* s.247

²⁰⁰ Can Ulusoy, *Bir Jön Türk Olarak Tunalı Hilmi ve Siyasi Düşüncesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul Üniversitesi, 2009, s.3.

²⁰¹ Hanioglu, *a.g.e* s.245.

²⁰² Gülbeyaz Karakuş, *Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları*, “Mizan Gazetesi Örneği”, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2007, s. 126 (Mizan, “Vazife ve Mesûliyet”, S.178, 28 Mayıs 1896)

²⁰³ Karakuş, *a.g.e* s.127. (Bir Arnavud, “Çare-i Selâmet”, S.166, 5 Mart 1896, s.2411.)

Meselâ yine bir mahkeme-i cebr ü zorda size derler ki: Gizleme, nâfile kaçamak yapıyorsun. Gel şunu ikrâr et. Zaten sen *etsen de etmesen de bizce Zîrâ: Peygamber postunda oturan Halîfemiz onun, Peygamber de Allah'ın vekîlidir. Allah'a ise herşey malûmdur. Binâen-aleyh halîfemiz için de gizli hiçbir hâl yoktur. Hatta anarşizm, dini âb-ı âşikârda tanımaz! Meselâ: Elinize bugünkü veyahut araştırıp diinkülerden bir Sabah gazetesini: "Sâye-i füyûzat vâye-i cenâb-ı padişahîde geçen gün Bandırma'da yağmur yağmış ve mezruâtta feyz ve bereket peydâ olmuştur (!)" gibi mündericâta hemen tesâdüf edersiniz. Birisi demişti ki: "Hükûmetimizin nasıl korkunç bir yol tuttuğunu, halkımızın da ne derece muhâtaralara uğrayacağı nive uğramakta olduğunu anlamak için gazetelerimizi okuyuvermek kifâyet eder." Daha?.. Anarşizm ahlâk da tanımaz. ...".²⁰⁴ Tunalı Hilmi, Mısır'da geçirdiği yıllarda Mülkiye'deki siyaset ve eğitimin anarşizm ile yoğurulmuş olduğunu ifade etmiş, Asayiş'in bir milletin sağlığı onu koruyup muhafaza edenin ise memurin-i adliye ve zabıta olduğunu dile getirmesi anarşizm ile bir ilgisi olmadığını göstermektedir.²⁰⁵*

İttihad ve Terakki üyeleri anarşist olduklarına yönelik suçlamaları reddederken, Abdülhamid yönetiminin baskısını eleştirmiş, saltanatının İslami usullere göre bir geçerliliği kalmadığı, kural ve sınır tanımadığı için anarşist olarak suçlanmayı sultanın hakkettiğini birkaç yazıda belirtmişlerdi.

Osmanlı gazetesinde Almanya İmparatoru ve II. Abdülhamid başlıklı yazıda; Öteden beridir fırkamız için (İttihat ve Terakki Cemiyeti) içte ve dışta akla hayale gelmeyecek şeyler söylendiği, Kayzer Wilhem'in Sultan Abdülhamid'e cemiyetimiz hakkında bilgi istemesi üzerine Sultan Hamid; Maksatları hanedan aleyhinde olmaktan başka işleri olmayan bir takım anarşistler olduğu yanıtını vermesi, Sultan Hamid'in anarşistin ne olduğunu bilmediğini bu yüzden anarşistliğin bir tarifini yapmanın lazım olduğunu ifade edilmişti. Buna göre, Anarşistlik, dünya üzerindeki bütün hükümetleri yıkma hedefi, devletlerin kolayca yıkılabilmesi için zayıf olması için çabası içinde olan bir fırka şeklinde tanımlanmıştı. Kendilerinin ise Osmanlı Devleti'ni daha güçlü kılmak

²⁰⁴ Ayşegül Ergişi, *Mizan Gazetesi*, "Kahire Dönemi 159-184; Paris-Cenevre Dönemi 1-29; II. İstanbul Dönemi 1-135, Sayılar "Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul 2007, 504-507.

²⁰⁵ Karakuş, *a.g.e* s.106.

için çalıştıklarını bu yüzden de anarşistlerle tamamen zıt hedeflerle hareket ettiklerini de eklemişlerdi.²⁰⁶

Osmanlı gazetesinde çıkan bir başka yazıda, Anarşistin istibdat olduğu, II. Abdülhamid'in anarşistlik hakkında bilgi sahibi olmadığı, kardeşi Murad'ı 23 senedir zindana atar gibi saraya kapattığını eleştirdikten sonra, anarşistlerin de kardeşlik analık, babalık hukukunu tanımadığını belirtip buna göre Anarşist kimdir? Biz mi yoksa Abdülhamid mi diye kendilerine yöneltilen anarşist eleştirisine yanıt vermişlerdi.²⁰⁷

“Çar'ın ve Abdülhamid'in Anarşistleri” başlıklı yazıda, Paris'te çıkan bazı gazetelerde, Rus Çarı ve Abdülhamid'in Avrupa'ya kaçan vatandaşlarını “anarşistlikle” suçlayarak Fransa'dan iadesini istediği, fakat cemiyetlerinin vatanının iyiliğini istemekten başka bir amacı olmayan vatanseverlerden oluştuğu ifade edilmişti. Abdülhamid'in halkının kalan son altınları ve kanları ile yaptırdığı sarayında kendilerini anarşistlikle itham etmiş, ama asıl anarşistin kural tanımayan Abdülhamid olduğunu dile getirilip bu durumda Avrupa'dan anarşist Abdülhamid'i bizim talep etmemiz gerek diye yazılmıştı.²⁰⁸

Jön Türk üyeleri, devletin gücünü temsil eden kişilere yönelik suikastları çoğu zaman onaylamamıştı. Özellikle yabancı hükümdarlara yönelik bu girişimleri tasvip etmediklerini beyan etmişlerse de söz konusu II. Abdülhamid olduğunda suikastın altında yatan sebepler ön plana çıkarılabiliyordu. Buna benzer bir örneği Şura-yı Ümmet gazetesinde II. Abdülhamid'e yönelik suikast girişiminden sonra yer alan yazıda görmek mümkündür. Yazıda “*Gazetemizi mütâlaa edenlere malûmdur ki biz “anarşistliğin” hattâ sokaklara düşen kanlı ihtilâllerin hiçbir zamân tarafdârı olmadı. O “anarşistliğe” ki dünyânın en nâmûslu rüesâ-yı hükûmetinden Karnöyi imparatorun hemser-i zîefseri olduğu için Avusturya'nın, ve ulviyet-i ahlâk ve saltanat-ı hüsn ü âniyle kulûb-ı*

²⁰⁶ Gülser Oğuz, *Osmanlı Gazetesi* (1897-1904) Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006 s.99. (*Osmanlı*, “Almanya İmparatoru ve Sultan Abdülhamid” 15 Mayıs 1898, No 12, s.4)

²⁰⁷ Hanioglu, a.g.e s.252. (“Anarşist Kim” *Osmanlı*, 29 Teşrin-i Evvel 1898, No.23.s.4-5)

²⁰⁸ Alper Yeşil, *Şura-yı Ümmet Gazetesinin (1-169) Sayılarının Sistemik Olarak İndeksi İncelemesi- Seçilmiş Yazıların Çevirisi*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.840 (*Şura-yı Ümmet*, “Çarın ve Abdülhamid'in Anarşistleri, No.56 15 Cemaziyelevvel 1322.)

mütehassisenin melekesi olan imparatoriçe Elizabet'i kâtilâne ve vahşiyâne sûrette öldürdü...” şeklinde eleştiriler yazıldıktan sonra selamlıkta patlayan bombanın 29 seneden beri 29 saat asayiş yüzü görmeyen ezilen bir halkın yanan bağı, olduğu ifade edilirken bir bakıma atılan bomba için haklı sebepler sıralanırken yine de suikast taraftarı olmadıkları, II. Abdülhamid için en uygun olanın tahttan feragat etmesi olacağı yazılmıştı.²⁰⁹

Jön Türk üyeleri, Nasreddin Şah'ın öldürülmesini tasvip etmediklerini açıklamışlarsa da, İbrahim Temo'nun “Darısı Abdülhamid'in Başına” isimli bir kaside hazırlatarak bunu İttihad ve Terakki adına çeşitli yerlere astırması II. Abdülhamid yönetimi tarafından anarşist olarak algılanma sebeplerinden biri olarak gösterilebilir.²¹⁰

1.2.7 II. Abdülhamid Dönemi'nde Anarşizm'in Müslümanlar Arasında Karşılık Bulmama Sebepleri

Batı ülkelerinde az da olsa siyasi bir fikir olarak zemin bulan Anarşizm, kuramcılarının öğretileri çerçevesinde, kendine özgü fikirleriyle birleştirdikleri yoldan ilerlerken Müslümanlar arasında bu şekilde bir yer edinememişti. Çünkü Osmanlı Devleti açısından, Devlet kutsal ve egemen, varlığı asla tartışılmaz bir siyasi aygıt, hatta bunun da ötesinde bir Ana yahut Baba' olmuştu. ‘Şeriatın kestiği parmak acımaz ’deyişi gerçekte dini bir inancın değil, devlete duyulan saygının ve ona atfedilen kutsiyetin bir ifadesi olarak kullanılmıştı.²¹¹ Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanların, anarşiye yol açabileceği için idaresi altında yaşadıkları iktidara karşı, istikrarı bozacak eylemlerden kaçınmıştı. Devlete karşı çıkmanın *Hakk'a* karşı çıkmak anlamına geldiği bu yüzden aleni teşebbüslerde bulunulmadığı ifade edilmişti.²¹²

²⁰⁹ Alper Yeşil, *a.g.e* s.888.(*Şura-yı Ümmet*, no.80 s.1)

²¹⁰ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak, Osmanlı İttihat Cemiyeti ve Jön Türklük*, ,s.123.

²¹¹ Aktaş, *a.g.e*, s.20.

²¹² Ayşegül Ergişi *a.g.e* s.78

Anarşizm'in kadınlar ve evlilik ile ilgili fikirlerinin kapalı bir toplum yapısına sahip Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanlar için oldukça radikal olması yerli halk arasında rağbet görmeme sebeplerinden biriydi.²¹³

Osmanlı Devleti'nde okuma yazma oranı da bize anarşizmin neden yerli halk arasında bir karşılık bulmadığına dair fikir verebilir. Okuma -yazma oranı ile ilgili sabit bir istatistik bulmak mümkün değil fakat verilecek birkaç örnekle aşağı yukarı neye tekabül ettiği anlaşılabilir. Roderic Davidson, Ziya Bey'in 1868 yılında Müslüman nüfusun okuryazarlık oranını yüzde 2 olarak tahmin ettiğini, Ahmet Mithat ise Tanzimat dönemi sonunda okuma- yazma bilmeme oranını yüzde 90-95 olarak dile getirmişti.²¹⁴ Süleyman Paşa ise, aynı dönemde İstanbul'da ancak 20.000 Müslümanın gazete okuduğunu tahmin etmişti. Donald Quartaert, olaya farklı bir yorum getirmiş ve erken 19. yüzyılda okuryazarlık oranının yüzde 2-3 olabileceğini yüzyılın sonunda ise ancak yüzde 15'lere çıkabileceğini söylemişti.²¹⁵ Bir başka örnek, Orhan Koloğlu'nun gazete satışı üzerinden verdiği sayılardır. 1890'ların başında İstanbul'da 55 bin gazete satışı gerçekleştirilmiş, İstanbul'da Times'ın sadece 95 abonesi varken *Le Temps*'in 3-4 bin sattığı dönem de 1900'lerin başıdır.²¹⁶ Bu rakamlar İstanbul'un eğitimli kesimin yaşadığı yerde dahi bu oranda iken okuma- yazma yüzdesinin halk arasında yaygın olmadığı düşünülmektedir. Anarşizm'in, Avrupa'da belirli bir kitle arasında broşürler, bültenler, el kitaplarıyla yayıldığı göz önünde bulundurulduğunda, okur-yazarlık oranının Müslüman halk arasında az olması da Müslümanlar arasında anarşizmin neden yayılmadığına dair sorunun bir başka yanıtı olarak verilebilir.

²¹³ Bu fikirlere örnek olması açısından; 'Evlilik ve bu yolla sağlanan eğitim düzeneği, kadını asalakça, bağımlı olarak ve çaresiz bir hizmetkarmış gibi sürdüreceği bir hayata hazırlarken, erkeğe bir insanın hayatını tapulu mülkmüş gibi sahiplenme hakkını tanır. Evlilik mahremiyetinin, kendi doğasından gelen boğucu etkiyle kadını da erkeği de geriletmediği herkesçe bilinen bir gerçektir. (Emma Goldman, *Dans Edemeyceksem Bu Benim Devrimim Değildir*, Çev. Necmi Bayram, İstanbul; Agora Kitaplığı 2006 s.16- 22.)

²¹⁴ Roderic Davidson, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876* çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005 s.71

²¹⁵ Donald Quartaert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700 – 1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları 2004 s.244.

²¹⁶ Orhan Koloğlu, *Avrupa Kısacasında İkinci Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul:1998, s.44-45.

Anarşizm'in Osmanlı Devleti'nde yerli halk tarafından benimsenmeme sebeplerinden biri de Batı'daki gibi bir işçi sınıfına sahip olamayışından kaynaklanmıştır. Batı'da belli bir tarihsel evrimin sonucu olarak işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu evrim kendine özgü koşullar barından 15.yy'dan itibaren devam eden ve 19. yy da zirveye ulaşan kendi öz gelişiminin zorunlu sonucu olan bir süreç olmuştur. Burjuva sınıfının ortaya çıkışı, burjuvaların elinde ticaretin gelişmesi, endüstrinin ilerleyerek lonca örgütünün yıkılışını hazırlaması, manüfaktür endüstrisindeki büyük ilerleme ile Endüstri Devrimi evrimin aşamalarını oluşturmuştur.²¹⁷

Osmanlı Devleti açısından ise durum daha farklı olmuştur. Özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı S. Divitçioğlu, İ. Küçükömer ve M. Sencer, Çağlar Keyder gibi iktisat tarihçileri tarafından Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) teorisi çerçevesinde ele alınmıştır. Karl Marx tarafından betimlenen bu teoriye göre toprağın devlete ait olması aynı zamanda özel mülkiyetin yokluğu anlamına gelmektedir. Bu teoride devletin doğu despotizmine sahip olması da bir başka özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre toprağın devlet mülkiyetinde olması, aynı zamanda devlete meydan okuyacak toprak sahibi bir sınıfın var olmama durumunu da beraberinde getirmiştir. Bu yapı içinde sınıf olarak var olan köy toplulukları ortak çıkarları olduğu halde sınıf çıkarlarını gerçekleştirecek sosyo-ekonomik bağlardan yoksun olduğu için despotik devletin otoritesine karşı çıkamıyorlardı. Ara sınıfların olmayışı yani köylü ile devleti bağlayacak bir sınıfın yokluğu ve kendi kendine yetebilen köylülerin varlığı gibi etmenler bu tezin ana temelini oluşturmuştur.²¹⁸ Osmanlı Devleti'nde feodal grupların olmayışı, toprağın mülkiyetinin devletin tasarrufunda olması, piyasanın devlet kontrolünde ilerlemesi ve sanayi hamlelerinin çok geç bir dönemde atılması işçi sınıfının ortaya çıkışını geciktirmiştir.

Zaman içerisinde bu tezin özellikle 19. yüzyıl ortalarından sonra Osmanlı Devleti açısından geçerliliğini yitirdiğini görmekteyiz. Çünkü 18. yy'dan itibaren merkezci devletin çözülmesi, toprak rejiminin bozulması, özel mülk toprakların ve

²¹⁷ Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, Habora Kitapevi Yayınları 1969 s.24.

²¹⁸ Başak Avcılar, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", *Bilig Yaz* 2002, Sayı 22 s.5-6.

reayanın özel kişilerce sömürülmesi olayının güç kazanması, geleneksel sınıf yapısının değişmeye başlaması, Batı ile menfaat ilişkileri içinde olan özel toprak sahipleri, azınlık tüccarı, tefeci sınıfını ortaya çıkarmıştı.²¹⁹

1838'de imzalanan ekonomik anlaşmalar ve 1839 Tanzimat reformlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda daha liberal bir ekonomiye geçişin yasal zemini oluşturulmuştu. Tanzimat'la birlikte Osmanlı tebaasına eşit haklar tanımış, ticareti şeri mahkemelerin yetki alanından çıkarmış, padişahın müsadere hakkını kaldırmış ve Osmanlı uyruklarına ilk defa özel mülk edinme hakkı tanımıştı.²²⁰ Bu aslında Osmanlı ekonomisinin, kendi içine kapalı, geleneksel yapısından çıkıp, pazar ekonomisine dönüştüğü dönemin de başlangıcı olmuştur. Modern anlamda sınai işletmeler ve üretim tarzı ile yine ilk makinalı fabrikalar Tanzimat'ın yan ürünleri olarak karşımıza çıkmıştır.²²¹ Yerli işçi sınıfı da 19. yüzyıl ortalarına doğru yavaş yavaş oluşmaya başlamış olsa da etkili sendikacılık hareketi ve örgütlü grevlerin yapılması için II. Meşrutiyet'e kadar beklemek gerekmişti.²²²

19. yy sonlarında Osmanlı devletinde anarşizm her ne kadar Müslümanlar arasında bir karşılık bulamamış olsa da azınlıklar arasında birçok destekçiye ve destekçilerin kurduğu örgütlenmelere sahip olmuştur. Bu azınlıkların başında kuşkusuz söylem, yöntem ve eylem pratiği açısından en profesyonel olanı Ermenilerdi. Ermenileri, Rumlar, Makedon direnişçiler ve yabancı işçiler olarak çalışan İtalyanlar takip etmişti.

²¹⁹ Sencer *a.g.e.*, s.28.

²²⁰ Donald Quartaert & E.J Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Çev. Cahide Ekiz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998 s.27.

²²¹ Donald Quartaert & E.J Zürcher, *a.g.e.*, s.27.

²²² Osmanlı'da bir sendika öncülüğünde yapılan ilk grev, Kavala'da kurulu Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti'nin 1905 yılında ücret indirimi girişimine karşı yaptığı eylem olmuştu. Bu grevde şiddet kullanılmış ve grev işçileri tütün mağazalarına saldırmıştı. (Kadir Yıldırım, *a.g.e.*, s.220)

1.3 II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞEN TERÖR EYLEMLERİ

1.3.1 Bab-ı Ali Yürüyüşü (1895)

1890 yılı Hınçak komitesinin eylemlerinin başladığı ve devamını getireceği yılların başlangıcı olmuştu. Bulgarların izlediği yoldan bağımsızlık kazanmak isteyen Ermeni Komiteler bunun için karışıklık çıkarıp Devlet'in aşırı güç kullanmasını sağlamak istiyordu. Bu karışıklıkların Avrupa'nın müdahalesi ile sonuçlanacağını düşünüyorlardı. Bu amaçla yapılan ilk eylem Kumkapı Gösterisi olmuştu.

Bab-ı Ali, Hınçak Komitesinin kilisede bir eylem yapacağı planını önceden öğrenmiş, gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.²²³ 27 Temmuz 1890 günü kilise önünde toplanan Hınçak komite üyeleri Mihran Damadyan, Hampartsun Boyacıyan ve Harutyun Cangülyan, eylemin amacını kötü muameleye maruz kalan Ermenileri uyandırma, Bab-ı Ali'nin Ermenilerin sefil durumunun farkına varmasını sağlamak şeklinde açıklamışlardı.²²⁴ Patriği de yanlarına alıp Yıldız Sarayına yürümek istemişler fakat ayinde bulunan bir papazın tepki göstermesi ortalığı karıştırmıştı. Askerlerin olaya müdahalesi ile her iki taraftan ölenler olmuştu.²²⁵ Ermenilere verilen reform sözlerinin tutulmasını da içeren bildiriye okuyan Cangülyan tutuklanmış ve Ermeni çevrelerde kahraman ilan edilmişti.²²⁶ 20 Ağustos'ta Cangülyan idama, diğerleri ise çeşitli cezalara çarptırılmıştı. Fakat Sultan Abdülhamid idam cezasını müebbet hapse çevirmişti. Mihran

²²³ 'Bir takım Ermenilerin bugün Patrikhane ittisalinde kain kilisede Patriği muaheze yolunda icrasını tamim etdikleri Zabtiye Nezareti makamundan ihbar olunması üzerine hilaf-ı marzi hiçbir hareket bulmaması için lazım gelenlere icra-yı tenbihat olunması hakkında...' BOA, Yıldız Hususi Maruzat nr: 237/45.

²²⁴ Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement; The Development Of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century* 1963 s.118.

²²⁵ 'Dünkü gün Kumkapı'da kain Ermeni Patrikhanesi kilisesinde icra-yı ayin olunduğu sırada mukaddema mahkûm olmuş bir Ermeni, papasların va'az ettiği mahalle çıkıp hezeyandan ibaret bir nutuk iradına kalkışmış ve oradaki papas merkumu men' itmek istemesiyle şahs-ı merkum papasa iki el revolver atmıştır. Bu sırada merkum gibi bir takım çapkın Ermeniler tarafından kamalar çekilmiş ve bir takım rezaletler edilmiş olup civardan yetişmiş olan asakir-i şahane ve polis ve jandarmaların üzerine dahi taşlar atıp..., Boğaziçi'nde bir karakolhanede nevbet beklemekte olan bir nefere dahi kurşun endah edilmiş ise isabet eylememiştir. BOA, HR.SYS, nr: 2823/60.

²²⁶ Nalbandian, a.g.e, 118.

ve arkadaşları bu karışıklıklar sırasında Yunanistan'a kaçmayı başarmışlardı.²²⁷ Her ne kadar hedefledikleri şeyi gerçekleştirmemiş olsalar da bir Hristiyan'ın Osmanlı askerine vurmaya kalkışması açısından olay ilk olmuştu.²²⁸

Kumkapı gösterisi bir şekilde bastırılmış olsa da 1895 yılında gerçekleştirilen Bab-ı Ali yürüyüşü bu kadar ucuz atlatılmayacaktı. Bab-ı Ali'ye silahlı bir şekilde yürümek isteyen Hınçak üyeleriyle birlikte önceden karışıklık çıkarmak amacıyla sahneye konan eylem planı iki gün sürecek katliama neden olacaktı. Komite, eylemi Ermeniler için dini mahiyeti olan Khachverats kutlamasına denk getirerek kilisede daha büyük bir kalabalık olacağını da hesaba katmışlardı.²²⁹ 28 Eylül'de barışçı bir eylem yapacaklarını dile getiren Hınçak üyeleri gösteri öncesinde şikayetlerini şu şekilde sıralamışlardı; Türkler tarafından Ermenilere yapılan katliamlar, adil olmayan tutuklanmalar mahkumların ağır cezalandırılması, Kürtlerin adaletsizlikleri, vergi toplanmasındaki yolsuzluklar ve Sason katliamı. Bu şikayetlere karşın istekleri ise; Yasalar önünde eşitlik; basın, konuşma ve toplanma özgürlüğü, tutuklanma şartlarında bireyin ifade hakkı, Kürtlerin silahlanma durumunda Ermenilerin de bu hakka sahip olması, 6 Ermeni ilinde yeni sınır düzenlemesi, mali ve toprak reformu olmuştu.²³⁰ Sayıları bazı kaynaklarda 2000 bazılarında 4000 olarak değişen topluluk '*artık yeter ya özgürlük istiyoruz ya da ölüm*' sloganları atarak Bab-ı Ali'ye yürümeye başlamıştı. Kalabalık Bab-ı Aliye vardığında durdurulmuşsa da olaya müdahale edilirken polis şefi Servet Bey'in öldürülmesi üzerine²³¹, eylem çıkırından çıkmış ölenler ve yaralananlar olmuştu. Olayın etkisi Kumkapı ile sınırlı kalmamıştı. İstanbul'un muhtelif yerlerindeki

²²⁷ Bülent Cırık, "Sözde Ermeni 'Milli Kahramanlarının' Osmanlı Devleti'ndeki Terör Eylemlerine Etkisi" *Akademik Bakış Dergisi* sayı 51 Eylül-Ekim 2015 s.239

²²⁸ Nalbandian, *a.g.e.*, 119.

²²⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 71.

²³⁰ Nalbandian, *a.g.e.*, s.124.

²³¹ '*Sultan Mahmud Türbesi civârından Bâb-ı Âlî'ye ayrılan caddenin başında tesâdüf eyledikleri Jandarma Alayı Meclisi a'zâsından Binbaşı Servet Bey'i ahâlî-i İslâmiyye muvâcehesinde tutup gâyet vahşiyâne ve mel'ûnâne bir sûretde kama ve bıçaklarla cerh ve itlâf ve "Cümlenizi ayak altına alıp mahv edeceğimiz gün bu gündür."* diyerek orada bulunan polis ve jandarma zâbitân ve efrâdıyla hiç bir şeyden ma'lûmâtı olmayarak iş ve güçlerine gitmekte olan halkın üzerlerine şiddetle hücum ve isti'mâl-i silâh ile me'mûrîn ve ahâliden bir kişiyi daha katl ve bir kaç kişiyi de cerh etmeleri üzerine' Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 80.

Ermeniler ile kiliselere sığınanlar da zarar görmüştü. Kilise 'de toplanan Ermenilerin silahlı olarak dışarı çıkılmasına izin verilmemişti.²³²

Avrupa Devletlerine olaya müdahale etmelerine sebep olacak herhangi bir koz vermek istemeyen Sultan Abdülhamid askerleri geri çekmişti. Fakat iki gün süren karışıklık Müslüman Ermeni çatışmasına dönmüştü. Bab-ı Ali olayların büyümemesi için önlemler almıştı.²³³

New York Times haberi 'İstanbul'da Fanatikler' başlığı ile vermiş ve Müslümanların(sofya) Ermenileri hedef haline getirdiğini dile getirmişti.²³⁴ Aynı gazete bir başka sayısında 'Hikâyenin Türk Tarafı' başlığında Türklerin, Ermenilerin bu provokasyonu yabancı devletlerin sempatisini kazanmak için düzenlemiş olduğunu iddia ettiğini yazmıştı.²³⁵

Bab-ı Ali'yi oldukça zor durumda bırakan bu olay Avrupa Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne nota verilmesi, İngiltere ile yakınlığıyla tanınan Kâmil Paşa'nın

²³² *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları I* (1878-1895) T.C Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı no.95 Ankara 2008, s.141-149.

²³³ 'Ermeniler aleyhine birden hareket etmek üzere yangın var ta'bîrini parola ittihâz eyledikleri mevzûkan haber veriliyor. Böyle bir hâlin vukû'u ma'âzallâh İstanbul'un âsâyişini ihlâl edeceği gibi, menâfi'-i devlete en ziyâde muzırr olan müdâhalât-ı ecnebiyyeye sebebiyyet ve mütecâsirleri hakkında da bi't-tabi' müstelzim-i şiddet ve mes'ûliyyet olacağı cihetle hiç bir zamanda vukû'u tecvîz olunur hâlâtdan olmadığına binâ'en ve serî'an tahkîkât-ı lâzime icrâsiyle beraber mahallât-ı mezkûrede mütemâdiyen kollar gezdirilerek ve oralarda mahalle kahvelerinde ve emsâli mecma'-ı ahâlî-i Müslimeye sivil ve gâyet zekî ve müsta'îd ve hamîyyetli me'mûrlar irsâliyle kendiliklerinden bi'l-münâsebe erbâb-ı fesâdın hükümetce derdest ve haklarında terettüb edecek mu'âmelât-ı kânûniyyenin ifâsı mukarrer olup, elde edilmeyenler fesâdda zî-medhal olmayan tebe'a-i sâdikadan ibâret oldukları hâlde ahâlî-i Müslimeden ba'zıları tarafından ikâ' edilen tecâvüzât ve ta'addiyâtın pek çirkin olduğu ve bu hâl devletin menâfi'ini ihlâl ile müdâhalât-ı ecnebiyyeye sebebiyyet vereceği ecluden, böyle bir hâlin vukû'una hiç bir hamîyyetli Müslümanın kâ'il olamayacağını fikirlerinde yer edecek ve heyecân ve galeyânı teskîn eyleyecek sûrette ve hasb-i hâl tarzında telkîn ve tefhîm ettirilerek zerre kadar münâsebesizlik vukû'una meydan verilmemesi' (Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e, s.73.)

²³⁴ "Fanatics in Stamboul", *The New York Times*, 3 October 1895, p.1.

²³⁵ "The Turks Side It's Story" *The New York Times*, 4 October 1895, p.1.

sadrazam olması ile sonuçlanmıştı.²³⁶ 17 Ekim 1895'te II. Abdülhamid Ermeniler için ıslahat planını yürürlüğe koymak zorunda kalmıştı.²³⁷

1.3.2 Osmanlı Bankası Baskını (1896)

Ermeni Komiteciler özellikle Avrupa'da ses getirecek eylem planlarını gerçekleştirmeye devam ediyordu. Taşnaksutyun tarafından 26 Ağustos 1896'da neredeyse hiç Türk çalışanı olmayan, çalışanları gayrimüslimlerden oluşan Osmanlı Bankası Baskını da bu amaca yönelik bir eylem olmuştu.

Osmanlı Bankası, 1856'da İngiliz ortaklar ile İngiltere'de kurulmuştu. Sultan Abdülaziz devrinde, 4 Şubat 1863 yılında Fransız, İngiliz ve Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu Türk hissedarlar tarafından Bank-ı Osman-ı Şahane adı altında özel bir ferman ile çok ortaklı hale gelmişti. İngiliz sermayesine, Fransız sermayesinin eklenmesiyle büyüyen Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti'nin kâğıt para çıkarma, dış borçlarının ödemesi gibi önemli pek çok yetkilere sahip olmuştu.²³⁸

İstanbul'da yabancı destekli sermayenin kalbi olan bankanın çevresi aynı zamanda gayrimüslim dükkanlarının bulunduğu bir ticaret merkeziydi. Fakat Taşnakların planı Osmanlı Bankasını dinamitle havaya uçurmakla sınırlı değildi. Osmanlı Bankası baskını İstanbul'un bir çok farklı yerinde eş zamanlı yapılacak eylemlerin merkezi olacaktı. Diğer hedefler arasında ise Credit Lyonnais Bankası, Samatya'da askerlerin kaldığı barakaların bombalanması, Galata köprüsü üzerinde sadrazama bomba atılması, Galatasaray'daki Hükümet Binası'na saldırı vardı.²³⁹ Bu eylemlere Zaptiye Nazırı

²³⁶ 'The Unpopular Said Pasha to be Replaced by Kiamil Pasha' *The New York Times*, 4 October 1895, p.1.

²³⁷ Nalbadian, *a.g.e.*, s.125-126.

²³⁸ Edhem, Elhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 80- 89.

²³⁹ Atilla Tuygan, *Osmanlı Bankası, Armen Garo'nun Anıları*, İstanbul: Belge Yayınları, 2009 s.119-120.

Osmanlı Belgelerinde ise şu şekilde aktarılmaktaydı;

'Ermeni anarşistleri tarafından pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye'de ikâ'olunan karışıklıklara dair dünkü tarihli umumî telgrafıma zeyl olmak üzere şurasını iş'âr ederim ki "Dersââdet Ermeni Merkez Fesad Komitesi" bir maksad-ı hayalperestânenin hayyiz-i fi'le isâli için bir takım iğtişâsât ve harekât-ı cinâiye programını gayet vâsi' bir suretde tertib eylemiş idi. Bu maksada mebnî birçok erbâb-ı fesad takım takım ayrılarak Dersââdet'in nikât-ı muhtelifesinde

Hüseyin Paşa'ya yapılacak suikast de dahildi. Eylemler için gerekli olan yüz tüfeğin de Bulgaristan'daki komite merkezinden getirilmesi kararlaştırılmıştı.²⁴⁰ Olaylar karşısında Avrupa'nın sessiz kalamayacağını, istekleri konusunda pazarlık yapabileceklerini düşünmüşlerdi.

Baskının başarıya ulaşması halinde altı büyük devletin elçiliğine iletilecek bir mektup da yazılmıştı. Bu mektuba eklenen 12 maddelik listeye göre talepler şu şekilde sıralanmıştı; Ermenistan için altı büyük devlet tarafından atanacak Avrupalı komiser, vali ,mutasarrıfların, kaymakamların bu komiser tarafından atanıp padişah tarafından onaylanması, Avrupalıların kumanda ve idaresi altında kurulacak milis, jandarma, polis kuvvetleri, Avrupa usulünde mahkeme teşkili, dinde eğitimde ve basında tam özgürlük, bakaya vergisinin kaldırılması, beş yıl vergi tahsil edilmemesi, firardaki Ermenilerin evlerine dönebilmesi, Ermenilerin gasp edilen mallarının geri verilmesi, Ermeni siyasi mahkumlar için genel af ve bu şartlara uyup uyulmadığını kontrol edecek Avrupalı devlet yetkililerinden oluşan bir komisyon.²⁴¹

Eylemlere Armen Garo lakaplı Karekin Pastırmacıyan liderlik etmişti. Plana göre eylemciler bankayı iki gün boyunca ellerinde tutarak, taleplerinin yerine getirilmesini isteyecek bu gerçekleşmez ise bankayı içindekilerle birlikte havaya uçurulacaktı.²⁴² 25 kişilik bir Ermeni çetesi hamal kılığında sırtlarındaki çuvalarda bomba ve dinamit taşımıştı. Osmanlı bankasının kapsına hücum ederek iki Türk'ü vurmuş iki Karadağlıyı da yaralamışlardı.

İlk etapta soygun girişimi sanılan olayın sonrasında Ermenilerin eylemle propaganda metodu ile gerçekleştirdikleri bir eylem olduğu anlaşılmıştı. Bankanın

aynı zamanda ikâ'-ı fezâyih ve mefâside mübâşeretle hâmil oldukları revolver ve kamalardan mâadâ dinamitle memlû' ve demirden mamul birçok humbaralar isti'mâl eylemişlerdir ...' (BOA, Y. PRK.HR nr: 22/22.)

²⁴⁰ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi s.508.

²⁴¹ Çilesiz, a.g.e, s.82-83.

²⁴² Eldem, a.g.e, s. 230 Aynı saat 4 civarında Tarabya ve Büyükdere'deki elçiliklere atılan yazıda '*Taleplerimiz kabul edilmediği takdirde binayı içindekilerle birlikte havaya uçuracağız. Banka'ya bu yolla Avrupa'ya darbe indirebileceğimiz için saldırdık. Büyük devletler 'Güç haklı kılar' dediler biz de Avrupa'ya Ermeni ulusunun nelere kadir olduğunu göstermeye kararlıyız.'*

bodrum ile zemin katlarına dinamit ve bombalar yerleştirilmiş, kapıya polisle birlikte jandarmanın içeri girmesini engellemek için kapının arkasına bozuk para torbalarından oluşturulmuş bir barikat kurulmuştu.²⁴³ Baskından kısa bir süre sonra birçok fedai hayatını kaybetmişti. Duyulan silah sesleriyle birlikte Osmanlı Bankası Genel Müdürü Sir Edgar Vincent yardımcılarında biri ve birkaç çalışanı çatıdan yan taraftaki Tekel binasına kaçmıştı. Yardımcıları ve çoğu yabancı personel içeride rehin alınmıştı.²⁴⁴ Avrupa devletlerine isteklerini dile getirmek üzere Genel Müdür Yardımcısı Auboyneau gönüllü olmuştu. Komite Bab-Ali'nin isteklerini kabul etmesini aksi takdirde rehinelere birlikte bankanın havaya uçurulacağını ifade edilmişti.²⁴⁵ Devreye arabulucu olarak giren Rus elçiliği birinci tercümanı Maksimov olmuştu. Yıldız sarayı ile Taşnak üyeleri arasında zor da olsa uzlaşma sağlamıştı. İlk başta talepleri reddeden Bab-ı Ali içerideki rehinelere sayısını öğrenince bundan vazgeçmişti. Ermenilerin af talebini ve ülkeden çıkmalarına izin verileceğini dile getirmiş fakat isyancılar diğer taleplerinin de yerine getirilmesini istemişti. Üç saatin sonunda Ermeni komiteciler, Maksimov tarafından büyükelçilik tercümanlarının ertesi gün gelerek talepleri konusunda kendileriyle konuşmaları ve tabancalarını yanlarına alma karşılığında ikna edilmişti.²⁴⁶ Eylemciler o gece 'Gironde' adlı gemi ile Marsilya'ya kaçmıştı.

Eylem boyunca bankadaki paralara dokunulmamış sadece siyasi istekler talep edilmişti.²⁴⁷ Bu saldırıların bir parçası olması açısından oldukça önemli bir olaydı fakat İstanbul aynı zamanda Galatasaray, Pera Samatya, Hasköy'deki bombalarla sarsılmıştı. Birçok asker ölmüş bu da halkı galeyana getirmişti. Başbozuk sivil takımı sokaklarda

²⁴³Fikretin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2015, s.110.

²⁴⁴ Çilesiz, a.g.e, s. 91.

²⁴⁵ "Direktör Muâvini Mösyö Auboyneau'nun eşhâs-ı mütehaşşide cânibinden ke-enne Düvel-i Sitte süferâsına gönderildiği beyânıyla bir suretini eşhâs-ı merkûme nâmına i'tâ eylediği Fransızca varakaya göre erbâb-ı şakâvet komitenin metâlibi devletçe tahrîren kabul olununcaya kadar bankada kalacaklarını ve buna muvâfakat edildiği hâlde bankadan çıkarak Memâlik-i Şahane'den ihraclarına hâzır olduklarını ve aksi takdirinde banka memurlarıyla beraber telef olacaklarını dermiyân etmekte buldukları anlaşıldığından..." (BOA, Y.A RES nr:81/30.)

²⁴⁶ Elhem, a.g.e, s.232-233.

²⁴⁷ Yavuz, a.g.e,s. 234.

karışıklık çıkarmaya başlamıştı. Ermenilere karşı girişilen katliam ve yağma haberleri gelmişti.²⁴⁸

Dış basında oldukça yer eden bu baskın çoğunlukla Ermenilere hak verilen bir şekilde yazılıp çizilmişti.²⁴⁹ Fakat Osmanlı Bankası Baskını için *New York Herald*'ın Philadelphia gazetelerinden aktardığı yorumların başlığı 'Ermeniler sempatilerini kaybetmek için daha iyi bir yol izleyemezdi' şeklinde olmuştu. Haberde Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın tavrının anlaşılabilir olduğu yazılmış ve New York şehri üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştı.²⁵⁰

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Bu banka baskınının ve aynı gün gerçekleştirilen olayların Ermeni milletini rahatsız ettiği ve konu ile ilgili Ermeni cemaatinin ruhani reisinin bu tavır ve hareketi '*Avrupa medeniyetinin takbîh ettiği ve Anarşizm ve Nihilizm nâmıyla yâd eylediği bir maksad-ı cinayetkârâne*' olarak tanımladığı ifade edilmişti.²⁵¹

Osmanlı Devleti Marsilya'ya varan Ermeni isyancıları sefaretler aracılığıyla takip etmişti. Komitecilerden belgelerde Ermeni anarşistler olarak bahsedilmişti.²⁵²

²⁴⁸ Yavuz, a.g.e,145-180.

²⁴⁹ Yavuz a.g.e.,213.

²⁵⁰ 'Bir grup Çinli çetenin New York'un en büyük bankasını ele geçirip, polislerin yakınında dinamit patlatması, şehrin anahtarını istemesi ve Başkanlığın ortadan kalkması istediğinde vatandaşların takınacağı tavrı benzer olduğunu dile getirmişti. "American Press", *New York Herald*, September 1 1896 p.1

²⁵¹ "*Ermenilerin kısm-ı azamı hükümet-i seniyyeye sâdik oldukları cihetle vatandaşlarının harekât-ı mücrimâne ve şenâ'atkârânelerinden ol derece müteessir ve müteessif olmuşlardır ki Ermeni patrik kaymakamı dünkü iğtişâşâtın fail ve muhriklerini Hazreti İsa namına aforoz eylemiştir. Kaymakam müşârünileyh kilisece ittihâz olunan işbu tedbiri hükümet-i seniyyeye tebliğ eylediği sırada keyfiyetin gazeteler vâsıtasıyla resmen ilan edilmesini dahi rica eylemiştir*". BOA, Y.PRK.HR nr: 22/22 27 Ağustos 1896.

²⁵² 'Son kargaşaların kışkırtıcıları bazı anarşist Ermeniler, Perşembe günü Pire'ye giden "Gironde" adlı Fransız yolcu gemisine binmişlerdir' 2 Eylül 1896 Bâb-ı Âli Hâriciye Nezâreti Telgraf Sayı: 20293/198.

Dışişleri bakanına anarşistlerin (Osmanlı Bankası'na saldıran Ermeniler) işlediği suçlar konusunda dikkatini çekmek üzere suçluların cezalandırılması konusundaki istisnai durumların belli olduğuna dair bir not (nota) ilettim. 2 Eylül 1896 Bâb-ı Âli Hâriciye Nezâreti Şifre Kalemî Telgraf Sayı: 450.

İstanbul'dan sürülen ve Kıbrıs Adası'ndan Marsilya'ya gelmiş olan Ermeni anarşistlerin New York'a gidecekleri güne kadar tutuklu olmalarından dolayı Fransız Dışişleri bakanına İmparatorluk Hükümeti adına şükranlarımızı ifade ediniz. 6 Eylül 1896 Bâb-ı Ali Hâriciye Nezâreti Telgraf Sayı: 20408/234 BOA, HR.SYS, nr: 2802-4, 2749/25

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri I (1879-1918) s.94-123.

Armen Garo, anılarında, bu süreçte birkaç defa gazeteci kılığında dedektiflerin geldiğini ve baskıncılarla Fransız sosyalistleri ve anarşistleri arasında ilişki kurmaya çalıştıklarını yazmıştı.²⁵³

The New York Times 4 Ekim 1896 tarihli yazıda yayınlanan Türk Elçiliği'nden alınan raporda Bab-ı Ali, Galata'ya bomba atıp askerlerin ölümüne sebep olan Ermeniler için anarşist kelimesini kullanmıştı.²⁵⁴

1.3.3 Selanik Bombalaması (1903)

Makedonya sorunu içinde birçok etnik unsuru ve onların mücadelelerini barındıran bir problem olarak özellikle 19.yy sonları ve 20.yy başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmıştı. Bir yanda bölgede Rusya ve Avusturya - Macaristan rekabeti, diğer tarafta Balkan Komitelerinin eylemlerini yürütme şekli Osmanlı Devleti açısından sıkıntılı olmuştu.²⁵⁵

Makedonya İç Devrimci Örgütü daha sonra Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri (BMORK) adını almıştı. Delçef Sarafof, Mihalovski, Gerçikof, Sandanski gibi isimler de örgütün planlanan en önemli eylemlerinde aktif olarak yer almıştı. 1898 yılında İsviçre'de Bakunin fikirleriyle tanışmış, Rus anarşizmini benimsemiş, Makedon ve Bulgar öğrencilerin kurduğu Makedonya Devrim Komitesi büyük bir isyanla Devleti yıldırma ve ulus devlet fikrine karşı çıkmışlardı. Onların hedefi Sultanlık rejiminin yıkılması, Makedonya'nın siyasal bağımsızlığıydı.²⁵⁶ Bunun için de demiryollarına, köprülere önemli kamu kurumlarına bombalamalar ve kamu kurumlarını temsil eden yöneticilere yapılacak suikastlerin daha etkili bir yöntem olacağına dair fikir birliğine varmışlardı.

²⁵³ Atilla Tuygan, *a.g.e* s.147-149.

²⁵⁴ Constantinople is Quite Armenians at Marseilles Anxious to Reach America *The New York Times* 5 September 1896 p.1

²⁵⁵ Adanır, *a.g.e* s.270-271.

²⁵⁶ Mete Tunçay& Eric Jan Zürcher *a.g.e*, s.50.

Delçef, Makedonya'nın bağımsızlığını Avrupa müdahalesi ile alınmasına karşı çıkan tarafta yer almıştı. Ona göre bağımsızlık hazırlık aşaması uzun sürecek her uyruktan halkın da devrimci bir örgütlenmeye katılması gereken bir şekilde planlanmalıydı.²⁵⁷ Anarşist bir grup olan Gemicii grubu ile iletişimi sağlayan Goce Delçef olmuştu.

Gemicii grubu kadrosunda Kratovalı Pavel Satev ve Bulgar Slavço Merdzhanov'u barındıran, hedefi Balkanlarda, Makedonya'daki Slavların yaşam koşullarına dikkat çekmek için Avrupa devletlerinin ve Avrupa kamuoyunun ilgisini bölgeye vereceği olaylar gerçekleştirmek olan bir örgüttü.²⁵⁸

Komite'nin eylem planlarından biri de 1899'da Osmanlı Devleti'ndeki Avrupa sermayelerini hedef almasıydı. Sultan Abdülhamid'e yönelik bir suikast planları da olmuştu. Yüksek Komite bu eylemleri mali olarak desteklemeye karar verince söz konusu grup dışında anarşist çevre Filibe, Selanik ve İstanbul'u da kapsayacak şekilde genişlemişti. Avrupa anarşist çevreleri ile olan bağıını sürdürmüştü.²⁵⁹

Makedonya'daki karışıklıklar sebebiyle Osmanlı bir ıslahat programı yürürlüğe koymuştu. Bölgeye 1902 yılında Rumeli Vilayet-i Selase Üçüncü Umumi Müfettişliği adı altında Hüseyin Hilmi Paşa'yı yollanmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa'ya Selanik, Kosova ve Manastır'ı içine alan bölgede hukuki, sosyal, ekonomik ıslahatları gerçekleştirebileceği geniş yetkiler tanınmıştı.²⁶⁰ Hüseyin Hilmi Paşa'nın disiplin ve sorumluluğu ile bir süre işler yoluna girmişti.²⁶¹ Fakat komiteler bu ıslahat programını sabote etme niyetindeydi. Makedonya'da büyük şehirlerdeki yabancı kurumlara, bankalara, demiryollarına, vapurlara karşı bombalarla saldırarak, Avrupa'nın dikkatini çekerek durumu kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı. Komiteye göre, bu asayişsizlik,

²⁵⁷ Adanır, *a.g.e.*, s. 128.

²⁵⁸ Pınar Şenışık, "Osmanlı Makedonya'sında Şiddet ve Nisan 1903 Olayları", *Türkiyat Mecmuası*, c.27/1, 2017, s.296.

²⁵⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 50.

²⁶⁰ Zekeriya Türkmen, "1903 Selanik Olayı: Makedonya Bulgar İhtilali Komitesinin Selanik Bombalaması", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genel Kurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S.3 2004 s.60.

²⁶¹ Uzer, *a.g.e.*, s. 158.

anarşi ortamı Osmanlı Devleti'nin bölgede ne kadar etkisiz olduğunu gösterecek bu da beraberinde sıkı tedbirler almasını getirecekti.²⁶²

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki bilgi ağı oldukça aktif olmuştu. 1903 yılındaki olaylar gerçekleşmeden önce zaten konu hakkında bir çok ihbar yapılmıştı. Nisan'ın üçüncü haftası Bulgar fesad komitelerinin çete savaşı başlatıp, anarşist usulüne başvurarak demiryolu ve yabancı kurumları hedef alacağına dair haber alınmıştı.²⁶³ İhbarın ne kadar güvenilir olduğu bilinmese bu komitelerin faaliyetleri dikkate alınması gerektiği söylenmişti.²⁶⁴ Fakat bölgenin Avrupa gözetiminde olması devletin hareket alanını oldukça kısıtlamıştı.

21 Eylül 1902'de Cuma-yı Bala'da büyük bir ayaklanma tertip eden bu komiteler bu olayın Batı kamuoyunda konuşulduğu, yazılıp çizildiğini görünce eylemlerini daha da ileri taşımıştı. Komite eylemlerin ana merkezi olarak Hristiyan unsurun yoğun olduğu, Avrupa sermayeli Osmanlı Bankasının Selanik şubesini seçmişti. Eylemde kullanılacak bombaları İstanbul'dan satın almıştı. Patlayıcılar sardalye kasalarında Selanik'e getirilmişti. Bir manav dükkânı bankanın tam karşısında kiralanmıştı. Burada kazılan tünel Osmanlı Bankasının altına açılacaktı.²⁶⁵ 15 metre uzunluğundaki tünel için yer altından aylarca süren kazıdan çıkan toprağın bir kısmı

²⁶² Erdal, *a.g.e.*, s.160.

²⁶³ “Bulgar fesad komitelerinin nisanın üçüncü haftasında çete muharebesine başlayarak anarşist usulüne ittibâ’ en müessesât-ı ecnebiyeyi v edemiryol hatlarını tahrip edecekleri ve Bulgaristan prensinin gayet müşkül bir mevkide kalmasından dolayı Bulgaristan lehinde bazı müsâ’adât istid’â için hâkpây-i hümayun-ı şâhâneye müracaat edeceği Londra’daki Sırp sefiri tarafından haber verildiğine dair...” (BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası nr: 2033/152437.)

“Osmanlı topraklarındaki Bulgar ahalinin ilkbaharda isyan edeceğini ve buna hazırlanılması gerektiğini bildiren bir beyanname gönderildiğinin bildirilmesi ve sureti...” BOA, *HR.SFR.04* nr:220/75 30 Ocak 1903.

“Komitelerin Paskalya gününde bir karışıklık vukua getirmek üzere bazı mahallerden tecavüzatta bulunacakları ve ezcümle Selanik kavasının katli’ ika etmek üzere biri ve Ecnebilere bazılarını suikast edecekleri ve şehri behava itmek isteyecekleri gayet mevsuk bir taraftan ihbar olunduğundan...” (BOA, *TRF.I. A* nr:5/412 13 M 1321).

²⁶⁴ BOA, A.)*MTZ.(04)* nr: 94/21 13 S 1321.

²⁶⁵ Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, s.276.

paketler halinde bir kısmı da geceleri çıkarılmıştı. Tünelin içine 260 kilogramlık dinamit yerleştirilmişti.²⁶⁶

28 Nisan 1903 sabahı Fransız gemisi “*Guadalquivir*” da büyük bir patlama meydana gelmişti.²⁶⁷ Patlama gemiye valiz içinde getirilen bombalar sebebiyle yaşanmıştı. Bombalar gemiye kendini tüccar olarak tanıtan ve anarşist grubun etkili üyelerinden Pavel Şatev tarafından getirilmişti.²⁶⁸ Patlamada can kaybının büyük olduğu belirtilmişti. Bu iki gün boyunca sürecek olayların başlangıç aşamasıydı. Aynı günün akşamı İstanbul' dan gelen bir tren hedef alınmış ancak patlama vaktinden önce olduğu için yalnızca lokomotifte küçük bir hasara sebep olmuştu.

29 Nisan akşamı, şehrin tüm elektrik, su kaynakları ve gaz dağıtım deposu havaya uçurulmuş, şehrin değişik yerlerinde patlamalar meydana gelmişti. Vali suikastını gerçekleştirecek Cvetko Traikov yakalanmak üzereyken üzerindeki bombayı infilak ettirmişti. Gece Osmanlı Bankası binası havaya uçurulmuştu.²⁶⁹ Banka ile aynı sokakta olan Alman Bowling Klubü, Fransız Hastanesi, Colombo Oteli de zarar görürken, Alman okuluna da patlayıcı fırlatılmıştı.²⁷⁰ Osmanlı güçleri, Selanik postanesi ve bankalarla

²⁶⁶ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979 s.155.

²⁶⁷ Mesajeri Maritime ‘Fransız vapur kumpanyasının “Guvadülkebir” adındaki yolcu gemisi makine dairesine yerleştirilen saatli bir bombanın patlaması sonucu parçalandı yandı. Uzer, *a.g.e*, s.155

²⁶⁸ ‘*Dün arz olunan Fransız Meşajri (Messageries) vapurunun tâifesi vesair icap edenler ledyü’l-isticvâb bazı kıra’et ve emârât-ı mezkûr vapura dahi Selanik’ten râkib olan Daskal Yorgi nâm bir Bulgar tarafından dinamit ile tahribe cür’et olundğu istidlâl olunmuş idiğini Fransız konsolos ihbar etmiş ve merkûm ise bu sabahki Üsküp treniyle savuşmuş olduğu anlaşılması üzerine her tarafa keşide olunan telgrafnâme üzerine Üsküp’te taht-ı tevkîfe alınarak Selanik’e iade edildiği alınan cevaptan anlaşılmıştır.*’ (BOA Y.PRK.UM Nr:64/3) Yorgi Elhamra bahçesine bomba atana ve evinde oldukça fazla miktarda mühimmat ele geçirilen kişi.

²⁶⁹ “Bank Destroyed At Salonica Dynamite Bombs Used to Blow It Up” ; Osmanlı bankası ve aynı zamanda postahane ile birlikte birkaç binanın da saldırıya uğradığı belirtilmiş. Yaşanılan panik sırasında iki adam ölmüş iki tanesi de yaralanmıştı. Salı günü limandan ayrılan Fransız gemisinin de bomba ile zarar gördüğü ve İzmir’den bir çok askerin geldiğini yazmıştı. Aynı gazete 26 Ağustos 1896’da Ermenilerin Osmanlı Bankasına yaptığı saldırıyla çok benzer olduğunu da dile getirmişti. (*Los Angeles Herald*, Volume XXX NR:206 1 May 1903, p.1.)

Macedonian Rebels.Use Dynamite Destroy the Ottoman Bank in Salonica. Postoffice and Other Turkish Buildings Attacked (*San Francisco Call*, 1 May 1903, p.1.)

²⁷⁰ Yılmaz *a.g.e*, s.51.

birlikte bazı yerlerin Bulgarlar tarafından bombalandığını ifade etmiş, bu yüzden de olası tehlikelere karşı asker ve zabitanın *fevkalade teyazkkuzda* olması gerektiğini belirtmişti.²⁷¹ Şehirde de Hıristiyan halkın can güvenliğini sağlamak amacıyla, Ege Denizi'nde bulunan Avusturya ve İtalyan donanmasına ait savaş gemileri Selanik Limanı'na gelmişti.²⁷²

Bombalamanın yankıları bittikten sonra da devam etmişti. Olaylar sonucunda 180 kişi ölmüştü. Anarşistlerin Selanik'te karışıklık çıkarma, şehrin ana damarlarını tahrip etme planları, Avrupa'nın ilgisini çekmiş fakat komite üyeleri bu sefer bekledikleri şekilde olumlu bir tavırla karşılaşmamışlardı.²⁷³ Saldırı Times'da Avrupalıların dikkatini çekmek için Avrupalılara yönelik can ve mallarına kıyım şeklinde tanımlanmıştı.²⁷⁴ Almanya gibi aralarında Osmanlı Devleti'nin sert tedbirler almasına hak verenler devletler bile çıkmıştı. II.Abdülhamid tarafından sorumluların bulunup yakalanması ve yargılanması için Selanik'te bir Divan-ı Harp kurulmuştu.

Ermeni ve Balkan komiteleri örneğinde Banka baskınları oldukça benzer olmuştu. Hedef yabancı sermaye olmuş, eş zamanlı olarak şehirde önemli diğer yerlere yapılacak bombalamalarla halkın tahrik edilmesi için çalışılmıştı. Bunun için eylemler

²⁷¹ BOA. Teftişat-ı Rumeli Evrakı Manastır Evrakı, nr:8/775 01 S 1321.

Olayın nasıl gerçekleştiğine dair belgeye göre;

“Vukuatın sûret-i cereyânına gelince zaten bankada jandarma polis ve asâkir-i şâhânededen muhafızlar mevcut olduğu halde iki üç araba ile gelen müte'addid eşhâs birdenbire askere bekçiye polise bombalar atmaya başlayınca nazar-ı dikkat-i tabî bu hale mün'atık olduğu sırada beş kişi kadarı müte'addid yerlerden ve bankanın arka tarafından bombalar atıp bir tarafını tahrip etmiş ve diğer taraftan dahi yangın zuhûra gelmiş olduğunu üzre merkulardan ikisi ezilmiş ve üçü dahi hayyen derdest edilmiş ve şimdilik sair bazı kimseler de tevkîf edilmiş ise de hakkat yarın ta'mikât-ı lâzimenin icrâsından sonra malum olabilecektir. Bir nefer asker ve bir bekçi maktûl ve bir polis ve bir bekçinin oğlu mecruh olmuştur. Postahanenin yalnız camları tahrip edilmiştir. Banka memurlarınca bir zâyîât yoktur. Yalnız bir kavas cüz'î yaralanmıştır...” (BOA. Y.PRK.UM nr:64/3 1321 S 01).

²⁷² Adanır, a.g.e, s.186.

²⁷³ ‘Bulgar müfsitlerinin Selanik tren hatlarına bomba atmalarının bütün dünyaca lanetlendiği...’ (HR.SFR.04 nr:450/67.)

²⁷⁴ Mete Tunçay&Eric Jan Zürcher, a.g.e, s.50

propaganda metodu seçilmişti. Böylelikle eylemler özgürlük, hürriyet adı altında meşrulaştırılacak ölenler de devrim şehidi olarak anılmış olacaktı.²⁷⁵

1.3.4 İlinden İsyanı (2 Ağustos 1903)

Komitenin eylemleri Selanik ile sınırlı kalmayacak, 1903'ün ortalarında daha çok ses getirecek bir isyan tertip edeceklerdi. Nitekim istedikleri Avrupa müdahalesi de bu isyanın bastırılmasından sonra gelecekti. Başarısızlığa uğrayan eylemler, kaybedilen üyeler komitenin büyük yara almasına yol açmış ve sürekli ertelenen büyük isyanın yapılmasına karar verilmişti.²⁷⁶

İsyanın başlayacağı tarih olarak Aziz İlyas günü seçilmişti. İsyân Manastır vilayetinde başlayacak, Türk ve Müslümanlara zarar verilmeyecek, saldırılar askeri hedeflere yöneltilecekti. Ayaklanmayı yönetecek kadro Damien Gruyev, Boris Sararof ve Anastas Lozançevdi. 30-40 kişiden oluşturulan çete gruplarıyla ayaklanma koordine edilecekti. 2 Ağustos 1903 günü Slavların İlinden dedikleri Aziz İlyâ yortusunda Makedonya Bulgar komiteleri Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı ayaklanma başlatmıştı.²⁷⁷

İsyanın merkez üssü Manastır'a bağlı Kruşevo olmuştu. Hem bölgenin coğrafik konumu hem de asker kuvvetlerinin yeterli sayıda olmaması burayı isyancılar açısından açık hedef haline getirmişti. 500 kişilik bir güç 3 Ağustos 1903 günü Kruşevo Kasabası'nın isyancıların eline geçmesi ile burada cumhuriyet ilan edilmiş fakat bu da kısa sürmüştü.²⁷⁸ 17 gün sonra Osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratılmışlardı. 13 Ağustos 1903 tarihinde, Bahtiyar Paşa'nın Kruşevo'yu isyancıların elinden geri almasıyla

²⁷⁵ “Örneğin ünlü Bulgar komitecilerden Goce Delçef'in Osmanlı askerleri tarafından öldürüldükten sonra ölüm yıl dönümünde daha önce yine Osmanlı Devleti tarafından öldürülen, fakat sonrasında milli kahraman ilan edilen Levski heykeli önünde nutuklar atması (B.O. A HR.SFR.04 nr: 423/80, 21 Mayıs 1904).

²⁷⁶ Erdal, a.g.t s.176-177.

²⁷⁷ Hasip Saygılı, “1903 Makedonya'sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandr Rostkovsi'nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, Sayı 3, s.74.

²⁷⁸ 10 Ağustos günü verdiği röportajda Sararof, “Devrim ulusal arzularımızı elde edene ya da bize karşı savaşanları yok edene kadar bitmeyecek” demişti. *San Francisco Call*, Volume 94, Number 71, 10 August 1903 p.1

Kruşevo Cumhuriyet'i son bulmuştu.²⁷⁹ Her ne kadar isyan Manastır'da başlamış olsa da burası ile sınırlı kalmamış, Edirne'nin bazı köyleri ile Selanik'e de sıçramıştı. Bölgede topyekûn bir isyan hareketi söz konusuydu.²⁸⁰

Aylar süren direniş sonucunda Müslüman köyleri, hükümet binaları ele geçirilmiş ve yakılmıştı.²⁸¹ Ayaklanma sonucu yaklaşık 2.000 kişi ölmüş ve 16.000 kişi de evsiz kalmıştı. Osmanlı güçleri isyanı bastırmış fakat isyan sonucunda Makedonya'yı kapsayan bir reform planı uygulamak zorunda kalmıştı. Avrupalı devletler Vilayet-i Selase'de asayişî sağlayamadığı gerekçesiyle Osmanlı'nın bölgedeki ıslahatlarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine karar vermişti.²⁸² Rusya ve Avusturya'nın ortak paydada yer aldığı Rus Çarı II. Nikola ile Fransız İmparatoru Franz Josef tarafından Mürzsteg Programı olarak bilinen bildiri bölgede ıslahat yapılmasını hedeflemekteydi²⁸³. Buna göre Makedonya'nın ıslahı için buraya Avrupa'dan askeri ve sivil ajanlar gönderilecek bunlar da Müfettiş-i Umûmi ile çalışacaktı.²⁸⁴ Osmanlı devleti bu programı iç işlerine müdahale olarak görse de Avrupa ülkelerinin baskısı sonucunda kabul etmek zorunda kalmıştı.²⁸⁵

²⁷⁹ Yakup Ahbap, "Amerikan ve İngiliz Basınında İinden İsyanı (1903) , *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2015 S.1 s.122-123.

²⁸⁰ "Fesatçılardan Tatarçef ile Matof imzasıyla Balkan köy ve kasabalarına gönderilen umumi tahriratla Bulgar halkının topyekûn bir ihtilale davet edildiği..." (HR.SFR.04 nr:225/4 9 Eylül 1903)

²⁸¹ Florina kazasına tabi Nevaska nahiyesinin Bulgar Eşkiyaları tarafından basılarak hükümet binasının yakıldığına dair ahaliden Seydi'nin telgrafı". (BOA, *TFR.I.MN*, nr: 16/1506 07 C 1321).

"Bulgar erbab-ı fesadının bu hafta içinde Ustrumca kazasını harik (yakacakları) edecekleri..."(BOA, *HR.TH*,nr: 290/64 10 09 1903.)

'Bulgarian Burn Towns In Monastır' Şehri meşale ve bombalar kullanarak yıkmaya çalıştıkları, köprüleri dinamitle patlattıklarını Kruşevo'daki hükümet binaları ve telgraf hatlarının da bombalandığı ifade edilmişti. Yakın zamanda bölgeye aşırı uç birkaç Nihilistin geldiği ve 1 Eylül Sultanın, şenliklere denk gelen günde isyanın başlangıcı olması sürpriz olmaz diye de eklenmişti. (*San Francisco Call*, Volume 94, Number 66 5 August 1903.p.2)

²⁸² BOA, *Y.A.HUS* nr: 460/7.

²⁸³ Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010 s.81.

²⁸⁴ Ahpab, *a.g.m*, s.124.

²⁸⁵ Dikici, *a.g.e* s.83-85.

Komiteler tarafından yapılan eylemler yabancı basında anti-Türk propagandasına dönüşmüş, taraflı haberler yayınlanmıştı. Olaylar, Makedonya Katliamı, Hristiyanlara yönelik katliam başlıkları adı altında haberleştirilmiş, II. Abdülhamid'e yönelik nefret söylemleri ve görselleri oldukça bol bir şekilde kullanılmıştı.²⁸⁶

Osmanlı Devleti tarafından isyan, ayaklanma ya da iğtişaat²⁸⁷ olarak adlandırılan olaylar Bulgar komiteleri tarafından özgürlük mücadelesi, kendi uluslarının bağımsızlığına giden yol ve devrim olarak görülmüştü.²⁸⁸

1.3.5 II. Abdülhamid'e Suikast (21 Temmuz 1905)

19. yy sonlarına gelene kadar dünya teknolojik gelişmelerle birlikte, sosyal hak talepleri ve ihtilal deneyimleri yaşadığı bir süreçten geçmişti. Nüfusun alt kesiminin yaşadığı sosyo-ekonomik sıkıntılar yüzünden İtalya, İspanya, Fransa, Rusya ve hatta Filipinler'de devrimci ağlar sayısını giderek arttırmıştı.²⁸⁹ 1890'lı yıllarda şiddetini artıran, I. Dünya savaşına sebep olan radikal anarşistlerin devrimci şiddet adı altında hanedan üyelerine, krallara, devlet başkanlarına suikastları Avrupa'yı olduğu kadar Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti. Aslında bir bakıma eylemle propaganda metodunun bu şekilde kullanılması hem örgütlerin faaliyetlerine hem de devlete bu faaliyetlere müdahale ederken meşruiyet kazandırmıştı.²⁹⁰ Bu tarihler aynı zamanda hem Doğu'dan hem de Balkanlar'dan ateş hattında olan Osmanlı ülkesinde komitelerin faaliyetlerinin zirve yaptığı döneme denk gelmekteydi. Dünya'daki gelişmelere benzer olayların Osmanlı'da yaşanmasının sebebi iletişim ağının gelişmesi ile doğru orantılıydı. Çünkü dönemin içinde barındırdığı şartlar gereği ardı ardına gelen suikastlar aslında bir diğer

²⁸⁶ Ahpab, *a.g.m.*, s.124-146.

²⁸⁷ “Bulgar komiteleri tarafından temmuzun yirmi birinci günü manastır vilayetinin birçok mevkiinde birden ika' olan iğtişaat(karışıklık)” (BOA, HR.SFR04 nr: 225/40 28 Eylül 1903.)

²⁸⁸Bugün İlinden İsyanının başladığı günün Makedonya'da bağımsızlık günü kapsamında kutlanması da bunu kanıtlar niteliktedir.²⁸⁸<https://www.sde.org.tr/ali-maskan/genel/kuzey-makedonyanın-yeni-politik-acilimleri-kose-yazisi-10049> 20.05 2019 17.37

²⁸⁹ Houssine Alloul, Edhem Elhem, Henk De Smaele, *Sultanı Öldürmek* ' II. Abdülhamid'e Yapılan Suikast Girişiminin Uluslararası Tarihi (1905)' İstanbul: Salon Yayınları, 2018 s.125.

²⁹⁰ Eylemle propaganda terimi ilk kez Paul Brousse tarafından 1877 yılında iktidarı temsil edenlere karşı şiddetin halk arasında devrimci uyanışı gerçekleştirebileceği iddiasıyla kullanılmıştı.

ülkedeki hareketleri de etkilemişti. 1881 yılında Çar Nikola bombalama eyleminde öldürülmüş ve 1894'te Fransa'da Başkan Sadi Carnot bıçaklanarak, 1897'de İspanya başbakanı Antonio Canovas tabancayla vurulmuş yine aynı yıl İtalyan Kralı ciddi bir saldırıdan kurtulmuştu. Suikastlar 1898' de Avusturya İmparatoriçesinin öldürülmesi, 1900'de İtalya Kralı Humbert, 1901'de ABD Başkanı McKinley, 1905'te Kral Alfonso'ya anarşist suikastlar ile devam etmişti.²⁹¹ İşte Avrupa'daki bu anarşist suikast ağının Osmanlı topraklarındaki versiyonu 21 Temmuz 1905 tarihinde II. Abdülhamid'e yapılan suikast olmuştu. Olay da hem Balkan Komitelerinin hem de Ermeni Komitelerinin işbirliği vardı. Bu işbirliğine bir de Belçikalı Edward Jorris dahil olmuştu.

Osmanlı Devleti büyük bir imparatorluktu ve Sultan'a yönelik birçok yerden tehdit gelme olasılığı yüksekti. II. Abdülhamid tahta geçtikten kısa bir süre sonra Sultan Murad ile oğlu Selahaddin Efendi'yi kaçıırarak Avrupa'ya götürmeye yönelik bir girişimin olmuş, ardından Çırağan Vakası gerçekleşmişti.²⁹² Bu Sultan'ın sonraki süreçte hep teyakkuzda olmasına sebep olmuş, jurnaller aracılığıyla gelen ihbarlar çoğu zaman değerlendirilmişti. Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıralarında*, Sultan Hamid'in daima kendisine suikast yapılacağı, her toplantıda mutlaka kendisi aleyhine sözler konuşulabileceği, kısaca her tarafta kendisine yönelik pusular bulunduğu kanaatini zihnine yerleştirdiğini ve bunun en çok Sultan'dan para koparmak isteyen jurnalcilerin işine yaradığını ifade etmişti.²⁹³

İktidarda olduğu süre boyunca bir çok kez suikast ihbarı almıştı²⁹⁴. Bu ihbarlara bakıldığında Sultanın evhamı anlaşılabilir olduğu görülmektedir. İhbarların çoğu para

²⁹¹ Richard Jensen, 'Daggers, Rifles, and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe' *Terrorism and Political Violence*, 2004 16.(1) s.134-136.

²⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad ile Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırmak için Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Bellekten*, C.8, S. 32, TTK Yayınları, s. 589-597.

²⁹³ Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s.59-60.

²⁹⁴ "Sultan II. Abdülhamid'e Ermenilerce suikast düzenleneceğinin ihbar olunduğu..." (BOA, *Y.PRK.BŞK* nr:45/40, 10 N 1313.) "Padişaha karşı suikast hazırlığında olan anarşistlere dair Della Karoche adlı İtalyan tarafından yapılan ihbarat..." (BOA, *HR.SYS*, nr:1761/34 29 05 1901) "Abdülhamid'e suikast yapılacağını söyleyen bir anarşist hakkında..." (BOA, *Y. Esas Evrakı* nr:136/118 16 Z 1316) "Padişah'a suikast için Dersaadet'e gönderdiği Lacroix yakalanınca ikinci anarşisti yolladığı ihbar olunan Londra'daki Mahmud Paşa..." (BOA, *BEO* nr:1896/142148 27 R 1320.)

koparmak için uydurulmuş olsa bile Ermeni ve Balkan komitelerinin faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda dikkate alınmıştı.²⁹⁵ Öyle ki Sultan Hamid'e suikast yapılacağını rüyasında gören Bavyeralı Jozef Clain bile ciddiye alınabiliyordu.²⁹⁶

21 Temmuz Yıldız suikastı, 1880'lı yıllardan itibaren bağımsız bir Ermenistan ve Bulgaristan için komiteler tarafından Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen isyanlar, ayaklanmalar, bombalamaların tarih akışı içindeki sonucu olmuştu diyebiliriz. Suikastın Bulgaristan'da planlanması, olayda kullanılacak mühimmatın yine Balkanlar'dan gelmesi ve Balkan Komiteleri içinde üst düzey bir yönetici olan Sararof'un da planlamaya yardımcı iki komitenin ortak düşmana karşı hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir.²⁹⁷ Suikastı gerçekleştirecek Taşnak komitesi eylemleri için gerekli finansmanı Kristapor Mikelyan'ın 1901 yılında kurduğu Potorig (Fırtına) örgütü aracılığıyla sağlıyordu.²⁹⁸ Bunun için de İzmir ve İstanbul'daki Ermeni burjuvazisinden haraç toplanmaktaydı. Haraç vermeyi reddeden tüccarların suikaste uğradığı bilinmekteydi.²⁹⁹ Yıldız suikastı için gereken mühimmat buradan toplanılan paralar aracılığıyla alınmıştı. Suikast timinde Avram Kendiryan (Safo), Kristapor Mikelyan, Mardiros Markaryan, Mikelyanın kızı olduğu iddia edilen Rubina Fayn, ve Belçikalı Edward Jorris vardı. Edward Jorris 1902 yılında Belçika'dan İstanbul'a gelmiş bir anarşistti. Ermeni komitelerle tanışması da Avram Kendiryan sayesinde olmuştu. Avram ile çok yakın olmaları plana dahil olmasını sağlamıştı.

"Anarşistlerin bir Ermeni'ye bomba sipariş ettikleri ve suikast düzenlemek maksadıyla Osmanlı ülkesine girmek istedikleri bildirildiğinden gerekli tedbirlerin alınması..." (BOA, *Zabtiye* nr:46/48 02 E 1323.)

"İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya anarşistlerinin Bayram selamlığında sultana suikast kararı aldıkları..." (BOA, *Y. Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik*, nr:32/48, 02 Z 1316.)

²⁹⁵ "Bulgaristan'daki Ermeni fesedesinin mektubuna hamilen postaneye bir Ermeni giderek maazallah-ı teali melunane bir suikast icrasına Bulgarları dahi biteşrik İsviçre ve Londra'ya azimet ve oralardaki Ermeni komitelerle Paris'e avdetiyle Navarin isminde bir Ermeni'yi alarak Mısır'a dahi gidecek netice-yi kararlarını oradaki fesadiye ahbar edecekleri..." (BOA ZB. nr.:590/13 12 Mayıs 1322); A.) Sadaret MTZ. Bulgaristan (O4), nr:106/32 ,8 Şaban 1321.

²⁹⁶ BOA, *Y.PRK.HR* nr:34/60, 06 Ş 1323.

²⁹⁷ BOA, *BEO* nr:2619/196358, 06 Ca 1323.

²⁹⁸Bülent Yıldırım. "Ermeni Komitelerin Yurtdışı Faaliyetleri" *19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu* Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar s.758.

²⁹⁹ Houssine Alloul, Edhem Elhem, Henk De, *a.g.e.*, s.135.

Suikast planının da başındaki Mikelyan eski bir Narodnyana Volya üyesiydi. Rus terör örgütünün II. Aleksandr'a dinamitle gerçekleştirdikleri suikastı örnek alarak II. Abdülhamid'e kalabalık içinden bomba fırlatılmasını önerse de Avram Kendiryan, Sultan'a Cuma namazı sırasında yer alacağı selamlıkta suikast yapılmasını savunuyordu. Suikastın selamlıkta yapılmasının altında yapılacak eylemin görünür olması isteği yatıyordu. Ermeni milleti ve diğer tüm azınlıklar için yapılacak suikast böylece dünyada Ermeni sorunun somutlaşmasını sağlayacaktı. Tartışmalı da olsa sonunda üyeler için daha güvenli olan selamlık sırasında Hamidiye Cami'nin yakınında 100 kilo melitin³⁰⁰ yüklü bir aracın patlatılmasına karar verilmişti.³⁰¹

21 Temmuz 1905'te yapılmasına karar verilen suikasttan önce örgütün kurucusu Mikelyan ve Kendiryan Bulgaristan'da bomba denemesi yaparken hayatını kaybetti.³⁰² Örgütün başına Markaryan geçmişti. Hamidiye Cami'nden selamlığa yürümenin ne kadar sürdüğünü öğrenmek için bir keşif ekibi yollanmıştı. 1 dakika 42 saniye süren bu yolculuğa suikast günü Sultan'ın Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile yapacağı sohbet katılmamıştı. Öğlen saat bir sularında Maşin Enfernal yani cehennem makinesi infilak etmiş³⁰³, Sultan yara almadan kurtularak soğukkanlı bir şekilde saraya geri dönmüştü.³⁰⁴ Olay sonucunda üçü asker ve yirmi üçü sivil olmak üzere 26 kişi ölmüş elli sekiz kişi de yaralanmıştı. Sorumluların yakalanması için bir soruşturma komisyonu kurulmuştu. Başında Necip Melhame Paşa'nın olduğu bu komisyon suikastın kilit ismi Edward Jorris'i yakalamıştı. Titiz bir çalışma yürüterek üç ay sonunda 80 sayfalık bir fezleke hazırlanmıştı.³⁰⁵ Fezlekedeki bütün plan en ince ayrıntılarına kadar öğrenilmişti. Arabanın Silvio Ricci tarafından alındığı ve gümrükten geçirilerek Şişli'de bir ahıra yerleştirdiği öğrenilmiş, suikastın Bulgaristan, Cenova ve Tiflis'teki Ermeni

³⁰⁰ Dumansız barut, pikrik asitten yapılmış dinamitten beş kat daha güçlü bir patlayıcı.

³⁰¹ Aynı eser s.63

³⁰² Tahsin Paşa Kendiryan ve Mikelyan için 'bunlar mühim anarşistlerdir' diye bahseder. Tahsin Paşa, a.g.e, s.221

³⁰³ Tahsin Paşa a.g.e, s.202

³⁰⁴ 'Bombs Missed Sultan'; 40 Persons Killed' *New York Times*, 1905 Temmuz 22 p.1; Sultan Close Call' *The Sunday Sun* ' 23 July 1905, p.1 ; 'Attempted Assassination' *Daily Telegraph* , 24 July 1905 p.1; 'Sultan's Narrow Escape' *The Singleton Argues*, 25 July 1905 p.2.

³⁰⁵ Harun Tuncer, *Sultan Abdülhamid Han'a Suikastın Perde Arkası*, Hamidiye Kitaplığı, İstanbul 2016 s.18.

Komiteleriyle, Bulgar komitelerinin işbirliği çerçevesinde hazırlandığı karara varılmıştı.³⁰⁶

Belçika vatandaşı olan Edward Jorris tutuklandıktan sonra yürütülen soruşturma sonunda idam cezası almıştı., Belçika Devleti, Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının 8. Maddesini gerekçe göstererek iadesini istemiş, olayın Edward Jorris sayesinde çözüldüğü ve kendi ülkesinde yargılanması gerektiği ifade etmişti.³⁰⁷ Osmanlı devleti, yabancıların Osmanlı vatandaşları ile karıştığı cürüm ve cinayet davalarında konsolosların hazır bulunabileceğini fakat hüküm verilirken tam yetkinin Osmanlı devletinde olduğunu dile getirerek itiraz etmişti.³⁰⁸ Bu kriz devam ederken iki yıllık bir tutukluluk süresi sonunda Edward Jorris Sultan tarafından affedilmişti.

Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık hevesi içinde olan Ermeni ve Balkan komiteleri sosyalist bir yapılanma biçimine sahip örgütlenmeler olduğu iddiasında bulunmuşlarsa da hem anarşist çevreler ile bağlantıda olmuş, hem de bu yolda yapılan devrimci şiddete sahip her eylemde anarşistlerin metotlarını kullanarak hareket etmişlerdi. İktidarın gücüne yönelik bir tepki olduğu iddiasıyla yapılan nümayişler, banka baskınları, Sultana ve yardımcılara yönelik birçok suikast planı, alt metninde “devrim mücadelesi” olarak okunması istenen bir içeriğe sahip olmasına neden olmuştu. Aynı dönemde Avrupa’da benzer olaylar yaşanmış fakat bunlar daha çok rejimlere yönelik, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik olmuştu.

³⁰⁶ Harun Tuncer, *a.g.e.*, s.194-195.

³⁰⁷ Vahdettin Engin, “Sultan İkinci Abdülhamid’e Düzenlenen Ermeni Suikastı Ve Bu Sebeple Belçika İle Yaşanan Siyasi Kriz”, *Bellekten* Cilt LXI Sayı 225 Yıl 1995 Ağustos s.423.

³⁰⁸ Bunu da 1675 ve 1740 yıllarında Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile karşılıklı imzaladığı 42. Ve 65. Maddelere dayandırmıştı. (Engin, *a.g.m.*, s.424.)

İKİNCİ BÖLÜM II ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANARŞİSTLERE KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

II. Abdülhamid, kendisine yönelik hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaaya mensup muhalifin bulunduğu dönemde Osmanlı Devleti'ni yönetmişti. Bağımsızlık isteyen Ermeni, Bulgar, Makedonların yanı sıra II. Abdülhamid yönetimine muhalif Jön Türk üyeleri de bulunmaktaydı. Bu dönemde muhalifler için resmi belgelerde ortak dil kullanıldığı görülmektedir. Hangi milletten olduğuna bakılmadan muhalifler, Ermeni müfsid, Bulgar fesedes, anarşist güruhundan Mahmut Paşa, İtalyalı anarşist olarak, resmi makamlar arasındaki yazışmalarda kendilerine yer bulabilmekteydi.³⁰⁹ Bu tabirler zaman zaman birbirinin yerine de kullanılmıştı. Genel olarak bakıldığında 'anarşist' kelimesi muhalifler için etiket olarak kullanılmış, onlara karşı önlemlerde buna yönelik olarak alınmıştı.

Yılmaz, bu ikili tanımlamaların kullanımındaki geçişkenliğe dikkat çekmiş, bu şekilde fesad ve anarşist olarak tanımlanan kişilerin daha tehlikeli olarak algılanmasının sağlanmaya çalışıldığını ifade ederken,³¹⁰ anarşist kelimesi gerçek bir suça dayanmış olsa bile politik amaçla kullanılmadığını, devletin güvenlik algısı kapsamında bu kavramın apolitize edilerek teknikleştirildiğinin altını çizmişti.³¹¹ Ülke içinde anarşist algısı ne kadar apolitize bir konuma indirilse de yurtdışındaki muhalifler için anarşist kelimesinin politik anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kişilerin faaliyetlerinin durdurulması için elçiliklere gönderilen yazılarda anarşist fikirlere sahip oldukları, ülkeleri için tehlike yarattıklarının ifade edilmesi de bu tavrın sonucudur.³¹²

³⁰⁹ BOA, *Y.PRK.A*, nr:9/82 27 B 1312; BOA, *BEO*, nr: 2062/154588, BOA, *İ.HUS*, nr: 94/109 29 Za 1319, BOA, *HR.SFR.*, nr:503/1 07 11 1901.

³¹⁰ Yılmaz, *a.g.e* s.131.

³¹¹ Yılmaz, *a.g.e* s.131-132.

³¹² Osmanlı Devleti tarafından Brüksel'deki yetkililere Ahmet Rıza'nın anarşist olduğu ve bu yüzden yayın faaliyetlerine son verilmesi istenmişti. (Hanioğlu, *a.g.e* s.255), Ermeni komitecilerin Osmanlı Bankası sonrası Marsilya'ya kaçması üzerine bu kişilerin anarşist olduğu, ve siyasi mahkum olarak değerlendirilmesi gerektiği yetkililerden talep edilmişti. (Osmanlı Belgelerine Ermeni-Fransız İlişkileri, s.102.)

2.1 YABANCI İŞÇİLERİN KONTROLÜ

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı topraklarında ulaşım ağı genişlemeye, haberleşme araçları vasıtasıyla uzak bölgelerden haber alınmaya, kamu kurumlarında, yeni usul tekniklerin kullanılmaya başlanmıştı. Mesleki okullar hem yeni hem de orada yetişenlerin sayısı az, el emeğiyle üretim yapan zanaatkarlar fabrika hayatına yabancı kalmıştı. İşgücünün vasıf ve niteliği yüzünden yaşanan problemlerle birlikte, Osmanlı Devleti yabancı işçi alımı yapmıştı.³¹³ Hicaz Demiryolu, Tünel gibi ulaşım araçlarının yapımı beraberinde kalifiye işçi ihtiyacını da getirmişti

Yabancı işçilere, Osmanlı Devleti tarafından çoğu zaman şüphe ile yaklaşılmıştı. Çünkü gittikleri yerlerde karışıklık çıkarmaları, geldikleri bölgelere ait kültürü ve fikirleri ile devlet açısından tehlike oluşturma ihtimalleri olmuştu. Özellikle suçlar ve yabancı nüfus birçok açıdan anarşizm ilişkilendirilmişti. Bu da beraberinde anarşist faaliyetler adı altında göçmenleri sınır dışı etme, ülkeye girişini engelleme gibi tedbirler alınmasına neden olmuştu.³¹⁴ Anarşist hareketin eylemlerle propaganda mantalitesiyle hareket edenlere bakıldığında, hanedan üyelerine yönelik suikastler ve bombalamaları gerçekleştirenlerin büyük çoğunluğunun göçmen işçiler olması, devletin yabancı işçilere neden temkinli yaklaştığının cevabı olabilir

Özellikle II. Abdülhamid döneminde hızlanan demiryolu yapımında çalışacak işçiler konusunda da oldukça hassas davranılmış, gelen işçiler arasında bulanabilecek anarşist ve sosyalistlerin ihbar edilmesi istenmişti.³¹⁵ Dersaadet Rıhtım Kumpanyası ve Tünel Kumpanyalarında çalışan yabancı işçilerin anarşist veya sosyalist olup olmadıklarına dair yabancı sefaretlerle dirsek temasında olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁶

³¹³ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870 -1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler* İstanbul; İletişim Yayınları, 2017 s.28.

³¹⁴ Shirk, a.g.m s.7.

³¹⁵ B.O.A, Hariciye Nezareti Şifreli.3, *HR.SFR.3*, nr:470-37, 23 Eylül 1897

³¹⁶ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi, *HR.SYS*, nr:1762/50 18 Temmuz 1899, BOA, *HR.SYS*, nr:1762/51 2 Ağustos 1899, BOA, nr:1762/53 25 Eylül 1899.

Karışıklık çıkarma, örgütlenme ve halkı galeyana getirme ihtimallerine karşı temkinli davranan Osmanlı Devleti, işçileri gözetim altında tutmuştu. Galata Tüneli, Şark demiryolları, Dersaadet Rıhtım Kumpanyası yabancı işçilerin çalıştığı projelerdi. Bu yüzden işçiler hakkında da bilgi isteniyordu³¹⁷. Gelecek olan işçilerin bilgileriyle birlikte nerede alındıklarına dair defterler tutulmuş, yabancı şirketlerde çalışacak işçilerin anarşist ve sosyalist güruhundan olup olmadığı üzerinde önemle durulmuştu.³¹⁸

Osmanlı Devleti'nin çoğu zaman karışıklık çıkararak, düzen bozan anlamında kullandığı anarşist tabirini Avrupa devletleri 19.yy sonlarında İtalyanlar için kullanıyordu. İşçi olarak dünyanın birçok yerine dağılan İtalyanlar sadece düzen bozan anlamında değil teorik anlamda da anarşist bir ağa sahiplerdi. Özellikle Mısır, İtalyan anarşistlere ev sahipliği yapıyordu.³¹⁹ Aynı dönemde Avrupa'da hem karışıklık çıkarmaları hem de hanedan üyelerine suikastta yer almaları³²⁰ İtalyan işçilerin insanlık için tehlikeli bir sınıf olduğu yorumunda bulunmalarına sebep olmuştu.³²¹ 1898'de *The Newyork Jorunal* gazetesinin 'Avrupa'nın Avlanan Anarşistleri Buraya Mı Geliyor?' başlıklı yazısında, "İki tür anarşist olduğu, birincisinin Paris'te Londra'da kulüpleri aktif olan teorik anarşistler iken, diğer tür anarşistlerin ise militan anarşist olmakla birlikte

³¹⁷"Şark Demiryolu hizmetinde çalışmakta olanlar arasında, isimleri mezkur anarşist ve sosyalistlerin bulunup bulunmadığının bildirilmesi..." BOA, *HR.SFR.04*. nr:298/49, 17 11 1898; Galata Tüneli ve köprüler kumpanyasında çalışmış olan Stefani Cosman'nın anarşist veya sosyalist olup olmadığının bildirilmesi...*HR.SFR.04*. nr:321/89; "Türkiye'ye gelen demiryolu işçileri arasında bulunabilecek anarşist ve sosyalistlerin ihbar edilmesi...", *HR.SFR.3* nr:470/37 23 09 1897.

³¹⁸ *HR.SYS*, nr:1759/2 10 08 1897 bir başka örnek; "Dersaadet Rıhtım ve Tünel Kumpanyalarıyla Kadıköy ve Üsküdar Gaz şirketi'nde çalışan iki şahsın anarşist veya sosyalist olup olmadığı..." (*HR.SYS*, nr:1762/51, 02 08 1899.)

³¹⁹ Lucia Carmanati, Alexandria, "1898: Nodes, Networks, and Scales in Nineteenth-Century Egypt and the Mediterranean", *Comparative Studies in Society and History*, 2017;59(1):127–153.

³²⁰ "Avusturya İmparatoriçesinin Cenevere'de otelden çıkarken İtalyalı bir anarşist tarafından hançerle cerh'edilerek münasere vefat edildiğini Mabeyn Viyana Sefaretiyle mahal-ı mezkûr şebenderliğinden ahz alındı..." (BOA, *Y.A.HUS* nr:388 /79, 27 R1316.)

Ayrıca "Mısır Hidivine yapılacak suikast..." (*HR.SYS*, nr:28/72 09 10 1894.) bu İtalyalı anarşistin tutuklandığına dair belge *İ.MTZ(05)* nr:29/1632 19 R 1312.

³²¹Suikast sonucu öldürülen Fransa Başkanı Sadi Carnot, İspanya Başbakanı Canovas del Castillo ve Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth için İtalyan anarşistlerin kurbanları başlığı atılmıştı. *New York Journal*, 12 September 1898 p.1.

nerdeyse hepsinin İtalyan olduğu, bir sınıf olarak toplum için tehlike yarattığı” ifade edilmişti.³²²

Fransa Devlet Başkanı Carnot’un bir İtalyan anarşist tarafından öldürüldükten sonra Fransa’da İtalyanların iş yerleri ve konsoloshanelerine bazı saldırılarda bulunulmuştu³²³. Osmanlı Devleti bu olayları takip etmiş, bazı İtalyan vatandaşların suçları olmadığı, pasaportlarında da bir sıkıntı çıkmadığı durumlarda bile anarşist olma şüphesiyle tutuklanmaları, Memalik-i Şahaneden sürülmeleri ve bunun tekrarlanmaması gerektiğine dair uyarılar yapılmıştı.³²⁴

Burada Alman Kralı Wilhelm’in Kudüs’e ziyarette bulunduğu sırada yapılacak suikast ile ilgili belge de İtalyanların eylemle propaganda mantalitesiyle hareket ettiğini ve bölgede ne kadar aktif olduklarını göstermektedir.³²⁵ Aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından da sürekli gözetim altında tutulmuşlardı.³²⁶ İtalyan anarşistlerin Alman imparatoru II. Wilhem’e karşı suikast düzenleneceğine dair ihbarlar, Alman İmparatorunun İstanbul’u ziyareti sırasında olağanüstü önlemler alınmasına sebep olmuştu.³²⁷

İtalyan işçiler burada ilginç bir örnek oluşturmuştu. Çünkü Osmanlı’daki anarşizm fikri kendi içinde birçok tezatlık barından aslında daha çok azınlıkların bağımsızlıklarını ya da özerk bir yapıya sahip olabilmelerini sağlayacak yöntem bakımından onları ve isteklerini şiddete başvurarak haklı çıkaracak bir anarşizm çeşidiydi. Devletin iktidarını, bölgedeki meşruiyetini temsil eden yapılara, kişilere yönelik şiddeti, bombalamayı daha iyi bir dünya ya da otoritenin yok edilmesi üzerine

³²² “Are The Hunted Anarchists of Europe Coming Here?” *The New York Journal*, 18 September 1898 p.1.

³²³ BOA, HR.SYS, nr:1762/15 28 11 1895.

³²⁴ BOA, BEO, nr:1324/99243, 04 S 1317.

³²⁵ Olay kapsamından tutuklanan 50 kişi de İtalyan’dır. Kayzer’in Kudüs gezisi sırasında onarılan kilisenin açılışını gerçekleştireceğini öğrenen İtalyanlar, Kayzer’i bu açılış sırasında öldürme planı yapmışlardır. (*New York Journal*, 16 Ekim 1898 p.14.)

³²⁶ “Almanya’ İmparatorunun Kudüs ziyareti esnasında serserilerinin istenmeyen olaylara meydan verilmemesi...” (BOA, HR.SYS, nr:1762/34, 4 Ekim 1898.)

³²⁷ Fatmagül Demirel, *Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.66.

değil kendilerine ait bir devlet kurma düşüncesi etrafında şekillendirmişlerdi. Bakıldığında devletin kendi iç dinamiğinin bir ürünü olan anarşizm tipi idi.

Sadece İtalyan işçiler değil, Avusturya-Macaristan'dan gelen işçiler de denetim altına almıştı. Şark demiryollarında istihdam olanların kontrolü istenmiş, yabancı ülkelerden gelip amele meyanında anarşist ya da sosyalist gruhundan olup olmadıkları, nereden geldiklerine dair kayıtlarının da olduğu defterlerin incelenmesine kadar titiz davranılmıştı.³²⁸ Yunan işçiler için de aynı prosedür uygulanmıştı.³²⁹

Bazen belgelerde hafiyelerin işçiler hakkında bilgi verdiğini görmek mümkündür. Örneğin bir hafiyeye, New York şehbenderi tarafından alınan bilgiye dayanarak Dersaadet Rıhtım Şirketinin taş ocağında şimendifer idaresinde amele sıfatıyla istihdam olunan tehlikeli bir anarşist olduğunu ifade etmişti.³³⁰ Yabancı işçiler hakkında Avrupa ülke elçiliklerinden bilgi teyidi de isteniyordu. Bu incelemeler sonucunda kişilerin anarşist ya da sosyalist olup olmadıklarına karar verilebiliyordu. Örneğin, Viyana sefaretinden Dersaadet Rıhtım Kumpanyası bahriye tezgâhlarında çalışan Avusturyalı ameleler hakkında bilgi istenmiş, gelen cevapta “amele-yi merkumun memleketlerinde kendi hallerinde umur-ı vakit edip anarşist fırkalarına mensup olmadıkları” ifade edilmişti.³³¹

³²⁸ BOA, Dahiliye Muamelat *T.MIK.M* nr:63/40 27 B 1316; *HR.SYS*, nr:1762/46 12 06 1899.

³²⁹ BOA, *HR.SYS*, nr:1762/49, 24 06 1899, *HR.SYS*, nr: 1762/59 8 10 1899.

³³⁰ BOA, *HR.SYS*, nr:2862/17, 23 09 1898.

³³¹ BOA, *DH. TMIK.M*, nr:77/51.

2.2 TEKNOLOJİK GELİŞMELERİ İZLEME

Anarşistlere karşı bir diğer kayıt altına alma örneği fotoğraf makinelerinin kullanımıydı. Osmanlı Devleti'nin fotoğraf ile tanışması II. Mahmud dönemine rastlamaktadır. Daha sonra Sultan fotoğrafçılığı denen bir fotoğrafçılık türü ortaya çıkmıştı. En bilinen temsilcileri ise Abdullah Biraderler olmuştu.³³²

II. Abdülhamid döneminde fotoğrafçılık sanattan ziyade suç ve suçlu kaydı alınması için kullanılmaya başlanmıştı.³³³ Tabii bunun yanında fotoğrafçılık, Sultan'ın imaj çalışmaları kapsamında saltanat albümleri olarak adlandırılan Osmanlı'yı oluşturan sosyal, kültürel yapının tanımlandığı, coğrafi örgütlenmesinin temsil edildiği bir koleksiyon geleneğini de doğurmuştu.³³⁴ Fotoğraf, kimlik tespiti, istihbarat, devletin sosyal ve ekonomik durumunu göstermesi açısından bir propaganda aracı olmuştu.

Osmanlı devleti fotoğraflar ile ilgili her yeniliği takip etmeye çalışmıştı. Fotoğraf kongresine üye olmak istemesi³³⁵ ve Paris'ten elektriksiz suret eden bir makine alması³³⁶ ya da yeni usul bir fotoğraf makinesi temini buna verdiği önemi gösterir niteliktedir. Bazı şikayetler üzerine de fotoğraf makinelerinin alımı gerçekleştiriliyordu. Örneğin Ermeni erbab-ı fesesinin isim ve sıfatlarını saklayarak nam-ı müstear gezdiklerini, buna mahal vermemek adına fotoğraflarının alınabilmesi için Suriye Baş şebenderliğinden gelen fotoğraf makinesi alma talebinin kabul edildiğine dair resmi makamlar arasında yazışmalar yapılmıştı.³³⁷

Anarşistler ülkeden çıkarıldıkları zaman önce fotoğrafları alınıyordu. Anarşist ve sosyalist fikirli kimselerin Osmanlı topraklarına sokulmaması, gelmiş olanların

³³² Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923*, İstanbul: Yem Yayın, 2013, s.156.

³³³ Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Bürokrasisinde Fotoğraflı Belge Kullanımı ve Parmak İzi Uygulaması" *Tarih Dergisi*, S.47 İstanbul 2009, s.189.

³³⁴ Erkan Çiçek, "Sihirli Belge Fotoğrafın Osmanlı Devleti'nde Kabulü, Gelişimi ve II. Abdülhamid Dönemi", *International Social Sciences Studies Journal*, 4(23) 2018 s.4588.

³³⁵ BOA, *HR.TH*, nr:87/66 10 03 1889.

³³⁶ BOA, *Y.PRK.EŞA*, nr:24/59 29 Z 1313.

³³⁷ BOA, *HR.TH*, nr:214/100 27 07 1898.

fotoğraflarının alınıp uzaklaştırılmaları,³³⁸ İtalyan olduğu anlaşılan anarşistlerin fotoğraflarının alınıp derhal İstanbul'dan çıkarılmaları,³³⁹ İspanya'dan sınır dışı edilen anarşistlerin kimlik bilgilerinin, mektup ve fotoğraflarının alındığına dair pek çok belge mevcuttur.³⁴⁰ Aynı zamanda fotoğraflar olay çıkarma ihtimaline karşı bir önlem olarak da kullanılabilirdi. Sırp ve Bulgar komitelerinin karışıklık çıkaracaklarına dair ihbar üzerine bu komite mensuplarına ait fotoğrafların gereken yerlere verilmesi bunun örneklerinden biridir.³⁴¹

Osmanlı Devleti tarafından alınan ya da ele geçirilen mühimmat da fotoğraflanıyordu. Anarşistlerin ve dinamitçilerin eline geçmemesi gereken yeni usul bir makinenin fotoğrafının takdim edilmesi³⁴² ya da II. Abdülhamid'e suikast yapıldıktan sonra yürütülen soruşturma kapsamında Avusturya hastanesinden çıkan bomba ve silahların fotoğraflanması da bu kapsamda ele alınabilir.³⁴³

Osmanlı Devleti, Avrupa'da anarşistler tarafından kullanılan metotlardan, baston ve çanta şeklinde dinamit humbaraları yaptıklarından haberdar olmuş, bunlara benzer şeylerin ülkeye girişinde dikkatli olunmasını istemiş, humbara ve dinamit imal eden anarşistlerin yakalanması için de memurlar görevlendirmişti.³⁴⁴

Bazı durumlarda teknolojik gelişmeler, anarşistler tarafından propaganda aracı olarak kullanmalarını önlemek amacıyla denetim altına alınmaktaydı. 1895 yılında Lumiere Kardeşler tarafından icat edilen, 1896 yılında Mösyö Jamin aracılığıyla Osmanlı topraklarına girmesi için izni istenen sinematograf, ilmi yönden insanlık için faydalı bir araç olarak görülmüştü.³⁴⁵ Fakat II. Abdülhamid'in bu konudaki hassasiyetinden dolayı kullanımı uygun görülmemişti. Selanik'te bir kahvehanede sinematograf aracılığıyla

³³⁸ BOA, *DH.MKT*, nr:2068/45 27 M 1312.

³³⁹ BOA, *Y.PRK.ZB*, nr:32/43 26 M 1320.

³⁴⁰ BOA, *Y.MTV*, nr:273/6 02 S 1323.

³⁴¹ BOA, *T.F.R.I UM*, nr:7/675 06 S 1323.

³⁴² BOA, *HR.İD*, nr:2129/82 10 12 1898.

³⁴³ BOA, *FTG.f 2013 Y.EE*, 1082 25 10 1905.

³⁴⁴ BOA, *İ.HU*, nr:21/47, 14 Ş 1311; BOA, *Y.PRK.A* nr: 12/14 03 B 1316.

³⁴⁵ Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, De Ki Basın Yayıncılık Şirketi, Ankara 2008, s.11.

anarşistlerin işlediği cinayetlerin teşhir edildiği halde polis memurunun bu duruma müdahale etmemesi merkeze ihbar edilmiş, bu gibi *teşhirat-ı muzır* 'ya müsaade edilmemesi istenmişti.³⁴⁶

2.3 ŞEHBENDERLİKLER ARACILIĞIYLA TAKİP ETME

1871 Paris Komünü'den sonra devrimci hücrelerin aktif hale gelmesi, 1877'de eylemle propaganda tekniğinin çerçevesinin belirlenmesiyle anarşist felsefenin dinamitler ve suikastlarla terörize edilmesinin önünü açmıştı.³⁴⁷ Sınır tanımayan göçmen işçiler, bağımsızlık talebinde bulunan örgüt üyeleri yaptıkları eylemlerle devletleri farklı bir işbirliğine yönlendirmiş, politik istihbaratın paylaşılmasına yol açmıştı. Bu da şebekelerdeki istihbarat birimlerine dönüştürdüğüne dair bir yorumda bulunmak mümkün görünmektedir.

19. yüzyılın son çeyreğinde nizamname ve talimatnamelerle çok daha sistemli bir hale getirilen şebekeler müessesesi anarşistlerle mücadelede büyük önem teşkil etmişti. Şebekelere dair 1882 Nizamnamesi ve 1884 Talimatnamesiyle verilen hizmetler hukuksal olarak yazılı ve daha bağlayıcı hale getirilirken, ticari, adli, dini, idari, birçok alanda şebekelere yetki ve sorumluluk tanımlaması yapılmıştı.³⁴⁸ II. Abdülhamid döneminde şebekeler yurtdışındaki muhalifler hakkında bilgi toplamak ve bunu merkeze yollamada kilit görevi görmekteydi. Şebekeler özellikle Osmanlı Devleti'nin güvenliğine yönelik tehdit oluşturabilecek kişilere karşı buldukları ülkenin siyasî makamlarına bu kişilerin faaliyetlerini bildirme, ülkedeki bu

³⁴⁶ BOA, *TFR.IA*, nr:36/3508 12 N 1325.

³⁴⁷ Kassel, a.g.m s.244.

³⁴⁸ Mahmut Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batı İle İlişkilerde Osmanlı Şebekelikleri", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2017, Cilt: 41, Sayı:2 s.142

kişilerin hareketlerini takip etmek için gerekirse hafife memurları görevlendirme konularında istihbarat yetkilisi gibi misyonlara da sahiplerdi.³⁴⁹

Osmanlı devleti anarşist olduğunu düşündüklerini ülke sınırları içine alınmaması, geldikleri ülkelerin şebenderliklerinden bilgi talep etmişti. Yabancılar Osmanlı ülkesini gezmek istiyorsa vatandaşı oldukları devlet konsoloslarından alacakları güven kağıdını mürur tezkeresiyle birlikte kullanmaları, eğer şüpheli hareketleri görülürse, anarşist gibi ihtilalciler ise gelmelerine izin verilmemesi isteniyordu.³⁵⁰ Anarşist, sosyalistlerin, benzer fikirdekilerin memlekete girişlerinin engellenmesi ya da pasaportlarının vize edilmemesi de yine bu isteklerden bir diğeri.³⁵¹

1881 yılında Narodnaya Volya üyeleri tarafından Çar Alesksandr'a yapılan suikastın ardından üst düzey yetkililere, kafelere, opera binalarına yönelik saldırılarda bir artış yaşanmıştı. Anarşistlerin radikal eylemlerinin sayısının artmasıyla, Avrupa, Rusya ve Osmanlı devleti gelişmeleri dikkatle takip etmeye başlamıştı. Anarşistlerin, yaptıkları suikastlar Avrupa'daki devlet başkanlarını, imparatoriçeleri hedef alması devletlerin işbirliği yapmasına sebep olmuştu. 1880'lerin sonlarına doğru Fransa, İngiltere ile İsviçre birçok politik mülteciye ev sahipliği yapmaktaydı. Özellikle Paris radikal ve radikalleşme ihtimali olanlar için bir merkez haline gelmişti. Fakat polisler anarşist olduklarını düşündüklerine karşı oldukça sıkı önlemler almaktaydı.³⁵²

Yurtdışında görev yapan bazı polis müfettişlerinin emekliye ayrıldıktan sonra Osmanlı Devleti tarafından işe alındığına dair örnekler de mevcuttu. 1895 yılında Paris Emniyet Müdürlüğü'nden emekli olan Lefoulon aynı yıl II.Abdülhamid tarafından

³⁴⁹ Emre Gör, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı İstihbarat Ağı*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018 s.117-118.

³⁵⁰ BOA *DH.MKT*, nr:2131/14, 24 C 1316.

³⁵¹ BOA *Y.PRK.DH*, nr:14/33 15 Z 1325.

“Madras Konsolosu Abdülaziz Bey'in İtalyan anarşist olduğundan şüphelenilen kişilerin pasaportlarının vize edilmemesine dair genelgeyi aldığı...” (*HR.SFR.3*, nr: 498/65 27 09 1900.)

³⁵² Richard Bach Jensen, “Anarchist Terrorism and Global Diasporas”, 1878–1914, *Terrorism and Political Violence*, May 2015, p.3.

İstanbul'a davet edilmişti.³⁵³ Lefoulon'un görevlendirilmesinde Fransa polisinin kullandığı istihbarat tekniklerinin öğretilmesinin yanı sıra Paris'te anarşistlerle mücadelede kazandığı deneyim de önemli bir faktör olmuştu.³⁵⁴ Ermeni komiteler ve Jön Türk üyelerinin takibinde istihbarat yollayan Lefoulon gönderdiği bir raporda, Cenevre şehrinde anlaştığı iki polis komiserine aylık yüz frank ödenirse Ermeni anarşistlerin faaliyetlerinden haberdar olabileceklerini bildirmişti.³⁵⁵ Osmanlı Devleti, para ile iş yapan bu komiserlerin işlerini ciddiye almayacakları, Truşak ve Taşnak komitelerinin merkezi olarak günden güne önemi artan Cenevre şehrinde Ermeni anarşistlerinin takibi için şehbenderlik kurulmasının gerekli olduğunu bildirmişti. Şehbender olarak da İbrahim Edhem Paşa'nın damadı Mehmet Kemal Bey uygun görülmüştü.³⁵⁶ Burada hafiyeler aracılığıyla düzenli olarak bilgi almakta sıkıntı yaşanması Osmanlı Devleti'nin Cenevre'de şehbenderlik açılması yönünde bir karar almasına neden olmuştu.

Ermeni Komiteciler Osmanlı Bankası Baskını sonrası deniz yolu üzerinden Fransa'ya geçmiş bir süre burada tutulmuşlardı. Osmanlı Devleti Marsilya Şehbenderliği aracılığıyla baskını düzenleyen Armen Garo ve yanındaki şahıslar hakkında anarşist oldukları³⁵⁷ bu kişilerin tehlikeli Fransa Devleti açısından da tehlikeli olabilecekleri bu yüzden de sınır dışı edilmelerine yönelik devlet yetkililerine baskı yapmaktaydı.³⁵⁸

1890'lı yıllarda anarşist şiddet bombalamalar ve suikastların yoğunlaştığı yeni bir aşamaya geçmişti. 1893 yılında Barcelona'da genç işçi Paulino Pallas, dini bir tören sırasında Mareşal Martinez Campos'a bomba atmış, Mareşal hafif yaralı kurtulurken, Pallas'ın asılmasına karar verilmişti. İdam edilmeden önce Pallas, "intikamın korkunç olacağına" dair nutuklar atmıştı. 1 ay sonra Pallas'ın intikamı arkadaşı Salvator Salgado tarafından opera tiyatrosuna iki bomba atılması ve 16 kişinin ölümü ile birçoğunun yaralanmasıyla alınmıştı. 1894 Haziran'ına kadar yakalanmayan Salgado İspanya'da

³⁵³ Noemi Levy, Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş, (1879-1909), Çev.Serra Akyüz, Türk Tarih Vakfı Yayınları,2017, s.256.

³⁵⁴ Levy, *a.g.e* s.261.

³⁵⁵ BOA, *A.MKT.MHM*, nr:538/17, 19 Ca 1314.

³⁵⁶ Aynı belge s.8.

³⁵⁷ BOA, *Y.A.HUS* nr:363/64 14 B 1314.

³⁵⁸ Osmanlı Belgelerine Ermeni-Fransız İlişkileri, I (1879-1918), s.103.

anarşist avının başlamasına sebep olmuştu.³⁵⁹ Osmanlı Devleti bu olayı yakından takip etmiş, Madrid sefaretinden İspanya'daki anarşist faaliyetler hakkında bilgi istemişti. Verilen bilgide 1868 yılındaki devrimden sonra birçok cinayetin meydana geldiği, anarşist hareketin aslında 1873 yılında Bakunin isimli şahsın söylevleriyle başladığı ifade edilmişti.³⁶⁰, birçok anarşistin yakalanıp hapsedilmesinden sonra arkadaşlarının kötülüklerine devam edeceklerine and içmiş; bunun üzerine de Campos suikastı yapılmıştı. Burada Osmanlı Devleti açısından önem arz eden şeyin Parlamento'da ele alınan, anarşistlerin faaliyetlerinin cinayet suçu kapsamında değerlendireceğine dair kanun olması muhtemeldi.³⁶¹

1868'de İspanya'da Kraliçe'nin tahttan indirilmesiyle yerine İtalyan Amedo getirilmiş fakat 1873'te tahtı bırakmak zorunda kalınca cumhuriyet sistemine geçilmiş bu da 1874 yılına kadar sürmüştü.³⁶² Sonraki dönemde monarşinin tekrar gelmesi, İspanya'da mecliste kendilerini temsil hakkı bulamayan anarşist ve komünist sendikaların yeraltına inmesine ve radikalleşmesine sebep olmuştu. Anarşist hareketlerin İspanya'da aktif olması, İspanya Devlet Başkanı Canovas Del Castillo'nun İtalyan bir anarşist tarafından öldürülmesi gibi etkenler sebebiyle İspanya hükümeti anarşistlere karşı daha sert önlemler almaya başlamıştı³⁶³.

Osmanlı Devleti İspanya'nın anarşistlere karşı aldığı tedbirleri takip edip burada bulunan muhaliflerin İspanya Hariciye Nazırına anarşist olarak bildirmesini Madrid sefiri İzzet Paşa'dan talep etmişti. İzzet Paşa bu isteğe cevaben; İspanya hükümetinin verdiği sözlerin ancak burada bulunan *Fesede-yi Osmaniye*'nin hem yaptıkları hareketler hem de yayınlarının anarşist olduklarına dair kanıtlar içerirse mümkün olabileceğini ifade etmişti. Geçen sene *unvân-ı fehâmetle İspanya hânedân-ı kâlisine takdîm etmiş olduğumuz zat*

³⁵⁹ John Lawrence Tone, *War and Genocide in Cuba, 1895-1898*, The University North of Carolina ,2006 p.230.

³⁶⁰ 1873'te İspanya'da Bakunin Valencia'nın Alcoy Fedarasyonu'nda işçilere hitap etmesi ifade edilmiş olmalı (Jon Cowans, *Modern Spain A Documentary History*, PENN, 2003 p.62.)

³⁶¹ BOA, *HR.SYS*, nr:1762/14 28 11 1895.

³⁶² Özlem Şenyıldız, "Hedefine Ulaşan Bir Askeri Darbe Girişimi ve İspanyol İç Savaşı (1936-1939)", *Turkish Studies*, Volume 12/16 s.445.

³⁶³ *Sacramento Daily Union*, "Assassination of Canovas Del Castillo" Volume 93, Number 169, 10 August 1897.

gibi ³⁶⁴ akrabalık bağı bulunan birinin anarşist olduğunu İspanya Hariciye Nazırına nasıl söyleyeceğini, bu iddiayı kanıtlamak için hem davacı olmak hem de şahitlerin olması gerektiğini dile getirmişti. Dersaadet'te senelerdir memleketin serveti ve saadetine zarar veren, anarşistlerin humbaralarıyla geleceği iddiasında bulunup ispat edemeyen, iftiralarıyla iş gören bir grup insanın mevcut olduğunu yazmıştı. İzzet Paşa, 27 Kânûn-i Evvel Sene 901 tarihli ve yetmiş altı numaralı telgraf üzerine Hariciye Nazırı ile görüşmüş, dikkatlerini çekebilecek birkaç serserinin ismini verdiğini, anarşistliğe meyiletmeyen yalnızca Liberal olduğunu ifade eden Türklere karşı bir diyalogun geçmediğini, geçse bile Devlet'e sadık olan bakanın bile monarşist liberal fırkasına üye olduğunu yazmıştı. Anarşistlerin sınır dışı edilmesi için çok çaba sarf ettiğini ama burada o yolda kimse olmadığını, yabancı ülkelerde Osmanlı devleti için memurluk yaparken bundan bir servet kazanan dolandırıcılar grubunun İspanya'da ne yapacaklarını sitemkâr bir şekilde sormuştu.³⁶⁵ Osmanlı Devleti'ne zarar verenleri Dersaadet'de aramak gerektiğini de eklemişti.

II. Abdülhamid yönetimine karşı olan muhaliflerin yurtdışındaki yayınlarını engelleme ve sınır dışı edilmelerine yönelik taleplerde onların "anarşist" oldukları özellikle belirtiliyordu. Bu çabanın en bilinen örneği Damad Mahmud Celaleddin Paşa'ydı. Amerika'da anarşistlerin faaliyetleri hakkında hazırlanacak bir kanunun misal olarak Damad Mahmud Paşa ve Hoca Kadri gibi "fesadın" ülkeden çıkarılmasına yarayacağını dile getirilmişti. Diğer ülkelerde Damad Mahmud Paşa'nın sınır dışı edilmesi isteğine verilen cevaplar ise Sırbistan'a gelmesi halinde tutuklanabileceği, İsveç'e geldiğinde ülkeden çıkarılabileceği, Stockholm ve İngiltere bakanlarının sınır dışı edilmesi konusunda fikirlerini bildireceği, Londra ve Viyana yetkililerinin gerektiğinde tedbirlere başvuracağı şeklinde olmuştu.³⁶⁶ Yunanistan'a gideceği öğrenilen Mahmud Paşa'nın bir anarşist olduğu, Roma konferansında alınan kararlar çerçevesinde bu gibi

³⁶⁴ Damad Mahmud Celaleddin Paşa olması muhtemeldir.

³⁶⁵ BOA, *Y.MTV*, nr:226/47 11 11 1319.

³⁶⁶ BOA, *Y.A.HUS*, nr:424/75 22 § 1319.

yabancı anarşistler için en şiddetli tedbirleri alması, vatandaşı olduğu ülkeye teslim edilmesi gerektiğini Yunan Hükümetine bildirmişti.³⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin Mahmud Paşa için İtalya Hükümeti nezdinde de bazı girişimleri olmuştu. Mahmud Paşa'nın içinde dinamitin olduğu bazı teşebbüslerde bulunup anarşist mesleğinde oldukları bunun takibinin yapılıp bulunduğu yerden çıkarılması gerektiğini Roma Sefaretine bildirmişti.³⁶⁸

Şehbenderhaneler, bazı durumlarda anarşistlerin hedefleri haline gelebiliyordu. Şüpheli davranışlarda bulununca anarşist güruhundan olduğuna kanaat getirilen John Dwyer isimli şahsın pasaport talebinin reddedilmesi bu örneklerden biriydi. 1898 yılında İslam'ı seçtiği ve Filipin adalarına giderek oradaki Müslüman nüfusu ihtilale teşvik etmek istediğinden bahseden John Dwyer'in pasaport isteği reddedilip kapı dışarı edilmişti. Osmanlı San Francisco Başşehbenderi George E. Hall'ın, Montana'dan posta yoluyla gönderildiği tespit edilen, nitrojelatin ve nitrogliserin gibi kimyasallar içeren bombalı paketle suikaste uğraması da bu olay sonucunda gerçekleşmişti.³⁶⁹ Amerika vatandaşı fakat İrlanda asıllı 28-30 yaşları civarında bulunan bu kişinin neden Filipinler'deki Müslüman ahaliyi bir ihtilale sürüklemek istediği bilinmemekle birlikte, aynı dönemde Filipinler'de İspanya hükümeti ile çatışma halinde olan anarşist çevrelerin bulunması, söz konusu kişinin Filipinler'deki anarşist ağlarla iletişim halinde olma ihtimalini mümkün kılmaktaydı.³⁷⁰ Bir başka belgede Ermeni anarşistlerinden olduğu ifade edilmiş olsa³⁷¹ da tutulan bir çok kayıttta İrlanda asıllı Amerikan vatandaşı olarak geçmişti.³⁷² Osmanlı devleti bu kişinin serbest bırakılması halinde takip edilmesini istemişti.³⁷³

³⁶⁷ BOA, *Y.PRK.HR*, nr:31/102 21 L 1319.

³⁶⁸ BOA, *İ.HUS*, nr:94/109 29 Za 1319.

³⁶⁹ BOA, *Y.A.HUS*, nr:392/24 09 Ş 1316.

³⁷⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 206-271.

³⁷¹ BOA, *Y.EE*, nr:136/104 17 B 1316.

³⁷² BOA, *HR.SYS*, nr:70/10 15 11 1898, *HR.SFR.3* 473/93 01 12 1898.

³⁷³ BOA, *A.MKT.MHM*, nr:544/38 08 Ş 1316.

Osmanlı'nın Filipinler'in başkenti Manila'ya şebbender tayini geç bir tarihte gerçekleşmiş olsa da bölgede Müslüman nüfus bulunmaktaydı³⁷⁴. Özellikle Osmanlı vatandaşlarının pasaportlarının vize edilmesi konusunda İspanya hükümetinin olumsuz tavrı Filipinler'deki Müslümanlar üzerinden Osmanlı Devleti'nin nüfuzundan yararlanılma ihtimalinden çekinildiği şeklinde bir yorumlanabilir.³⁷⁵

Osmanlı Devleti tarafından hakkında bilgi istenen dönemin anarşistleri de vardı. Bunlar Emma Goldman, Yohann Most, Karla Müller ve Karlo Burre idi. Bu isimler hakkında Viyana polis idaresine müracaat edilmiş, alınan cevapta ise Amerika'da anarşist komitelerine mensup olan Emma Goldman ve Yohan Most'un tehlikeli anarşistlerden olduğunun herkesçe bilindiği, Karl Müller ve Karlo Burre hakkında ise Viyana Polisine herhangi bir ihbarda bulunulmadığı bilgisi verilmişti.³⁷⁶ 19.yy son çeyreğinde Emma Goldman önemli anarşist figürlerinden biri olmuş, yaptığı konuşmadan etkilenen Leon Csolgoz'un Amerika Başkanı McKinley'i vurması Amerika'dan sınır dışı edilmesine yol açmıştı. Alman anarşist Johann Most ise eylemle propaganda yönteminin en ateşli savunucularından biri olmuş, anarşistlerin toplumsal devrimi hızlandıracak- yazmak, konuşmak ya da eyleme geçmek- her yolu denemesi gerektiğini ifade etmişti.³⁷⁷ Eylemlerde kullanılacak patlayıcı maddelerin nasıl yapılacağına dair bir kitabı da mevcuttu.

Yine dönemin ünlü anarşistlerinden Eliee Reclus'un yeğeni Pol Reclus'un Osmanlı Devleti tarafından Paris'te izlendiği belgelerden anlaşılmaktadır.³⁷⁸ Reclus'un Dersaaadet'e gelerek hikmet ve kimya dersi vereceğinin *Tan* gazetesinde yazıldığı, fakat

³⁷⁴BOA, *BEO*, nr: 3788/284031 26 B 1328.

³⁷⁵Adem Kara, "Osmanlı Devleti – Filipin Ticari İlişkileri", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013, p. 334-335.

³⁷⁶BOA, *Y.PRK.EŞA*, nr:39/7, 18 C 1319.

³⁷⁷ Whitney Kassel, "Terrorism and the International Anarchist Movement of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Studies in Conflict & Terrorism*, 32, 2009, 241.

³⁷⁸BOA, *HR.SFR.4*, nr:495/1 13 04 1893.

Paris Meclis-i Mebusan' da meydana gelen cinayete karışan anarşist olduğu bu yüzden de Zaptiye Nezareti'nin gözetim altında tutması gerektiği belirtilmişti.³⁷⁹

Paris'te bulunan bir diğer anarşist Malatesta hakkında mason olduğu, aynı zamanda bir ihtilal komitesinin başında bulunduğu, bazı toplantılarda muhaliflerle irtibat halinde bulunması sebebiyle bu kişinin gözetlenmesi ve dikkatli davranılması istenmişti.³⁸⁰

2.4 RESMİ GEÇİŞ EVRAKININ DENETİMİ

II.Abdülhamid döneminde pasavan³⁸¹, pasaport ve mürur tezkiresi kullanımı çok sıkı takip altındaydı.³⁸² Ülkelerinden sınır dışı edilen anarşistler, Osmanlı ülkesinde faaliyet halinde olan yerli anarşistler olarak tanımlanan Ermeni ve Bulgar komiteciler Osmanlı Devleti'ni bu anlamda teyakkuz halinde olmasına sebep oluyordu. Özellikle fesad olarak adlandırılan ve Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkarma ihtimali olan Ermeni ve Bulgarlar için pasaport verilmemesine dikkat ediliyordu.³⁸³

Söz konusu Ermeniler olunca kontroller çok daha sıkı hale geliyordu³⁸⁴. Örneğin tebaayı Devlet-i Aliye'nin Ermeni milletinden olup Filibe'de yaşayan ve ailesini ziyaret

³⁷⁹ BOA, *DH.MKT*, nr:186/25, 12 C 1311.

³⁸⁰ BOA, BEO, nr:3267/244984, 08 S 1326. Belgede isim Malato olarak geçmekte, Şükrü Hanioğlu'nun Yahya Kemal'in anarşizm hakkında fikirlerini aktardığı kitapta diğer anarşist düşünürlerle birlikte Malato isminin geçiyor olması, bahsedilen bu kişinin Maletesta olması ihtimalini güçlendirmektedir. (Hanioğlu, Doktor, *Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s.248.)

³⁸¹ Pasavan; Kısa süreli (15 gün süre ile olursa mürur tezkiresi) daha çok sınır bölgelerinde geçiş sağlayan seyahat belgesi. Özellikle Bulgaristan'ın muhtariyet yönetimi sonrası buraya geniş çıkışlar bu belgeler aracılığıyla sağlanıyordu. Abdullah Bay, "Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi," *Kebikeç Dergisi* S.43 2017 s.326-327.

³⁸² Yılmaz, *a.g.e* s.210.

³⁸³ BOA, *A.MTZ*, (04) nr:154/11, 4 S 1322, ZB nr: 31/15, 26 A 1322.

³⁸⁴ Yılmaz, *a.g.e* s.

amacıyla İstanbul'a gelmek isteyen Artin veled-i Kirkor'un pasavan isteğini önce Bulgaristan komiserliği Filibe ikinci kitabetinden aldığı bilgileri teyit etmişti. Erbab-ı fesad ile bir ilişkisinin olmadığına ve namuslu biri ise pasavan verilmesinde bir beis görülmemiştir.³⁸⁵ Ermeni komite faaliyetlerinin Romanya'da aktif olduğu ve burada evde toplanıp müzakere ettikleri bu müfsitlerin hangi amaçla Dersaadet'e geleceği şüpheli olduğu için Romanya'dan çıkarılan Ermenilerin Rusçuk ve Varna'dan pasavan alma ihtimali olmasından dolayı tüccar vekillerine gerekli uyarıların yapılması bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.³⁸⁶ Varna Tüccar Vekâlet'inden gelen yazıda pasaport, mürur tezkiresi, pasavan talebinde bulunan isimlerden şüpheli görülen Ermenilere bunların verilmemesi söz konusuydu.³⁸⁷

Varna'da Makedonyalılarından mürekkep cemiyet-i fesadiye'ye mensup kişilerin isimleri verilip bunlara pasavan verilmemesi gerektiği, Makedonya komitesi ile ilişki içinde olanlara, Bulgar komite mensupları ve sair müfsitlere mürur, pasaport ve pasavan verilmeyip vize edilmemesi de Balkanlardaki bir diğer sıkı kontrol örneğidir.³⁸⁸

Sahte pasaportla İstanbul'a gelmiş Sırp anarşist ve sosyalist takımından olduğu anlaşılan Stamenkoliç isimli kişinin Pire'ye gönderildikten sonra, Yunan pasaportuyla yine Dersaadete girmeye çalışırken tutuklandığı, kendi vatandaşı olmadığı halde Yunan hükümetinin neden Yunan pasaportu verdiğine dair sefarethaneden bilgi talep etmişti.³⁸⁹

Yurtdışından gelen kişilerin anarşist olma ihtimallerine belgelerinde sıkıntı çıkmasa da gözetim altında tutulabiliyorlardı. Böyle kişilerin anarşist oldukları iddiasıyla gözaltına alınmaları ya da onlarla görüşenlerin ifadesi başvurulması gibi örnekler mevcuddu. 1902-1908 yılları arasında İstanbul'da bulunan Şarkiyatçı Karl Süssheim'in kendisini ziyarete gelen arkadaşının anarşist olduğu gerekçesiyle gözaltına alınıp, İran

³⁸⁵ BOA, *DH. TMIK.M*, nr:118/34 30 L 1319.

³⁸⁶ BOA, *DH. TMIK.M*, nr:42/60 11 C 1315 *HR.TH*, nr:204/60, 02 12 1897.

³⁸⁷ BOA, *HR.SFR.04*, nr:529/36 21 05 1899.

³⁸⁸ BOA, *HR.SFR.04*, nr:586/16 06 04 1895, BOA, *HR.SFR.04* nr:782/107, 28 02 1903, BOA, *HR.SFR.04* nr:782/124, 11 03 1903.

³⁸⁹ BOA, *HR.SYS*, nr:1716/48 20 07 1899.

vatandaşı olması sebebiyle İran sefaretinin talebi üzerine bırakılmıştı.³⁹⁰ Benzer bir örnek padişaha bayram selamlığında suikast yapma iddiasıyla evlerine iki anarşist kabul ettiği için Halil Kut Paşa'nın yeğeni Enver ile birlikte ifade için çağırılmasıydı. Halil Paşa bu kişilerden birinin Şehzade Abdülmecit Hoca'nın Avusturyalı lisan hocası diğerinin ise yine Avusturyalı ve *Nene Freis Press* gazetesinin Türkiye muhabiri yaşlı bir adam olduğunu beyan etmişti.³⁹¹

2.5 HAFİYELER

II.Abdülhamid döneminin önemli haber alma birimlerinden biri de Hafiye Teşkilatıydı. Resmi bir görevi olsun ya da olmasın herkesin hafiyelik yapabiliyor olması Osmanlı Devleti'nin geniş bir istihbarat ağına sahip olmasını sağlamıştı.³⁹² Osmanlı devleti yabancı ülkelerdeki muhaliflerin neler yaptığı ya da yazdığını de bu hafiyeleer yardımıyla takip etmeye çalışıyordu.

İstanbul'a sahte pasaportla girmeye çalışan fakat Romanya'da yakalanıp sınır dışı edilen Ermeni fesadından Vartan Papasyan ve Anarşist Stoyanof'u takibe devam etmiş, bu kişilerin Londra'daki Ermeni "müfsid"leri ile görüldüğü bunların yabancı anarşist ve nihilistlerle birlikte takıldıklarına dair bilgiyi anarşistleri takip etmede deneyimli bir hafiyeden almıştı.³⁹³

Moda'da gizlenen anarşist kimyager Artin Paltof'un erbab-ı fesad için fişek ürettiği hafiye tarafından haber verilmişti.³⁹⁴ İsviçre'nin Cenevre şehrinde 'Truşak' Ermeni komitesinde olup biteni öğrenmesi için bir hafiye gönderilmesi,³⁹⁵ Hafiye olmasa da Polis komiseri Hüseyin'in anarşist gibi gösterilerek Ermeni komitesine katılması

³⁹⁰ Jan Scmidth, *The Orientalist Karl Süsseheim Meet Young Turk İsmail Hakkı Bey*, Brill, Boston, 2018 p.134

³⁹¹ Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, 7 Gün Yayınları: İstanbul 1972, Hazırlayan: M.Taylan Sorgun s.11-12.

³⁹² Emre Gör, *II.Abdülhamid'in Hafiyeler Teşkilatı*, Ötüken Yayınları, Ankara, 2015 s.35

³⁹³ BOA, A.MKT.MHM, nr:719/15 02 B 1312.

³⁹⁴ BOA, HR.SYS, nr:2862/12 19 08 1898.(Yılmaz, a.g.e s.76.)

³⁹⁵ BOA, Y.PRK.EŞA, nr:32/66 15 Z 1316.

Osmanlı Devleti'nin istihbarat ağı için ne kadar ileri gidebileceğini göstermesi açısından önemlidir.³⁹⁶

Osmanlı Devleti, Ermenice yayınlanan dergi ve gazetelerin, ele geçirilen fesat evrakların okunamaması sebebiyle beş polis komiserine Ermenice öğretilmesi, Balkanlar'da iletişimi sağlayabilecek özellikle Bulgarca ve Rumca okur yazar olan on beş polis neferinin istihdamı, Dersaadet'e sivil komiserler içinde Bulgarca bilen iki kişi olduğu eğer gerekirse Kosova'da Bulgarca bilen polis komiserlerinden birkaçının sivil olarak görevlendirilebileceği, Bulgaristan Komiserliğine Bulgar lisanına aşina bir polisin gönderilmesi³⁹⁷ örnekleri bölgenin diline hakim uzman yetiştirme ya da bilen kişileri istihdam edilmesi çok uluslu Osmanlı Devleti'nin anarşistleri kontrol etme tedbirlerinden biriydi.

Damad Mahmud Paşa gittiği ülkelerde hafiyeler tarafından takibe alınmış her hareketi Osmanlı Devleti'ne rapor edilmişti.³⁹⁸ Ahmed Rıza ve kendisine eşlik eden arkadaşlarının faaliyetleri, Paris ve Cenevre'deki irtibatları da hafiye Ahmed aracılığıyla merkeze bildirilen diğer muhaliflerdendi.³⁹⁹

Avrupa'da Jön Türkler, Ermeniler ve anarşistlerin sarayın aleyhinde hararetli bir şekilde çalıştıkları bilinmekteydi. Osmanlı devleti ülkeye girme ihtimali olan zararlı evrak, mektup, gazetenin girişini önleme amaçlı yabancı postanelerde çalışan bazı memurlara sarayın aylık hafiyeliğini yapması için ödeme yapmaktaydı.⁴⁰⁰

Paris şebkenderi Salih Münir Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya yolladığı gizli bir belgede Rusların nihilistlerle mücadele için Avrupa'da kurduğuna benzer bir istihbarat ağının, Ermeni komiteciler ve diğer muhaliflerin hareketlerin takibi için kurulmasına dair bir öneride bulunmuştu. Komitelerin içine girebilecek ajanlar

³⁹⁶ B.OA. *HR.SYS*, nr: 2766/12 18 07 1898.

³⁹⁷ BOA, A.) *MKT.MHM*, nr: 662/49; BOA, *BEO*, nr:1641/123074 18 Z 1318, BOA, *BEO*, nr: 2050 /153721 24 M 1321 BOA, *DH.MKT*, nr: 910/83, 13 N 1322.

³⁹⁸ BOA, *Y.PRK.EŞA*, nr:35/9 12 Za 1317

³⁹⁹ BOA, *Y.PRK.BŞK*, nr: 53/22 21 S 1315.

⁴⁰⁰İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, Sertel Matbaası, İstanbul: 1940, s.53.

yetiştirilmesi, ajanların giderlerinin karşılanması ve maaşa bağlanması gerektiğinin, Paris'te, Londra'da, Cenevre'de büyük bit titizlikle Ermeni komitecilerin hareketlerinin takibinin İstanbul'u isyanlarla karıştırma planlarının engellenmesinde önemli olduğunu dile getirmişti.⁴⁰¹

2.6 SANSÜR

II. Abdülhamid döneminde daha sıkı şekilde basına, tiyatroya, eserlere yapılan sansür aslında II. Abdülhamid'den önceki dönemlerden kalma bir uygulamaydı. Basındaki ilk sansür düzenlemesi olarak kabul edilen Matbaa Nizamnamesi 8 Şubat 1857'de yürürlüğe girmişti.⁴⁰² Nizamnamede İstanbul'da matbaa açmanın ve işletmek için Meclis-i Maarif ve Zabtiye'den izin alınması şartı vardı. Basılacak eserin içeriği Sadaret tarafından kontrol edildikten sonra basım izni verilecek, zararlı, devleti aşağılayıcı veya padişaha yönelik hakaret olduğu tespit edilen eserler basılır ise matbaa kapatılabilecekti.⁴⁰³ Daha sonra 1864'te yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesi 1909 Matbuat Kanunu'na kadar geçerliliğini sürdürecekti. Bu nizamnameye, Gayrimüslimlerin çıkardığı yayınların yanı sıra Türkçe basına dair düzenlemeler de dahil edilmişti. Gazete çıkarmak isteyen ister Osmanlı tebaası olsun isterse de yabancı tebaadan olsun herkes için ruhsat alma zorunluluğu getirilmişti. Yabancı tebaaya ruhsatı Hariciye Nezareti verirken Osmanlı tebaasına Maarif Nezareti ruhsat vermekle görevlendirilmişti. Osmanlı'da süreli yayınlarla ilgili faaliyetleri düzenleyen ilk hukuki metin olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁴ Bu nizamnameden sonra daha sert şartlar barından *Kararname-i Ali*'nin "memleketin çıkarlarına aykırı davranmak" gerekçesi gazetelerin keyfi bir biçimde kapatılmasına sebep olmuştu.⁴⁰⁵ Var olan bir mirası devletin çıkarları için kullanmaya başlayan II. Abdülhamid bu anlamda dönemin şartlarına yönelik bir yaklaşım sergilemişti.

⁴⁰¹ Osmanlı Belgelerine Ermeni-Fransız İlişkileri, I (1879-1918), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 58 Ankara 2002, s.66.

⁴⁰² Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2007 s.30.

⁴⁰³ Cevdet Kudret, *II. Abdülhamid Devrinde Sansür*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977 s.6.

⁴⁰⁴ Gökhan Demirkol, "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması" *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016 s.690.

⁴⁰⁵ *Muhbir, Vatan, İbret, Diyojen*, gibi gazeteler bu gerekçeyle süreli ya da süresiz kapatılmışlardı. (Cevdet Kudret, a.g.e, s.7.)

1888’de *Matbaalar Nizamnamesi* ile 1864 Matbuat Nizamnamesine eklemeler yapılmıştı. Çok ağır koşullar içeren bu nizamname kitapçılar, matbaacılar ve süreli yayın yapacakları kapsarken, hiçbir eserin Maarif Nezareti’nden ruhsat alınmadan basılmayacağına dair maddeler içermekteydi. Bu izne aynı zamanda her türlü resim, tasvir, madalya, arma, vb. basıp satanlar da dahil edilmişti. Yurtdışında basılan hiçbir eserin de ruhsat verilmedikçe girişine izin verilmeyecekti. Kitapçı dükkanları her daim devlet güçleri tarafından kontrol edilemeye hazır olacaklardı. Nizamnameye aykırı davranan bu eserleri taşıyan, dağıtan ya da topluca bulunduran cezalandırılacaktı.⁴⁰⁶

Devletin propaganda aracı olan basın, muhaliflerin ellerinde devlete doğru yöneltilmiş bir silah işlevi görebilirdi. Nitekim II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’ne karşı her kesimden muhalif bulabilmek mümkündü. Ermeni komitelerin ve Balkanlar’da mevcut komitelerin yaptıkları yayınlar, Jön Türklere ait yayın organları, sadece Abdülhamid’e yönelik yayın yapan yabancı gazeteler ve bir gruba ait olmayan eleştiri maksatlı çıkarılan karikatür dergileri bu muhalif yayınlardandı.⁴⁰⁷ Muzır diye adlandırılan, “hezayanname”, “bedhahane”, “melunane” ya da fesad evrakı diye sıfatlandırılan yayınların yurda sokulması yasaklanıyordu.⁴⁰⁸

Yasaklı olan birçok kelimenin arasında anarşi, anarşist, suikast kelimesi de yer almaktaydı. Anarşist kelimesi basımından ziyade ağza alınması bile tehlikeliydi.⁴⁰⁹ Anarşistlerin hanedan üyelerine suikast şekli II. Abdülhamid’i de etkilemiş hatta Rus Çarı II.Aleksandr’ın anarşistler tarafından öldürülmesinin halk nezdinde ne şekilde konuşulduğuna dair bir memuru görevlendirmişti.⁴¹⁰ Bu tarz suikastların artmasıyla birlikte sansür uygulaması daha da sıkılaşmıştı. Gazetelerin uyması gereken 9 maddelik kurallardan 8. madde, Yabancı hükümdarlara karşı yapılan suikast denemelerin ve

⁴⁰⁶ Kudret, *a.g.e.*, s.13-16.

⁴⁰⁷ Birkaç örnek verecek olursak; Ermenilere ait *Truşak, Hayik, Hayrenik, Pro Armenia*

Jön Türkler *Osmanlı, Meşveret, İçtihad, Mizan Lak Lak*, Ali Nuri’nin çıkardığı *Davul* gazetesi

⁴⁰⁸ BOA, *MF.MKT*, nr:540/38, BOA, *Y.A.HUS*, nr:277/89 24 Z 1310.

⁴⁰⁹ Georgeon, *a.g.e.*, 447, Demir, *a.g.e.*, s.147.

⁴¹⁰ BOA, *Y.EE*, nr:84/122 29 R 1298.

yurtdışında hangi şartlar altında gerçekleşirse gerçekleşsin isyan girişimlerinin yayınlanmasının yasaklanmasını içermekteydi.⁴¹¹

İzmir’de yayımlanan *Esperanza* adlı Musevi gazetesi 14 Temmuz 1894 tarihli nüshasında Fransa reis-i cumhuru sabık Carnot’un, İtalya’da bir anarşist tarafından öldürüldüğü haberini yayımlanmış halbuki bu tür yayınların yasak olduğundan bir daha bu şekilde haber yayınlanmasının önlenmesi istenmişti.⁴¹² Yine Londra gazetelerinde ölüm haberi ve olayla ilgili resimleri yayınlanan İtalyan kralı ile İran Şahı’na dair haberlerin geçtiği gazetelerin ülkeye sokulmaması emredilmişti.⁴¹³ Anarşistlerin Paris’te işlediği cinayetin resmi bulunan *Illustration* ve *Monde Illustré* gazeteleri de ülkeye girişi yasaklananlar arasında olmuştu.⁴¹⁴

Bu tarz haberlere dair yerli basında daha sert sansür uygulanmış ve Fransa Meclis-i Mebusanı’na humbara atılmasıyla ilgili haberlerin yer aldığı yabancı gazetelerin yurda sokulmasında bir sakınca görülmemiş ise de yerli basında bu olayla ilgili bir şey yazdırılmaması talep edilmişti.⁴¹⁵ Buna benzer bir başka örnek, *Petit Parisien*, gazetesinde merhum İran Şahı’nın ölmüş haline dair bir resminin olacağından ülkedeki postanelere geldiğinde bunların derdesti ve Fransa postanesine gelmesi halinde müdahale edilmesinin istenmesi olmuştu.⁴¹⁶

1901 yılında Polonyalı Leon Czolgosz adlı anarşist tarafından öldürülen Amerikan Başkanı Mckinley haberi ise farklı bir şekilde aktarılmıştı. Osmanlı gazetelerinde yorumsuz bir şekilde verilen haber, daha sonra İstanbul’da çıkan *Moniteur Oriental*’de "başkanın sağlık durumunun iyiye" gittiği, "merminin çıkarıldığı" şeklinde yazılmıştı. Fakat ölüm haberi üç gün sonra verilip ölüm sebebi olarak kangren gösterilmişti.⁴¹⁷ Aynı şekilde bu ölüm haberleri olduğu gibi verilmemiş, suikast

⁴¹¹ Fatmagül Demirel, *a.g.e* s. 56

⁴¹² BOA, *DH.MKT*, nr:260 /17 10 M 1312.

⁴¹³ BOA, *MF.MKT*, nr:519/ 13 1318 R 11.

⁴¹⁴ BOA, *HR.TH*, nr:138/86 22 02 1894.

⁴¹⁵ BOA, *DH.MKT*, nr:184/48 2 10 1311.

⁴¹⁶ BOA, *BEO*, nr:777/58204, 26 Za 1313.

⁴¹⁷ Georgeon, *a.g.e*, s.446.

kelimesinin kullanımı çağrışım yapmaması için yasaklamıştı. Yerli basın ise suikastler sonucu hayatlarını kaybeden Fransız Cumhurbaşkanı Carnot'un kalp sektesinden, McKinley'in sirpençeden, Sırbistan Kralı Aleksandr ve kraliçe Draga'nın hazımsızlıktan⁴¹⁸ bir başka kaynakta ise yıldırım çarpmasından öldüğünü yazmıştı.⁴¹⁹

Suikast haberlerinin bu şekilde sansüre uğrayarak verilmesi Şura-yı ümmet gazetesinde II.Abdülhamid'in tahtının elinden alınmasından korktuğu şeklinde eleştirilere neden olmuştu. Bu tehlikenin farkında olduğu için "*Karnü'nün saltanat-ı hüsn ü âniyle bir meleke-i kulûb olan imparatoriçe "Elizabet" in, "Nâsireddîn" Şâhı'nın ktâllerini bir mevt-i tabî gibi gazetelerde ilân ettirerek Asya-yı Vüstâ'da kınından çıkan bir hançerden, Amerika'da atılan bir "bomb" dan, muntehâ-yı garbda patlayan bir roververden...*" bile korktuğunu dünyaya gösterdiği ifade edilmişti.⁴²⁰

Yurtdışında yayınlanan gazetelerde II.Abdülhamid'e yönelik suikast haberleri özellikle İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya gazetelerinde çok sık rastlanmaktaydı. Bu haberler orada bulunan sefaretler aracılığıyla yalanlanmış ve yayınların ülkeye girişi önlenmeye çalışılmıştı.⁴²¹

Yurtdışındaki yayınları takip etmekte olan Osmanlı Devleti, hükümdarlara yönelik suikasta yönelik teşvik edici yazıların çıkmasını müsaade edilmemesini istemiş, özellikle Times gazetesinde çıkan, Londra'da iki İtalyan anarşistin *İhtilal* isimli gazetede devlet başkanlarına yönelik cinayeti öven ve teşvik eden bir makale yayınlaması üzerine mahkemelik olması ve İngiltere'nin bu konuda kanunları uyguladığına dikkat çekmişti.⁴²² Ermenilerin çıkardıkları *Pro Armenia*, *Truşak* gibi gazetelerin anarşist bir hüviyete sahip

⁴¹⁸ Nurdan İpek Şeber, "Namlunun Ucundaki Padişah İkinci Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası*, 22, No 1, s.33.

⁴¹⁹ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012 s.27.

⁴²⁰ "Sultan Abdülhamid'e Hitab "*Şura-yı Ümmet*, no.33 s.1 (Alper Yeşil, *Şura-yı Ümmet Gazetesinin (1-169) Sayılarının Sistematik Olarak İndeksi İncelemesi- Seçilmiş Yazıların Çevirisi*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005 s.879.

⁴²¹ Şeber, a.g.m s. 54

⁴²² BOA, *HR.SYS*, nr:1764/36 19 08 1905.

olduğu anarşist fikirleri yayma hedefi güttüğü, *Pro Armenia* gazetesinde hükümdar katline yönelik bir fikra bulunduğuna dair şikayette bulunmuştu.⁴²³

Tiyatro oyunları, devlet tarafından propaganda aracı olarak görülmüş ve sansür kapsamına girmişti. Bu konunun ne kadar ciddiye alındığına dair bir örnek olarak, Beyoğlu'nda Verdi tiyatrosunda Avrupa'dan gelmiş olan William De Ring adlı kişinin sahnelemek istediği tiyatro oyunu gösterilebilir. Rusya imparatoru II. Aleksander'a nihilistler tarafından gerçekleştirilen suikastın canlandırılacağı, bunun tahrik edici öğeler barındırdığı ihbar edilmiş, aynı gün içinde bu kişinin derhal ülkeden gönderilmesinin ifade edilmesi, devletin bu tarz oyunların halkı etkileyebileceğine dair korkunun had safhada olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁴²⁴

Osmanlı Devleti tarafından faaliyetleri anarşistlik olarak tanımlanan Ermeniler ise yayınlarını yurtdışında basıp Osmanlı ülkesine sokmaya çalışmıştı. Yurtdışında yayınlanan *Armenia*, *Hınçak* ve *Truşak* gibi anarşist gazeteler, Tomas Çarşamcıyan adlı anarşistin çıkardığı *Hayranik*, New York'ta çıkarılan *Hayik* gazetesinin yurda sokulmasının önlenmesi sansür uygulamalarından sadece bir kaçı idi.⁴²⁵

Hem stratejik konumu hem de İngilizlerin ve Hidivlik yönetiminin Osmanlı aleyhtarı fikir faaliyetleri sebebiyle muhalifler için alternatif toplanma yeri olan Mısır, Jön Türklerin ve özellikle Şam kökenli olan Bab-ı Ali muhalifi Arap aydınların yoğun olarak propaganda faaliyetlerinde bulunduğu bir yerdi.⁴²⁶ Osmanlı yönetimi ise Mısır'daki bu faaliyetlerin Osmanlı tebaasını etkilememesi için bahsi geçen gazeteleri yasaklama yoluna gitmişti. Yerli muhaliflerin Mısır'da gazetelerini basması ve bunların yurda sokulmasını istemeyen II. Abdülhamid kendisine yönelik yazılan yazıların üslubundan rahatsız olmuştu. Bunun için de Mısır'daki matbaa nizamnamesine “*neşriyât-*

⁴²³ BOA, *Y.MTV*, nr:288/11 02 05 1324.

⁴²⁴ BOA, *İ. DH* nr:12954/102248, 27 B 1302. (Fatmagül Demirel, "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü; ... Ve Perdeler Sansürle Açıldı", *Toplumsal Tarih*, sayı 63, cilt 11, Mart 1999, s. 38)

⁴²⁵ BOA, *Y.PRK.AZN*, nr:16/21 19 S 1314, BOA, A.) *MKT.MHM*, nr:545/6, 18 M 1317, BOA, *DH.MKT*, nr:1814/119, 22 B 1308.

⁴²⁶Hilal Menküç, “Neşriyât-ı Mefsedetkârâne: II. Abdülhamid Döneminde Yasaklanan Mısır Gazeteleri”, *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, III İlmî Etütler Derneği, 2017 s.215.

ı garazkârâne ve mel'ûnâta cür'et ihtimâlini sûret-i kat'iyede men' etmek üzere” şeklinde bir madde eklenmesini istemişti.⁴²⁷

Anarşizm-Nihilizm ile ilgili kitapların basımının ve ülkeye girişinin yasaklanması anarşistlere karşı alınan önlemlerden bir diğerydi. Beyrut'ta yayınlanan *El-ikbal* gazetesinde Tolstoy'dan bahsedildiği, Tolstoy'un eserlerinin nihilist fikirleri yaydığı ve buna teşvik etmesi sebebiyle eserlerinin gazetelerde yayınlanmasının daha önce yasaklanmış olması sebebiyle bundan sonra neşrine meydan verilmemesi istenmişti. Buna benzer bir diğör örnek, Tolstoy'un eserlerinden *Semerat-ı Fünun* gazetesinde birkaç kısım yayınlanması ve buna izin verilmemesinin vurgulanmasıydı.⁴²⁸ Tolstoy'un basılan birkaç eserinin daha basımı yasaklanmış basılanların da toplanması istenmişti.⁴²⁹ Tolstoy şiddet yanlısı olmasa da pasifist anarşistlerden biriydi. Hristiyan anarşizminin temsilcisi olan Tolstoy, kendini Hristiyan anarşist olarak tanımlamaktaydı.⁴³⁰

Paris'te basılan, *Federola Nihilist* adlı kitabın Nihilistler ile ilgili olup, nihilistliğe dair kötü fikir barındırdığı ahaliyi bu fikirlere sevk edebileceği için kitabın dağıtımını ve basımı yasaklanmıştı⁴³¹. Bu kitabın dağıtımının yasaklanması hususu Beyrut'tan başka maarif müdürlüklerine de bildirilmişti.⁴³²

II. Abdülhamid'e muhalif kesimin bir diğör toplanma yeri de İsviçre'nin Cenevre şehriydi. Hem Ermeniler hem de -özellikle 1897 sonrası- Jön Türk üyeleri yayınlarını burada çıkarıyorlardı.⁴³³ Cenevre'de Jön Türk üyeleri tarafından çıkarılan *Bebe Ruhi* mizah dergisi de sansür kapsamında yer alan gazetelerden biriydi. Bu derginin anarşist bir mecmua olduğu, burada neşredilen karikatürler ve yazıların halkı isyana teşvik edici

⁴²⁷ BOA, A.)MTZ, (05) nr:16 /165, 17 Z 1322.

Kahire'de çıkan muhalif gazetelere birkaç örnek; *Emel*, *Basiretü's Şark*, *Havatur*, *İntibah*

⁴²⁸ BOA, DH.MKT, nr:1054/23, Hasip Saygılı, a.g.e s.28.

⁴²⁹ BOA, DH. TMIK.M, nr:99/78 26 L 1318

⁴³⁰ Saygılı, a.g.e s. 28.

⁴³¹ BOA, MF.MKT, nr:179/100, 19 S 1311, MF.MKT, nr:179/ 171 24 S 1311.

⁴³² BOA, MF.MKT, nr:180/52 29 S 1311.

⁴³³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, 2008, İstanbul, s.110-111.

Yayınlara örnek olarak; *Osmanlı*, *İçtihad*, *Meşveret*, *Tokmak*, *Vatan*.

olduğu ülkeye girişinin yasaklanması talep edilmişti.⁴³⁴ *Bebe Ruhi*'nin 1 Mart 1898 tarihli sayısında yayınladığı karikatürde elinde testere olan iki kişinin, II. Abdülhamid'in burnunu kestikten sonra altından eşek kafası çıkması ve Abdülhamid'e korkak olduğuna dair yazılar yazılması sansüre neden uğradığını açıklar niteliktedir.⁴³⁵

Fransa'da basılan ve pis resimler neşrettiği ifade edilen *Davul* gazetesinin memlekete sokulmasının yasak olduğu mevcut nüshaların da toplatılması karar verilmişti.⁴³⁶ Bu gazeteyi neşreden fesat başı Rotterdam Şehbenderinin cinayetle ithamına karar verilmişse de,⁴³⁷ sonrasında gıyaben ömür oyu kürek cezası almıştı.⁴³⁸ Gazete yayınlanan karikatürlerde II. Abdülhamid tüyü dökülmüş bir hindi⁴³⁹ hapisanede oturmuş bir şekilde⁴⁴⁰ resmedilmiş ve eleştirilmişti.

Avrupa veya çeşitli yerlerde bulunan Osmanlı vatandaşlarından bazılarının zararlı gazete ve benzeri yayında buldukları, bu kişiler için kurulan bir komisyon aracılığıyla gıyaben karar verildiği, sefarethanelerden bu kararların kurumlara bildirilmesi gerektiği istenmişti.⁴⁴¹ Verilen kararlardan kastedilen cinayet suçundan yargılanma olması muhalif yayın konusunun ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir.

2.7 ANARŞİST LİTERATÜR

19.yy sonlarında anarşist fikirlerin yayılmasında basın-yayın önemli bir yer tutmuştu. 1876-1909 yılları arasında yazılan kitaplarda anarşist kelimesinin kullanımı özellikle 1895-1905 yılları arasında ciddi bir artış göstermişti.⁴⁴² Ermeniler arasında anarşist fikirleri yayımlar aracılığıyla yaymaya çalışan kişi ise Aleksandr Atabekyan

⁴³⁴ BOA *HR.SFR.04*, nr:296/55, 15 06 1898, *İ.HUS*.61/32.

⁴³⁵ Bebe Ruhi, No.7 1 Mart 1898 s.2-3.Bkz.EK.4

⁴³⁶ BOA, *MF.MKT*, nr:535/16 15 B 1318.

⁴³⁷ BOA, *Y.MTV*, nr:214/184 24 M 1319.

⁴³⁸ BOA, *HR.TH*, nr:256/43 1901.

⁴³⁹ *Davul*, 3 Kanun-i evvel 1324 s.8.

⁴⁴⁰ *Davul*,14 Kanun-i Sani 1324 no.13.

⁴⁴¹ BOA, *DH.MKT*, nr:643/15 28 10 1320

⁴⁴² https://books.google.com/ngrams/graph?content=Anarchist&year_start=1876&year_end=1908&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CAnarchist%3B%2Cc0 12 09 2019

olmuştu. Rusya doğumlu Aleksandr Atabekyan'ın tıp eğitimini Cenevre'de tamamladığı, 1890'lı yıllarda Avrupa anarşist hareketinde etkili biri olduğu ve önemli anarşistlerle bağlantıda olduğu anlaşılmaktadır. İletişimde olduğu kişiler Max Nettlau, Elisee Reclus, Jean Grave, Paraskev Stoyanof Rus, Fransız, İtalyan ve Bulgar kökenli anarşist ve sosyalistlerdi.⁴⁴³ Anarşizm'e dair literatürün Ermenice'ye çevirilmesi yayınlaması ve dağıtılması yoluyla anarşist fikirlerin propagandasını yürütmüştü. Teorik olarak anarşizm ile ilgilenen, Anarşizm'in ünlü temsilcilerinden Kropotkin ile çok yakın dost olan Aleksandr Atabekyan Osmanlı topraklarında anarşist felsefeye dair yayın yapanlar içinde bunun en bilinen örneği olmuştu. Ermeni Devrimci Federasyonu içinde de önemli bir yere sahipti.⁴⁴⁴

Atabekyan'ın 1894 yılında Londra'da çıkardığı *Hamanik* (Komün) adlı anarşist gazete Yozgat'tan Merzifon'a giden trende Truşak gazetesi ve sakıncalı bir mektup ile yakalanmıştı⁴⁴⁵ Minissian ayrıca Atabekyan'ın Ermenice'ye çevirdiği anarşist düşünürlere ait kitapların baş tarafında Osmanlıca olarak "Maarif nezaretinin ruhsatıyla neşredildikleri" belirtildiğini iddia etmektedir.⁴⁴⁶ Atabekyan, anarşist yazarlara ait eserleri Ermeniceye çevirerek Ermeni gençlerini anarşizm fikri ile tanışmasına aracılık etmişti.

Taşnaksutyun komitesinin kurucularından Simon Zavaryan'ın mektuplarında İstanbul'da kitap kıtlığı yaşandığını, en büyük isteklerinden birinin Karl Marks ve Kropotkin'in kitaplarının İstanbul'da tercüme edilmesinin olması anarşizm ile ilgili

⁴⁴³ Atabekyan'ın , Kropotkin, Reclus ve dönemin tanınmış birçok anarşist yazarı ile mektuplaşmalarına Amsterdam Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsünden ulaşılabilir. <https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fcollection%2FARCH00246> 10 09 2019

⁴⁴⁴ Soydan, *a.g.e.*, s.14

⁴⁴⁵ 'Yozgattan Merzifon'a Truşak ve Hamanik namlarında iki muzır gazete ile muzır bir mektup vurud idup bunların şimenduffer ile vurudı melhuz bulunduğu Sivas Vilayetine işar olunması üzerine tahkikatına medar olmak üzere... '(BOA, A.) Mühimme Kalemi Evrakı A.) *MKT.MHM*, nr: 715/19. 05 06 1312.)

⁴⁴⁶ Hamanik adlı derginin sayılarına Viyana Mıkhartist Kütüphanesinden, çevrilen yayınlara ise Paris Nubaryan Kütüphanesi üzerinden erişmek mümkündür. <https://team-aow.discuforum.info/t24677-Ermeni-Dunyasinda-Anarsizm-Anahit-Ter-Minasyan.html>. (09 09 2019) Hamanik,1890'lı yıllarda küçük fakat aktif bir anarşist grubun yayın organıydı. (Berberian, *a.g.e* s.257.)

kitapların yurtdışında eğitim gören Ermeni komiteciler arasında yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁴⁴⁷

Anthony Gorman, 1880'lerde İstanbul'da İtalyanlardan oluşan organize bir anarşist grubun bulunduğunu, 1881'de Londra'da düzenlenen anarşist konferansta İstanbullu anarşistler, Mısırlı federasyon üyeleriyle birlikte yer aldığını,⁴⁴⁸ Mısır'daki İtalyan anarşistlerin, İstanbul'daki anarşistlerle federasyon oluşturduğunu belirtmişti.⁴⁴⁹ 1877'de Belçika'daki Verviers Konferansı'nda ise sosyalist literatürün Türkçeye çevrilmesi için çağrı yapılmıştı.

Osmanlı sınırları içinde Ermeniler ve Bulgarlar aracılığıyla anarşizm felsefesine ait eserlerin girdiği, Romanya sınırında yakalanan iki anarşistin üzerlerinden çıkan evraklardan da anlaşılabilir. Buna göre Cenevre Anarşist komitesine mensup Vartez Papasyan'ın Romanya'daki Ermenilere *telkinat-ı muzır*'da bulunmak ve üzerinde Londra'daki "*Truşak*" Ermeni gazetesine verilmek üzere bir ihtilal programı hakkında bir mektup olduğu, Rusya Devleti tarafından verilmiş İran Pasaportuyla Romanya'ya geldiği belirtilmiştir. Burada Fransa'da iki sene hapis yatıp, İsviçre ve Belçika'dan sınır dışı edilen, şimdilerde Romanya'da bulunan Bulgaristan'ın en tehlikeli anarşistlerin Stayanof ile biraraya gelmiş, belli bir para yardımıyla Stayanof tarafından Dersaadet'e gönderileceği öğrenilmişti. Bükreş Sefareti tarafından Kalas zabıtası vasıtasıyla yakalanmış ve üzerlerindeki *evrak-ı muzır* ele geçirilmişti. Her ikisinin de anarşist güruhundan olduğu, niyetlerinin doğuda bir anarşist komitesi açmak olduğu "*Constitutionalul*" ve "*Resboiul*" ve "*Çara* gazetelerinde yayınlanan üzerlerinden çıkan evraktan anlaşıldığı da eklenmişti.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Berberian, *a.g.e* s.94.

⁴⁴⁸ Barış Soydan, *Türkiye'de Anarşizm Yüz Yıllık Gecikme* İstanbul; İletişim Yayınları, 2013, s.16.

⁴⁴⁹ Antony Gorman, "Diverse in race, religion and nationality but united in aspirations of civil progress": the anarchist movement in Egypt 1860–1940, *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940, The Praxis of National Liberation, Internationalism, and Social Revolution*, Volume 6 Brill p.6.

⁴⁵⁰ Ermeni Komiteleri (1891-1895), cild 1, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 48, Ankara 2001, *a.g.e*, s.43

Constitutionalul gazetesinin 9/21 Kânûn-ı Evvel 1894 tarihli yazısında, Erbab-ı fesad'dan olan ve sahte pasaport ile Dersaadet'e geçmeye çalışan Papasyan'ın Cenevre'den Stoyanof'un yanına anarşistlerle iletişiminin sağlanarak Dersaadet'e geçmesi için yeterli miktarda parayı bulması için yollandığı ifade edilmişti. Stoyanof'un çok tehlikeli bir anarşist olduğu belirtilirken, üzerlerinden bir kütüphaneye yetecek kadar anarşist eserlerin çıktığı ve Krapotkin'in eserinin dahi yorumlanıp, üzerine açıklamalar getirildiği yazılmıştı. Stoyanof'un amacının Osmanlı Devleti'nde Hamon'ın idaresinde kurulacak bir anarşist cemiyet olduğunun açığa çıkarıldığını eklemiştir.⁴⁵¹

Bir diğer gazete olan *Çara* gazetesinin 14 Kânûn-ı Evvel Sene 1894 tarihli nüshasında, Kısa boylu, biraz İngilizce Fransızca bilen Papasyan'ın Londra Ermeni Komitesiyle 'de irtibatının olduğu, üzerinden Krapotkin, Reklos, Maletesta'ya ait eserlerin asılları ve tercümeleriyle birlikte birçok Romanyalı anarşistin mektuplarının da bulunduğu yer almıştı. Evrakın en önemli kısmının doğuda bir anarşist şubesi açmaya dair plan olduğunun altı çizilmişti.⁴⁵² Burada ele geçirilen evrakla birlikte anarşizmi şiddet için araç olarak görmenin ötesinde Papazyan ve Stoyanof'un anarşist felsefe ile ilgili okuyup yazdıkları, bu risale ve kitapların da cemiyet şubelerinde dolaştığı anlaşılmaktadır. İstanbul'a gelmeye çalışan bu kişilerinin buna tekrar teşebbüs etmeleri ihtimaline karşı fotoğrafları merkeze yollanmış, gelmeleri halinde tutuklanmalarına karar verilmişti.⁴⁵³

Osmanlı Devleti, tutukladığı bazı kişiler vasıtasıyla anarşistlerin kullandıkları bombalar ve dinamitler için bazı tarif kitapları ele geçirilebiliyordu. Tutuklanan bir Ermeni'nin üzerinden anarşistliğe, patlayıcı maddenin nasıl yapıldığına, elektrik araçlarının kullanımı üzerine kitapçıklar çıkmıştı. Aynı zamanda yetkililer bu kişi üzerinden Avrupa'dan ithal edilen humbaraların Osmanlı ülkesine ne şekilde sokulduğunu keşfetmiş, bu konuda tahkikatın devam ettiği de vurgulanmıştı.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Ermeni Komiteleri, *a.g.e* s.44

⁴⁵² Ermeni Komiteleri, *a.g.e* s.45.

⁴⁵³ BOA, ZB, nr:588/16 28 R 1312.

⁴⁵⁴ BOA, HR.SYS, nr: 2841/20 05 09 1905.

Rusya üzerinden İstanbul'a gelen ve Beyoğlu'nda konaklayan gazete muhabiri Vılademiroke Rodiç'in eşyalarının içinde anarşistliğe dair bir kitabın bulunduğu belirtilmişti. Bu eserin içeriğinden bahsedilmemişse de Rusya üzerinden anarşist eserlerin Osmanlı topraklarına girdiğine dair bir diğer örnek olarak gösterilebilir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ BOA, Y.MTV, nr: 286/149 25 Ra 1324.

2.8 ANARŞİSTLERLE MÜCADELE KAPSAMINDA ULUSLARARASI KONFERANSLARA KATILIM VE DESTEK

1880'ler de başlayıp 1890'larda korkutucu bir moda dönüşen anarşistlerin eylemlerle propaganda metodu sebebiyle birçok Avrupa ülkesinde başkanlara, krallara hatta kraliçelere suikastlar düzenlenmiş ve toplumun orta kesimini hedef alan bombalamalar yapılmıştı. Avusturya kraliçesinin otel çıkışı İtalyan Luigi Lucheni tarafından bıçaklanması ardından İtalya Kralı'nın suikasttan kurtulması üzerine İtalya'nın ev sahipliğinde ülkeleri anarşistlere karşı işbirliği yapmaları için çağrıda bulunulmuştu.⁴⁵⁶ Bu konferans da ele alınacak konular ise dört başlık halinde duyurulmuştu. Uluslararası polis, Uluslararası büro, Avrupa da anarşistleri izleyecek bir polis merkezi kurulması teklifi ve ağır sorumluluk alınması üzerinde durulmuştu. Buna göre anarşistler, siyasi suçlular değil, ortak hukukta suçlular olmalı ve işledikleri suçlar ortak hukuka göre değerlendirilmeliydi. Suçlunun ülkeye iadesi konusunda anarşistlerin mülteci olarak kabul edilmemesi ve bunun bu şekilde devam etmesi gerekmektedir. Basın aracılığıyla yapılan anarşist propaganda bastırılmalı, yayınların basımını önlemek için yol ve yöntemler organize edilmeliydi. Uluslararası arası polis fikri ortaya atılırken çerçevesi anarşistlere karşı arasında çeşitli Avrupa ülkelerinden polislerin olduğu uluslararası bir polis servisi organize edilmesi şeklinde belirlenmeliydi. Buna göre Anarşizm uluslararası bir suç olmalı yalnızca uluslararası yöntemler ile alt edilmeliydi.⁴⁵⁷

Avrupa'da rejim farklılıkları ya da savaş halinde olan birçok ülke söz konusu ortak düşman anarşistlere karşı ortak hareket etmekteydi.⁴⁵⁸ Bu kapsamda Osmanlı Devleti de Roma'daki konferansa davet edilmişti. Roma elçisi Mustafa Reşit Efendi'nin başında olduğu Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Hakkı Bey'le Tahrirat-ı Hariciye Katibi Nuri Bey'in de içinde olduğu bir temsil heyetiyle 24 Kasım 1898'de açılan konferansa katılmışlardı. Richard Jensen, Osmanlı Devleti'nin, hali hazırda politik düşmanlarını

⁴⁵⁶ Richard Bach Jensen , “The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 16, No. 2 April, 1981 s.327.

⁴⁵⁷ *New York Herald* 9 November 1898 p.3 Farklı gazetelerdeki diğer örnekler; *Newcastle Morning Herald and Miners* ,Anti-Anarchist Conference, 6 Aralık 1898 p.4; *Coolgardie Miner*, Anti-anarchist Crusade, 28 November 1898, p.4

⁴⁵⁸ Çorlu, a.g.t s.146.

‘anarşist’ olarak tanımladığı için anarşistlere karşı önlemlerin alınacağı bu konferansa katılmaya istekli olduğunu ifade etmişti.⁴⁵⁹

Osmanlı Devleti’nin bu daveti kabul etmeyi bulunduğu dönemin şartları itibariyle gerekli olduğunu düşünmüştü. Ermeni Komitelerin 1890’lı yıllar boyunca çıkardığı olaylar sebebiyle Avrupa’daki prestij kaybı ve imajının zedelenmesi, bağımsızlık temelli fakat eylemle propaganda mantalitesiyle hareket eden komitelere karşı uygulanacak yöntemlerin bu konferansta alınacak kararlar sayesinde meşruluğu sağlanabilecekti. Osmanlı Devleti bu şekilde Avrupa’nın iç işlerine karışabilecek resmi dayanaklarını bertaraf etmeyi düşünmekteydi. Ayrıca yurtdışında faaliyet halinde olan muhalif grup üyelerinin anarşist suçu kapsamında iadesini sağlayabilme ve neşrettikleri gazete, dergi gibi yayınların girişini yasaklama da bir diğer konferansa katılma nedeniydi.⁴⁶⁰

Konferansın ilk tartışma konusu anarşizm ve anarşistin tanımı konusunda yaşanmıştı. Monaco temsilcisi anarşizmi bir suç değil, anarşist bir hareket olarak tanımlanmasını teklif etmişti. Böylece anarşist de suç için hareket eden kişi olacaktı.⁴⁶¹ Bu tartışmalar sonucunda a *teşkilât-ı içtimâiyenin vesâit-i şedîde ile taharrî maksadına müstenid bilcümle ef’âle konferansın mukarrerâtı nokta-i nazarınca müte’allik bir hareket nazarıyla bakılacak ve ber vech-i meşrûh anarşistliğe müte’allik bir fiil ve harekete tasaddî eden kimse “anarşist” olarak tanımlanmasına karar verilmişti. Şiddet yoluyla topluma yönelik tahribe neden olan ve bu yolda hareket eden kişiyi betimleyecek olan kelimeye Rusya Devleti’nden propaganda aracılığıyla bu tarz hareketleri özendirici ve iyi gösterenlerinde dahil olmasına yönelik teklif gelmişti.⁴⁶² Anarşistlik, “rûesâ-yı hükümet haklarındaki cinâyet-i katlin behemehâl cezâ-yı idam ile cezalandırımının kanun-ı cezânın fasl-ı mahsûsuna bir fikra ilavesiyle te’mini ve te’sîsât-ı içtimâiye-i Osmâîyenin esası olan şekl-i idâre-i devlet-i aliyyenin ve hukuk-ı hükümrânî-i salatanat-ı seniyyenin halelpezîr edilmesi makâsıd-ı mefsedetkârânesine hizmet edenlerin emel-i*

⁴⁵⁹ Richard Bach Jensen, *The Battle Against Anarchist Terrorism: An International History, 1878-1934* Cambridge University Press, New York 2014, s.306.

⁴⁶⁰ Baktıya, *a.g.m*, s.63-65.

⁴⁶¹ Jensen *a.g.e*, s.327.

⁴⁶²BOA, HR. İD, nr:2112/13 04 12 1898.

habîseleri...” şeklinde tanımlanmış. Bu da Osmanlı devleti tarafından devletin padişahına yönelik suçun anarşistlik kapsamında değerlendirileceğini göstermekteydi.

Dinamit ve bomba kullanımı anarşist eylemleri teşvik etmeyi, anarşist propaganda yapmayı, anarşist örgütlere üye olmayı, anarşistlere yardım ve yataklık etmeyi yasaklayan maddeler ile. *‘Bir hükümdar veya reis-i hükümetin veya azâ-yı hânedânının hayatı aleyhine vuku bulan suikasd bir katl-i hayâtî teşkil eylediği halde her memlekette idam cezasına tabi tutulmalıdır’* maddesiyle bu suçu işleyenler için idam cezası kabul edilmiş ve de bu cezanın topluma kapalı bir şekilde gerçekleşmesine karar verilmişti.⁴⁶³ Konferansta suçluların teşhisi için portrait parle usulünün uygulanması önerisi getirilmişti. *“Portre Parle denilen bir nev tayin-i eşkâl-i usûlde bilcümle devletler tarafından kabul olunduğu takdirde ale’l-umum erbâb-ı fezâyihin ve ale’l-husus anarşistlerin emr-i teşhîsini el-yevm tayin-i eşkâli için”* Osmanlı Devleti tarafından da kullanılacaktı⁴⁶⁴. Bu uygulama ile suçluların teşhisinde büyük bir ilerleme kaydedilecekti. Çünkü suçlu ve şüphelilerin boy kilo saç, göz ve ten rengi, vücuttaki ayırt edici özellikleri kaydediliyor bir de profilden birer fotoğraf ekleniyordu.⁴⁶⁵ 1900’e kadar Osmanlı dışında konferansa katılan ülkelerde bu uygulamanın kullanımı yaygın hale gelmişti.⁴⁶⁶ Osmanlı devleti ise 1900 yılında bu uygulamanın yapıldığı araçların kullanımı için Avrupa’dan bir uzman getirtme kararı vermiş ve bunun için bir nizamname hazırlanması öngörülmüştü.⁴⁶⁷

Osmanlı devleti açısından önemli bir konu suçluların iadesi kısmıydı. 4. Kısımda ele alınan bu konuya göre, Anarşist eylemler iade koşullarında siyasi suç kapsamında ele alınmayacak, eylemi gerçekleştiren anarşist tabi olduğu ülke ve eylemi gerçekleştirdiği ülkedeki kanunlara göre cinayet ve suç fiili kapsamında bulunduğu bu teslim ve iade

⁴⁶³ Jensen, *a.g.e.*, s.328.

⁴⁶⁴ BOA, *Y.PRK.EŞA*, nr:31/136, 20 Ş 1316.

⁴⁶⁵ Jensen, *a.g.e.*, s.332-333.

⁴⁶⁶ Jensen, *a.g.e.*, s.333.

⁴⁶⁷ BOA *İ. HUS nr:8 / 23. 8 1900*

kuralları geçerli olacak ve bu kararlar Hükümdar, devlet başkanı, hanedan üyelerine yönelik suikastlar durumunda hariç tutulacaktı.⁴⁶⁸

Bir diğer önemli konu ise uluslararası polis birliği kurulması teklifiydi. Bu teklif her ne kadar kabul görmese de yabancı ülke polislerinin anarşistler ve faaliyetleri hakkında birbiriyle bilgi paylaşımı yaptıklarını belgelerde görmek mümkündür.⁴⁶⁹

Komisyon üyeleri anarşistliği siyasi bir mesele olarak addetmemek, gerçekleştirilen emelden ziyade eylemin kendisine bakarak bunun anarşist bir hareket olarak adlandırılması gerektiğini⁴⁷⁰ ifade etmişti.⁴⁷¹ Konferans suçluların iadesiyle ilgili bazı uygulamaların yanı sıra devlet başkanları ve hanedan üyelerine yönelik suikast girişimlerinin faillerinin her halükârda iade edilmesini öngören Belçika Maddesi kabul edilmişti.⁴⁷² Konferansta daha çok Rusya lehine oy kullansa da burada alınan kararlarla anarşistlere uygulanacak resmi muamele için Osmanlı Devleti'nin kıta Avrupası'nın kanunlarına uyum sağlamaya çalıştığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin anarşistlerle mücadele etme çabasına bir diğer örnek 1904 St.Petersburg Protokolüne katılımıdır. Anarşistlerin suikastlarına devam etmesi, 1900 yılında İtalya Kral'ı Humbert'ın bir anarşist tarafından suikast sonucunda öldürülmesi⁴⁷³, Amerikan başkanı McKinley'in Polonyalı göçmen bir anarşistin öldürmesi devletleri yeni bir işbirliğine itmisti. Almanya ve Rusya'nın öncülük yaptığı Anarşizme karşı uluslararası savaş için gizli bir protokol yapılmasına karar verilmişti.⁴⁷⁴

1904 yılında St.Petersburg'da yapılan toplantıya Osmanlı Devleti ile birlikte Almanya, Avusturya-Macaristan, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz,

⁴⁶⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.102

⁴⁶⁹ BOA, *ZB* nr:305/20, 28 T 1315.

⁴⁷⁰ BOA, *Y.PRK.HR*, nr:27/31 30 Z 1316 30 Z 1316.

⁴⁷¹ Konferansta alınan kararların ayrıntılı olarak ele alınışı için Bkz. İlkay Yılmaz *a.g.e.*, s.99-121.

⁴⁷² 1856 yılında 3.Napolyona'a yapılan başarısız bir suikasttan sonra suçu iadesini öngören madde. Jensen *a.g.m.*, s.330

⁴⁷³ Sokakta anarşist Angelo Bresci tarafından revolver ile üç kez vurulmuş ve dört dakika içinde ölmüştü. The Barrier Miner 'Assassination of King Humbert' 31 July 1900, p.2.

⁴⁷⁴Hsi-Huey Liang, *The Rise Of Modern Police and The European State System From Metternich to the Second World War* Cambridge, Universtiy Press, New York, 1992 p.173.

Romanya, Rusya, Sırbistan, İsveç, Norveç, İsviçre, ve Bulgaristan katılmıştı. Bu konferans Roma'da az çok çerçevesi belirlenen konuların somut adımlar atılması için toplanmıştı. Her ülke de anti anarşist bir polis merkezi oluşturmak, polisler arası iletişimi sağlayacak adımların atılmasını sağlamak, anarşistlerin sınır dışı edilme koşullarını netleştirme konuları ele alınmıştı. Polisler arasında uluslararası bir iletişim ağı kurularak anarşistlerin tespiti ve yakalanması için daha hızlı bir şekilde sonuç alma hedefi güdülmüştü. Günümüzdeki Interpol'ün ilk adımı Roma Konferansı ile atılmış, St. Petersburg Protokolü ile geliştirilmişti.⁴⁷⁵

Protokolün ilk maddesi yakalanıp sınır dışı edilen anarşistin vatandaşı olduğu ülkeye en kısa yoldan gönderilmesini içerirken, ikinci maddesinin anarşistlerle bunların faaliyetleri hakkında neler yapılacağı ve devletlerin her birinde bir polis merkez kaleminin te'sisi ile ilgili olmuştu. Devamında ise *'her idâre-i merkeziye anarşistlerin keyfiyet-i tard ve teb'îdini ya bi'l-ihyâr azîmetini memâlik-i müteâkire idâre-i merkeziyelerine iş'âra mecbur olduğu gibi bir anarşist hafîyyen müfârakat eder ve mahall-i ikâmeti meçhul bulunur ise taharrîsini teshîl için diğer bütûn merkez idârelerine ma'lûmât verileceği ve tard edilmiş ya ihtiyârıyla gitmiş anarşistler hakkında ait olduğu mahallin hudut memurlarına dahi ma'lûmât i'tâ olunacağı ve her idâre-i merkeziye anarşistlik mâhiyetini hâiz tertîbât-ı fesâdiye-i cinâiyeye dair alacağı bilcümle ma'lûmâtı hükûmât-ı müte'âkıra idâre-i merkeziyelerine tebliğ ve iş'âra mecbur olarak merkez-i idâreleri de anarşistlik ef'âline dair diğer idareler tarafından kendilerine îrâd olunacak suallere cevap i'tâsıyla mükelled olacağı ve her idare-i merkeziye anarşistliğe müte'allik kendi daire-i me'mûriyeti dahilinde vukua gelen hâdisât-ı mühimmeye dair kâffe-i ma'lûmâtı diğer merkez idarelerine tebliğ edeceği mukarrer bulunduğu anlaşılmasına nazaran iş yalnız dâhilî muamelâta ve vilâyât ile muhaberâta münhasır olmayıp idârât-ı ecnebiye ile dahi muhabeât-ı mütevâliyede bulunmaya mutaç olduğundan vezâif-i mezkûrenin hasbe't-ta'alluk nezâret-i celîlelerinde bir hey'et teşkîliyle ona tevdî'i ve bu hey'ette cihet-i adliye dâhiliye ve zaptiyeden bir memur bulundurulması'* kısmı aslında anarşistlerin sınır dışı, tutuklanma, yer değiştirdiklerinde ülkelerin birbirlerine haber

⁴⁷⁵Richard Bach Jensen, "The International Campaign Against Anarchist Terrorism", 1880–1930s", *Terrorism and Political Violence*, 21:1, 2009 p.97.

vereceği, devletler arası bilgi paylaşımının yoğun bir şekilde sürdüreceğini göstermesi açısından önemlidir.⁴⁷⁶ Teslim edilecek anarşistin, kendi ülkesine gönderilirken yoldaki aşamaları da bildirilmeli, anarşiste ait bir fotoğraf sabıkasına dair bir tezkerenin de belgelere ilave edilmesi protokol maddelerine eklenmişti. Osmanlı devleti bu protokol kapsamında Rusya'daki Ermeni anarşistlerin sınır dışı edilmesini istemişse de beklediği karşılığı bulamamıştı.⁴⁷⁷

Osmanlı Devleti ezeli düşmanları ile söz konusu anarşistler olduğunda ortak paydada buluşarak iç güvenlik tehdidine karşı pragmatik bir yaklaşım sergilemişti. Uluslararası konferanslara katılarak, özellikle Ermeni komiteler, Makedonya'da faaliyet halinde olan Balkan komiteleri ve yabancı işçilere karşı alınacak önlemleri resmi hale getirmek istemişti. Ayrıca yurtdışında muhalif yayın yapan Jön Türklerin yayınları ve faaliyetlerini anarşist hareketler kapsamında göstererek burada basılan yurda sokulmaya çalışılan yayınlara sansürün meşru bir dayanağını oluşturma hedefi güdülmüştü.

2.9 ANARŞİSTLER HAKKINDA BİLGİ VERECEĞİ İDDİASINDA BULUNAN DOLANDIRICILAR

19. yy sonlarında artan anarşist suikastlar, devlet başkanları krallar ve kraliçeleri oldukça telaşlandırmıştı. Bir sonraki hedefin kendileri olma olasılığı beraberinde, gelen suikast ihbarlarının dikkatle incelenmesini getirmişti. Fakat bazı durumlarda bu ihbarlar, sefarethanelerden para koparma, pasaport alma gibi kendilerine bu yoldan kazanç sağlayan dolandırıcıların suiistimaline sebep olmuştu.

⁴⁷⁶BOA, HR.SYS, nr:1759/1 38. Sayfa

"1/14 Mart 1904 tarihinde Petersburg'ta tanzim olunup devlet-i aliyye namına Petersburg sefir-i sâsıkı Hüsnü Paşa tarafından imza edilmiş olan sâbıkü'l-bahs protokol münderecâtına nazaran düvel-i mümziyeden herhangi birinin anarşistlere müte'allik umûru takip ile tazvif kılınan daire-i zâbitası yalnız bir veya müte'addid anarşisti memleketlerine tevcihen tard edecek oldukta mezkur memleket zâsitasına ihbar-ı keyfiyetle muvazzaf olup şimdi Almanya devletinin maksadı anarşisti ihraç eden memleketle onun sevk olunacağı memleketin polis daireleri arasında haberleşmeyi müzâkere şekline ifrâğla şunların hudûd-ı vezâifini tevsi' ve protokolün gâyesini teshîl ve te'min etmek olduğu anlaşılmıştır..."-Aynı belge 76.sayfa

⁴⁷⁷ BOA, HR.SYS, nr:1759/1 Aynı belge içinde 32.sayfa

Bu kapsamda Osmanlı ve Avrupa elçiliklerini gezen bazen Krapotkin bazen, Bratof ismini kullanan şahıs sefarethaneleri oldukça meşgul etmişti. İsminin Krapotkin olduğunu ve anarşistlerin suikastları hakkında bilgi verecek şahıs hakkındaki 14 numaralı telgrafa sefaretlerden gelen cevaplar ise şu şekilde olmuştu;

Avusturya sefaretinden alınan bilgiye göre; Bir süredir hükümet başkanlarına yönelik suikastlar hakkında bilgiye sahip olduğunu, verdiği bilgi teyit edildiğinde karşılığında belli bir mükafat istediği bir kısmının peşin verilmesini istemişti. Bu kişi anarşist olduğunu iddia ederken, anarşistlerin planladığı bu suikast çabalarını boşa çıkarma niyetinde olduğunu ifade etmekteydi. 30 yaşlarında olan bu kişinin Almancası pek iyi olmasa da Fransızcasının gayet iyi olduğu, soğukkanlı, bazen kendisini Krapotkin bazen de Bratof olarak tanıtırken aynı zamanda demokrat sosyalistlerden Krapotkin'in kardeşi olduğunu, suikastları yapacak kişilerin Siyankabilia, Porte, Joffrey adlı kişiler olduğunu iddia etmişti.⁴⁷⁸

Stockholm Sefaretinden 18 Şubat tarihinde gelen telgrafta, Krapotkin ismini kullanan bu şahsın gerçekten anarşist mi yoksa bazı dedikodular çıkarıp ortalığı telaşa veren adi bir dolandırıcı olup olmadığı hakkında bilgi istenmişti.⁴⁷⁹

Hariciye Nezaretinden 18 Şubat 1899 tarihinde Paris sefaretine giden telgrafta kendilerine yollanan telgrafta bahsedilen şahsın kimliği ya da şekli hakkında bilgi verilmediği, bu durumda suikast teşebbüsü hakkında konuşacağını söyleyip 3 bin frank alanın kişinin kim olduğuna dair malumatı birkaç saat içinde haber almayı beklemekte oldukları şeklinde cevap verilmişti. Nerede buldukları, anarşist olup olmadıkları, birkaç olay çıkaran ya da para koparma peşinde olan serseri takımından mı soruları da cevap almayı bekleyen diğer sorulardı.⁴⁸⁰ Bu kişinin kendisine anarşist diyerek ihbarda bulunmasının dikkate alınmaması, Dersaadete gelmesi halinde itibar edilmemesinin altı çizilmişti.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/2, 12/04/1899.

⁴⁷⁹ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/12, 18/02/1899.

⁴⁸⁰ BOA, *Y.PRK.HR*, nr:27/23 10/12/1316.

⁴⁸¹ BOA, *Y.PRK.HR*, nr:27/11 03/12/1316.

8 Nisan 1899 tarihinde Washington'dan gelen telgrafta Krapotkin isimli bu şahsın Amerika'ya geldiği takdirde tutuklanması için gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilmişti.

15 Nisan 1899 yılında gelen telgrafta, Bazen Bratof bazen Krapotkin ismini kullanan şahsın bundan 6 hafta önce İsveç ve Norveç kralına karşı anarşistler tarafından düzenlenecek olan suikast hakkında belli bir ücret karşılığında bilgi vereceğini söylemiş, İsveç sefiri ise bilgi karşılığında kendisine verilecek parayı ertesi gün alabileceğini dile getirmişse de şahıstan bir daha haber alamamıştı. Dahası bundan 4 hafta önce Paris'teki Stockholm sefaretine gelerek Biyariç⁴⁸²'e geçecek anarşistlerin İspanya sınırında yakalanmalarına ve bu anarşistlerin kullandıkları şifreyi çözmeye de yardımcı olduğu, Amerika'ya gitme niyetinde olan Krapotkin'in nerede olduğu bilinmediği de belgede yer almıştı.⁴⁸³

Viyana Sefaretinden 15 Nisan 1899 tarihli telgrafta suikast ihbarlarında bulunacağını iddia eden bu kişinin birçok kişiyi dolandırdığı, Flemenk kraliçesine yapılacak suikast hakkında bilgi vereceği iddiasıyla, Viyana'daki Flemenk Sefirinden para koparmaya çalıştığı, şubat ayında aynı yöntemle bu sefer hedefin İmparator Fransuva Jozef olduğu iddiasıyla Berlin'deki Viyana sefirinden para almaya çalıştığı yazılmıştı. Brüksel'de aynı teşebbüste bulunmuş İsveç Kralı için suikast ihbarıyla İsveç ve Norveç sefirini dolandırdığı ifade edilmekle birlikte şahsın Avusturya'da olmadığı bildirilmişti.⁴⁸⁴

Brüksel Sefaretinden 15 Nisan 1899 yılında gelen telgrafta hükümet reislerine suikastte bulunacakları ihbar edeceğini iddia eden bu kişinin sahte isimle dolaştığı gerçek isminin "Jak" veya "Botic" olduğu, 1869 yılında Petersburg'da doğup Varşova'da ikamet ederken hapisaneyeye girdiği ve bir şekilde Brüksel'e geldiği bilgisine yer verilmişti.⁴⁸⁵

⁴⁸² Biarritz: Fransa'nın Atlantik kıyılarının güneyinde Gascogne Körfezi'nde İspanya sınırına yakın şehir. Belgede Biyariç olarak yazılmıştır. (Fahir Armaoğlu, 19.yy Siyasi Tarih, s.309).

⁴⁸³ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/5, 15/04/1899.

⁴⁸⁴ BOA, *HR.SYS*, nr: 1761/6, 15/04/1899.

⁴⁸⁵ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/4, 15/04/1899.

Belgrad sefaretinden 18 Nisan 1899 tarihinde alınan telgrafta, Krapotkin isimli şahsın Sırbistan'a gelmediği, geldiği takdirde tutuklanacağı belirtilirken, Zaptiye Nazırı bu şahsın anarşist değil bir dolandırıcı olduğunu vurgulamıştı.⁴⁸⁶

29 Haziran 1899 tarihli Berlin sefaretinden gelen telgrafta, Berlin'de yakalanan şahsın kimliği yanında olmamakla birlikte, daha önce fotoğrafı görüldüğü için sefarethaneleri dolandıran kişi olmasının muhtemel olduğu belirtilmişti. Bir ara izini kaybettirmiş olsa da şahsın yine para koparmaya çalışırken yakalandığı ve dolandırıcılıktan dolayı tutuklandığı ifade edilmişti.⁴⁸⁷ 14 Ağustos'da Berlin sefaretinden alınan bir diğer telgrafta Krapotkin ismini kullanan bu şahsın, gerçekte anarşistlerden oluşan bir fesad cemiyetine üye olduğu fakat kadın meselesinden dolayı bir anlaşmazlık yaşadığı bu yüzden de bu cemiyetin yapmaya çalıştığı eylemleri boşa çıkarmak için elinden geleni yapacağını iddia ettiği söylenmekteydi.⁴⁸⁸ Anarşistlerle bir ilişkisinin olmamasından dolayı bırakılmış fakat dolandırmaya devam etme ihtimalinin olması sebebiyle eşkâli sefaretlere bildirilmişti. Tam ismi bilinmeyen bu şahsın eşkâli, yirmi sekiz- otuz yaşları arasında, kumral kısaca biraz şişman, iğne bıyıklı, bakışları bi-karar ve baygın şeklinde tanımlanmıştı. Ayrıca Rus mösyölerinden olduğu isminin Krapotkin olduğu iddiasını sürdürürken aynı isimde anarşist bir akrabası olduğunu dile getirmişti.⁴⁸⁹

Krapotkin örneği Avrupa'da anarşistlere karşı duyulan korkuyu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Dolandırıcının ünlü anarşist düşünür Krapotkin'in ismini kullanıp, gerçek birkaç anarşist ismi vererek hükümdar ve devlet başkanlarının hayatlarının tehlikede olduğuna dair hikayesine inandırıcılık kazandırmaya çalışmıştır. 1890'lı yıllar boyunca yapılan suikastlar göz önünde bulundurulunca bu korku yersiz de değildir. Anarşistler söz konusu olduğunda sefarethanelerin birbirleriyle iletişimi de 1898

⁴⁸⁶ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/18, 19/04/1899.

⁴⁸⁷ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/30, 29/06/1899.

⁴⁸⁸ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/31, 08/14/1899.

⁴⁸⁹ BOA, *HR.SYS*, nr:1761/32 08/14/1899.

Krapotkin, 19.yüzyılın önemli Rus anarşist düşünürlerinden biridir. Eylemlerin sözlerden daha etkili olduğunu ifade etmiştir.

yılında gerçekleştirilen Roma Konferansı kararlarının dikkate alındığını göstermektedir.⁴⁹⁰

Buna benzer başka örnekler görmek de mümkündür. Örneğin; Almanya İmparatoru'na suikastta bulunmak için üç anarşistin Cenevre'den Berlin'e gittikleri ihbarında bulunan İzak Persiç isimli kişinin aslında memleket memleket dolaşan bir dolandırıcı olduğu Berlin Polisi tarafından sefaretlere bildirilmişti. Eşkâli ise; 27 yaşında, saçları ve sakalları sarı, gözleri ela her biri şehla, burnu iri ve eğri, Almanca, Lehçe, Rusça, Fransızca ve İtalyanca konuşabildiği şekildeydi.⁴⁹¹

Londra Sefaretinden alınan telgrafta ise aynı kişinin on gün önce gelerek hükümet için önemli bilgilere sahip olduğunu ifade ettiği fakat kendisini pek güvenilir bulmadığı için sözüne rağbet etmediğini bildirmişti.⁴⁹²

Anarşistler ilgili verilen bilginin Osmanlı Devleti nezdinde önemli olması, bu konuda istihbarat vereceğini iddia eden kişilerin farklı taleplerde bulunmasına neden olmaktadır. Anarşist Türk ve Ermeni komiteleri hakkında bilgiye sahip olduğunu söyleyen Braşof Yanof, Dersaadete gelip bildiklerini kendisi söylemekte ısrar etmekteydi. Dersaadete gelebilmek için de Yergöğü şehbenderliğinden pasavan talebinde bulunan Yanof, kendisine Osmanlı pasaportu verilmezse, İngiliz yada Yunan pasaportu ile Dersaadete gidebileceğini de iletmişti.⁴⁹³

Bir diğer benzer örnek ise Türk ve Ermenilerden mürekkep anarşist komiteleri hakkında bilgiye sahip olduğunu söyleyen Ermeni Makır'dı. Bilgiyi vermeden önce Dersaadet'e gelmek için gerekli izinleri alması gerektiğini bildirmesi geçiş için bu yola başvurmuş olmalarını mümkün göstermekteydi.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Yılmaz, *a.g.e s.*

⁴⁹¹ BOA, *HR.SYS*, nr:1763/68 14/03/1903, BOA, *DH.MKT*, nr:683/3 10 M 1321.

⁴⁹² BOA, *HR.SYS*, nr:1763/72 08/04/1903.

⁴⁹³ BOA, *A.MKT.MHM*, nr:544/35 21/R/1316; BOA, *HR.TO*, nr:355/81, 05/09/1898.

⁴⁹⁴ BOA, *HR.TO*, nr:356/39.

SONUÇ

19. yüzyıl sonları çok uluslu imparatorlukların yavaş yavaş çözülmeye başladığı, ulus devlet olma sürecine evirildiği bir döneme tanıklık etmişti. Bu süreçte sosyal, ekonomik, siyasal gelişmeler oldukça hızlı bir şekilde ilerlemiş, matbaayla basın yayının yaygınlaşması, demiryollarının daha uzak yerlere ulaşımı sağlaması bilgi ve haberleşme akışını kolaylaştırmıştı. Sanayi devrimiyle birlikte farklı türde bir işçi sınıfı ortaya çıkmış, iş hayatına kadın ve çocuklar da dahil olmuştu. Özellikle işçilerin ulaşım ağları sayesinde dünyanın birçok yerinde çalışabilmesi, farklı fikirlere sahip insanların bir araya gelmesini sağlamıştı. İş ve işçinin haklarını koruyan sendikalar ve çalışma saatlerinin koşullarının iyileştirilmesi için eylem yapmayı cesaretlendiren gruplar da ortaya çıkmıştı. Anarşizm fikri ise böyle bir ortamda yükselişe geçmiş, 1871’de Paris Komünü’nün bastırılması ve Haymarket olayından sonra daha fazla destekçi bulmuştu. Kropotkin, Bakunin, Maletesta gibi anarşist düşünürler hak yolunda eylemin mubah, hareketin sözcüklerden daha etkili olduğunu savunan “Eylemle Propaganda” metodunun tohumlarını ekmişti. Eylemle propaganda yönteminin anarşistler arasında yaygınlaşmasıyla, anarşizm fikri kendini fiili olarak bombalamalar ve suikastlar şeklinde temsil etmeye başlamıştır

19.yy son çeyreği iktidarın gücünü temsil eden hanedan üyelerine devlet yetkilileri hatta orta sınıfa mensup kişilere yapılan suikastlarla sarsılmıştı. Dinamitler ve kurşunlar aracılığıyla konuşan radikal anarşist güruhunun eylemleri enternasyonal bir hüviyet kazanmıştı. Birbirinden bağımsız radikal anarşistler tarafından gerçekleştirilen, iktidar temsilcilerine yönelik suikastların yaşandığı, *decade of regicide*” (hanedana yönelik suikastler on yılı) olarak adlandırılan dönemde, Fransa’da Başkan Sadi Carnot bıçaklanarak öldürülmüş, 1897’de İspanya başbakanı Antonio Canovas tabancayla vurulmuş, aynı yıl İtalyan Kralı suikasttan kurtulmuştu. 1898’de çok popüler bir şahsiyet olan Avusturya İmparatoriçesinin öldürülmesi belki de en çok tepki toplayan suikast olmuştu. Sonraki yıllarda birçok suikast girişiminden kurtulan kral ve hanedan üyesi olmuştusa da 1896’da İran Şahı Nasreddin Şah, 1900’de İtalyan Kralı Humbert, ABD Başkanı McKinley, 1901’de anarşist suikastler sonucu öldürülürken, 1905’de Sultan II.

Abdülhamid bombalı suikast girişiminden kurtulmuştu.⁴⁹⁵ Bu olaylar, anarşistlere yönelik olumsuz tavrın Avrupa'nın birçok yerinde yayılmasına sebep olmuş, Osmanlı Devleti'nde de buna yönelik bir tavır gelişmişti.

Osmanlı devleti ise bu dönemde II. Abdülhamid tarafından yönetiliyordu. Doğu sorunu, Makedonya Sorunu gündem maddelerini oluşturan meselelerdi. Özellikle Berlin antlaşması sonrasında Batılı Devletler tarafından daha da baskı altına alınmıştı. Bağımsız Ermenistan için Ermeniler tarafından Hınçak ve Taşnaksutyun komiteleri, Bağımsız Bulgaristan için YKY, Bağımsız Makedonya için ise VMRO komitesi kurulmuştu. Doğu'da Ermeni, Batı'da Balkan komiteleriyle uğraşmak zorunda kalan Sultan, aynı zamanda Osmanlı ülkesine çalışmak için gelen yabancı işçileri de gözetim altında tutmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde atılan sanayi hamleleri sonucu bir çok alanda nitelikli işçi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Galata Tüneli, Şark demiryolları, Dersaadet Rıhtım Kumpanyası gibi projelerde çalışacak işçiler için yurtdışından yabancı işçi alımı yapılmıştı. Özellikle İtalyan işçilerin Avrupa'daki kötü şöhreti, Mısır'da bulunan İtalyan işçilerden oluşan anarşist bir cemiyetin varlığı, Osmanlı Devleti'ni yabancı işçiler konusunda daha temkinli davranmasına neden olmuştu. Bu kapsamında yabancı işçiler kayıt altına alınmış, işçilere ait kayıtların bulunduğu defterler geldikleri ülkelerin şebhenderliklerinden istenmişti. İşçilerin anarşist ya da sosyalist olup olmamasına göre vize verip verilmemesi ya da sınır dışı edilmelerine yönelik karar verilmişti. Osmanlı güvenlik güçlerinin, Alman Kayzer'i II. Wilhem'in Kudüs ziyareti sırasında İtalyan işçiler tarafından kilisede yapılacak suikastı önlemesi yine bu temkinli tavrın bir sonucu olmuştu.

Ermeni komiteleri, bağımsız bir Ermenistan için Avrupa kamuoyunun ilgisini çekme amaçlı eylemlerle propaganda yöntemine başvurmuş, Kumkapı Gösterisi, Bab-ı Ali Yürüyüşü, Osmanlı Bankası Baskını ve Yıldız Suikastını gerçekleştirmişlerdi. Balkan Komiteleri ise bomba ve dinamit yapma da uzmanlaşırken Makedonya sorununun Avrupa müdahalesi kapsamında çözülmesini istemişti. Bunun için Selanik şehrinin birçok ayrı

yerinde eş zamanlı bombalamalar gerçekleştirmiş ve halkı da isyana kattığı İlinden İsyanı başlatmıştı.

Ermeni ve Balkan Komiteler birlikte çalışmış, ortak hedefleri Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını almak olmuştu. Bunun içinde II. Abdülhamid'i devirmek amacıyla her türlü yonteme başvurmuşlardı. Anarşist çevrelerle iç içe olan örgütler yurtdışı bağlantılı, çoğu zaman yabancı ülke destekli çalışmışlardı. Ermenileri teorik olarak anarşizm ile tanıştıran, anarşist eserleri Ermenice 'ye çeviren Atabekyan olmuştu. Kropotkin ve Eliee Reclus ile yakın arkadaşlık kurmuştu. Ermeni Devrimci Hareketi içinde yer alan Kristoper Mikelyan'da Rus anarşist örgütü Narodyana Volya'da yetişmiş, II.Abdülhamid'e yönelik suikastın finansmanını sağlamak amacıyla Potorig örgütünü kurmuştu. Makedonya'nın bağımsızlığı için çalışan Goce Delçef, İsviçre'de Bakunin fikirleriyle tanışmış Gemicii grubuyla ortak hareket etmiş, Selanik'in Bombalanması olayını birlikte gerçekleştirmişlerdi. İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO)'nun önemli figürlerinden Yane Sandanski ,Boris Sararof, Balkanlar'da oldukça etkili olmuş, halkı İlinden İsyanı'na katılmaları için örgütleyip hükümet binalarını ele geçirmiş, isyan sırasında VMRO üyelerinden Nikola Karev, 17 gün sürecek Kruşevo Cumhuriyeti'nin ilk ve tek lideri olmuştu. II.Abdülhamid'e yönelik suikast planı Ermeni ve Balkan komitelerinin işbirliği çerçevesinde uygulamaya sokulmuş, suikast timinin başında bulunan Mikelyan'ın Bulgaristan'da bomba yapımı sırasında ölmesi iş birliğine dair bir başka kanıt olmuştu. Belçikalı Edward Jorris'in, ülkesinde anarşist çevrelerle bağlantıları olması, Osmanlı Devleti'nde çalışmaya gelmiş bir işçi olarak bu plana dahil olması anarşizmin enternasyonal yapısını, olayın sadece Ermenilerin milliyetçi hedeflerle hareket ettiğine dair yorumun sığ kalacağını göstermektedir. Avrupa'daki gelişmelerin ve siyasi fikirlerin, oraya eğitim için giden muhalifleri etkilediği, öğrendiklerini burada kendi amaçları için kullandığı gerçeği, Osmanlı Devleti'nin aynı yıllarda muhaliflere karşı izlediği politik tavır ile birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Azınlıklar tarafından kullanılan anarşizm fikri Müslümanlar arasında rağbet görmemişti. Bunun sebepleri arasında; işçi sınıfının yeni oluşması dolayısıyla belli bir kitleye sahip olmaması, okuma-yazma oranının düşük olması, anarşizmdeki kadın ve

evliliğe dair fikirlerin Osmanlı geleneksel aile yapısına uymaması ve bağımsızlık isteğine sahip grubun var olmaması gösterilebilir.

Anarşizm, devleti temsil eden otoriteyi kaldırmayı hedefleyen bir fikir olduğu halde Ermeni ve Balkan komiteleri tarafından yöntemleri kendilerine ait devlet kurma amacıyla kullanılmıştı. Bunun için de anarşizmin “Eylemle Propaganda” yöntemi ile hareket etmişler fakat bu ulusal bağımsızlıklarını kazanmak için başvurdukları bir yol olduğu için anarşizm burada amaç değil hedefe gidilen yolda kullanılan araç olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından iç güvenliğine bir tehdit olarak algılanmıştı.

Ermeniler, Bulgarlar, Jön Türk üyeleri, yabancı işçiler resmi yazışmalarda devlet tarafından ‘anarşist’ olarak ifade edilmişti. Anarşist eylemlerin iktidarı temsil eden güce yöneldiği düşünüldüğünde, muhaliflerin anarşist olarak tanımlanması padişaha yönelik sürekli bir saldırı altında olduğu algısının yaratıldığı düşünülebilir. Belli bir siyasi fikri ya da rejimi tanımlayan bir ifade olarak değil, karışıklık çıkaran, kaos ortamı oluşturmak için elinden geleni yapan, devleti zor durumda bırakan anlamında kullanılan ‘anarşist’ ve ‘anarşizm’ terimi çok geniş bir skalaya hitap etmişti. Bu kelime *fesad*, *müfsid* gibi olumsuz çağrışım yapan ifadelerle de desteklenmişti. Çoğu zaman anarşist ve fesad kelimesi birbirinin yerine kullanılmıştı. ‘Anarşist’ olarak tanımlananlara yönelik olarak, dönemin muhalifleri için kalıplaşmış “fesad”, “müfsid”, “erbab-ı fesad” kelimeleri de sıklıkla belgelerde yer almıştı. Bu kişilerin yazıları, bildirileri yayınladıkları gazeteler için “hezeyanname”, “melanetkerane”, ifadeleri tercih edilmişti.⁴⁹⁶ Damat Mahmud Celaleddin Paşa ve oğullarının anarşist olarak adlandırılması, Jön Türk üyelerine yönelik fesad, müfsit, anarşist tabirlerinin kullanılması Müslümanların da bu kapsamda değerlendirildiğini göstermektedir. Jön Türk üyeleri ise kendilerine yönelik anarşist eleştirisini reddetmiş ve asıl anarşistin II. Abdülhamid olduğunu iddia etmişlerdi.

Anarşistlere yönelik algının sonucu olarak tehdit altında olan Osmanlı Devleti bu tehditlere karşı alacağı önlemler muhaliflere değil, anarşistlere karşı alınmış olacaktır. Ermeniler, Bulgarlar, yabancı işçiler, için mürur tezkiresi, pasavan, pasaport için kontroller sıkılaştırılmış bunun için başvuruda bulunan kişiler önce güvenlik soruşturması

kapsamında yaşadıkları yerde haklarında resmi makamlarda bilgi alınmıştı. Osmanlı Devleti basına yönelik sansürü, krallara, devlet başkanlarına dair suikast haberlerinin ve ölümlerine ait resimlerin yayınlanmasının yasaklanması, muhalif yayınların durdurulması, ülkeye sokulmasının yasaklanması şeklinde genişletmiş, aynı zamanda tiyatro oyunları da kamuoyunu harekete geçirme ihtimali göz önünde bulundurarak sansüre maruz kalmıştı. Elçilikler aracılığıyla bilgi ağı sürekli aktif olmuş, Emma Goldman, Paul Reclus gibi ünlü anarşistlerin ülkeye girmesi halinde izlenmesini istemişti. Mahmud Celalleddin Paşa, Ahmet Rıza gibi muhalif elçiliklere anarşist olarak şikayet edilmiş, faaliyetlerinin durdurulması talep edilmişti. İnsanlığa yönelik en büyük tehlikelerden biri olarak görülen anarşistlerle mücadele için Roma ve St. Petersburg Konferanslarına katılmış burada alınan kararlara uyarak anarşistlere yapılacak muamelelere resmi dayanak oluşturmak, yurtdışındaki muhaliflerin sınır dışı edilmesi ve yayınlarının durdurulmasını sağlamaya çalışmıştı. Anarşistlerin terör eylemleri ve suikastte bulunmaları Avrupa’da korkuya neden olmuş, ülkelerin Polis birimlerinin birbirleriyle bilgi paylaşmasını sağlamıştı. Anarşistlere yönelik korkunun farkında olan dolandırıcılar da sefarethanelerden para koparmak amacıyla anarşistlerin yapacağı suikastları ihbar edeceklerini bildirmişlerdi. Bu kişilerin tespiti için sefarethaneler sürekli iletişim halinde olmuştu.

Benedict Anderson, Birinci dünya savaşının başlamasından 20 yıl önce patlak veren genç anarşistlerin sebep olduğu ‘erken terörizm’ olaylarında dikkat çeken ayrıntılarından biri olarak Osmanlı imparatorluğundan (Avrupa dışından) liste dışı kalan bir örnek olarak bahsetmiştir.⁴⁹⁷ Fakat bu pek doğru bir önerme olarak görünmemektedir. Eğer Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni, Rum, Selanikli Yahudileri, Bulgarlar ve Makedon Komitecilerin 19. yy sonları ve 20. yy başlarındaki faaliyetlerini ve yaptıkları eylemleri yok sayıp, o dönem anarşistlerin imzası olarak görülen iktidara yönelik suikast örneklerinden biri olan II. Abdülhamid suikastinin, Belçikalı Anarşist Edward Jorris ve Ermeni militanlar tarafından düzenlendiğini görmezden gelirsek, o zaman bu doğru bir önerme olarak değerlendirilebilir. Lakin bu anlamda bir çok grubun kendi mücadelesini anarşist yöntemlere başvurarak yürüttüğünü görmekteyiz. Osmanlı bankası Baskını,

⁴⁹⁷ Anderson, *a.g.e.*, s.102.

Selanik Bombalaması, İinden İsyanı da yine bu yöntemlerin kullanıldığı olaylara örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹⁸

Bu çalışmanın sonucunda, Osmanlı'da ortaya çıkan anarşizm tezahürlerinin temel anarşist felsefeyle nasıl bir tezatlık ortaya koyduğunu, azınlık hareketlerinde bir amaçtan ziyade bir araç işlevi gördüğünü açıklamak bu çalışmada varılabilecek kanılardan biridir. Buna karşı Osmanlı yönetimi tarafından “anarşist” kavramının ne kadar ön planda tutulduğu ve anarşist olmasa dahi anarşist olarak adlandırılmasının sebeplerini açıklamak da bu araştırmada varılan noktalardandır.

II. Abdülhamid döneminde anarşist algısı iç politikada siyasi alt metninden uzak bir şekilde karışıklık çıkararak fesat olarak ele alınırken, dış politikada yabancı ülkelerde bulunan muhaliflerin bu ülkelerdeki faaliyetleri, yönetimleri için tehlikeli fikirlere sahip anarşistlik kapsamında değerlendirilmesi istenmişti. Bu kişilerin siyasi mahkum kapsamında iadelerinin talep edilmesi, anarşist algısının içte ve dışta farklı olduğunu göstermektedir.

Anarşizm fikri Osmanlı'dan bağımsız olmak isteyen ve bunun için eylemler düzenleyen örgütler arasında şiddeti araç olarak kullanma bağlamında kullanılmış olsa da, halkta bu şekilde karşılık bulmaması yine bu tez sürecinde varılan sonuçlardan biridir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Belgeleri

1. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

2. Dahiliye Nezareti Evrakı (DH.)

-Dahiliye İdare (DH.İD.)

-Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

-Dahiliye Muamelat Evrakı (DH. TMİK.M.)

-Dahiliye Islahat Evrakı (DH.TMİK.S.)

3. Fotoğraflar (FTG.)

4. Hariciye Nezareti (HR.)

-Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.)

-Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

-Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3.)

-Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.)

-Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.4.)

-Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı (HR.SYS,,)

5. İrade (İ.)

-İrade Dahiliye (İ.DH.)

-İrade Hususi (İ.HUS)

-İrade Hariciye (İ.HR.)

-İrade Mısır Evrakı (İ.MTZ.(05))

6.SADARET(A.)

-Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT.)

-Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.)

-Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.)

-Sadaret Bulgaristan (A.MTZ. (04))

7. Teftişat-ı Rumeli Evrakı (TFR.)

-Teftişat-ı Rumeli Sadaret Evrakı (TFR.I.A.)

-Teftişat-ı Rumeli Umum Evrakı (TFR.I.UM.)

8.Yıldız Evrakı (Y.)

-Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)

-Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.)

-Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

-Yıldız Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE.KP.)

-Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)

-Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

-Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)

-Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)

-Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

- Yıldız Sadaret Evrakı (Y.PRK. A.)
 - Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.)
 - Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler (Y.PRK.MK.)
 - Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn(Y.PRK.TKM.)
 - Yıldız Umumi Evrakı (Y.PRK.UM.)
 - Yıldız Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.)
 - Yıldız Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK. ŞD.)
 - Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.)
9. Zabtiye Evrakı (ZB)

GAZETELER

- *Bebe Ruhi*
- *Mizan*
- *Şura-yı Ümmet*
- *Meşveret*
- *Osmanlı*
- *Chicago Tribune*
- *Coolgardie Miner*
- *Daily Telegraph*
- *Davul*
- *Lak Lak*
- *Le Reforme*
- *New York Journal*
- *Newcastle Morning Herald and Miners Advocates*
- *San Francisco Call*

- *Puck*
- *The Barrier Miner*
- *The New York Herald*
- *The New York Times*
- *The Sunday Sun Argues*

KAYNAK ESER, İNCELEMELER, TEZLER

- Adanır, Fikret; *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Ahbap, Yakup. “Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2015 S.1 119-151.
- Akpınar, Mahmut. “XIX. Yüzyılda Batı İle İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2017, Cilt: 41, Sayı:2 128-144.
- Aktaş, Ümit. *Anarşizm İstanbul: Okur Kitaplığı* 2012.
- Alkan, Mehmet Ö. “Chicago'dan İstanbul'a Haymarket ‘ten Taksim'e 1 Mayıs Tarihinin İzinde”, *Toplumsal Tarih*, No:209 1 Mayıs 2011 18-26.
- Alkan, Mustafa. “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, Mart 2015 242-255.
- *Anarşizm, Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, (Derleyenler Şahin, Bican. Çaha, Ömer.) Ankara Orion Kitabevi 2013.
- Anderson, Benedict. *Üç Bayrak Altında 'Anarşizm ve Sömürgecilik Karşısı Tahayyül'* Çev. Emine Bademci İstanbul: Metis Yayınları 2007.
- Arvon, Henry. *Anarşizm*, Çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Avcılar, Başak. “Asya Tipi Üretim Tarzına Veda,” *Bilig*, Yaz 2002 Sayı 22, 1-28.
- Aydın, Mithat. “19.Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Sayı 15 2004 109-124.
- Aydın, Mithat. Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S 30 2015-Bahar, 5-52.
- Baktıaya, Adil. “19. Yüzyıl Sonunda Anarşist Terör”, Toplumun Anarşistlerden Korunması Konferansı (1898) ve Osmanlı Devleti,” *Bilgi ve Bellek* sayı 8, cilt 4, 2007 50-76.
- Baktıaya, Adil. “19. Yüzyılda Teröre Karşı Uluslararası Güvenlik İşbirliği Geliştirme Çabaları: 1898 Roma Konferansı”, *International Congress of Asian*

and North African Studies/Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Türkiye, 10-15 Eylül 2007. 305-322

- Başak, Tolga. “Berlin Kongresi Sürecinde İngiltere Ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye* 60 2014 1-19.
- Berberian, Hourii. *Roving Revolutionaries ‘The Connected Revolutions Of The Early Twentieth Century’* University Of California Press, 2019.
- Bookchin, Murray. *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi ‘Fransız Devrimi’nden İkinci Enternasyonale’ C. 2* Çev. Devrim Keskin Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- Bowden Brett and. Davis, Michael T. *Terror: From Tyrannicide to Terrorism*, University Queensland Press, 2008.
- Bulut, Mehmet. “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Ekonomi ’ye Yeniden Bir Bakış,” *Sultan Abdülhamid Dönemi, Siyaset İktisat - Dış Politika - Kültür – Eğitim*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2019 254-261.
- Cantzen, Rolf. *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük, Ekoloji, Anarşizm*, Çev. Veysel Atayman İstanbul Ayrıntı Yayınları
- Carr, Edward Hallett. *Romantik Sürgünler*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları: İstanbul, 2007.
- Cevizci, Ahmet. *Büyük Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.
- Colson, Daniel. *Proudhon’dan Deleuze’ e Anarşist Felsefe Sözlüğü*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus Yayınları 2011.
- Cowans, Jon. *Modern Spain A Documentary History*, PENN, 2003.
- Crowder, George. *Klasik Anarşizm*, Çev. Sinan Altıparmak İstanbul: Öteki Yayınevi, 2007.
- Çetinsaya, Gökhan. “II. Abdülhamid İç Politikası; Bir Dönem Değerlendirmesi,” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII 2016 353-409.

- Çırık, Bülent. “Sözde Ermeni ‘Milli Kahramanlarının’ Osmanlı Devleti’ndeki Terör Eylemlerine Etkisi” *Akademik Bakış Dergisi* sayı 51 Eylül-Ekim 2015, 232-248.
- Çiçek, Erkan “Sihirli Belge Fotoğrafın Osmanlı Devleti’nde Kabulü, Gelişimi ve II. Abdülhamid Dönemi”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(23) 2018, 4581-4589.
- Çilesiz, Gürcan. *İstanbul’da Uluslararası Bir Finans Merkezini Hedef Alan Terör Eylemi’’ 26 Ağustos 1896 Osmanlı Bankası Baskını ve Etkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çorlu, Axel B. “Anarchists and Anarchism in the Ottoman Empire, 1850-1917 “ ‘History From Below - A Tribute in Memory of Donald Quataert,’ *Istanbul Bilgi University Press*, İstanbul, 2016; edited by Selim Karahasanoglu 553-583.
- Çorlu, Axel B. *The Disreputable Phoenix: A Transnational History Propaganda By Deed*, Doktora Tezi, New York University, 2011.
- Çuhadar, Cengiz. “Anarşizm düşüncesindeki Farklılıklar” *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2013, Cilt 16, Sayı : 43 75-89.
- Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Decoufle, Andres Clement. *Devrimler Sosyolojisi*, Çev. Mehmet Aközer İstanbul: İletişim yayınları, 1991.
- Demirel, Fatmagül. "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü; ... Ve Perdeler Sansürle Açıldı", *Toplumsal Tarih*, sayı 63, cilt 11, Mart 1999
- Demirel, Fatmagül. *II.Abdülhamid Dönemi'nde Sansür*, Bağlam Yayınları İstanbul, 2007
- Demirkol, Gökhan. “Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı’da Mizah Dergilerinin Kapanması” *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, 687-710.
- Deringil, Selim. II. Abdülhamid Dönemi’nde Dış İlişkilerinde ‘İmaj’ Saplantısı *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1994.

- Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul:2014.
- Deringil, Selim. *Simgeden Millete 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- Dinçaslan, A.Latif. *Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları (1895-1921)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Doğan, Orhan. “Ermeni Komiteleri Hınçak Ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* sayı 20 307-327
- Dolgoff, Sam. *Bakunin*, Çev. Cemal Atila, İstanbul: Kaos yayınları, 1998.
- Donghaile, Deaglán Ó. *Blasted Literature Victorian Political Fiction and the Shock of Modernism*, Edinburgh University Press, 2011.
- Eldem, Edhem, “Selanik’te Osmanlı Bankası’nın Bombalanması”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 228, Aralık 2012, 4–7.
- Eraslan, Cezmi. “II. Abdülhamid ‘in Hilafet Anlayışı” *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1994.
- Erdal, Serkan. *Osmanlı’da Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Erdem, Gazi. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyanların Sosyal Ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Erdem, Tevfik. *Feodaliteden Küreselleşmeye ‘Temel Kavram ve Süreçler* Ankara: Lotus Yayınevi 2006.
- Erkızan, Hatice Nur. “Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel -Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz” *Düşünen Siyaset* sayı 11, Ankara: Lotus Yayınları, 2002. 47-60.

- Fleming, Marie. “Propaganda by the Deed: Terrorism and Anarchist Theory in Late Ninetenth -Century Europe Terrorism” : *An International Journal* ,Volume 4 2008, 1-23.
- Georgeon, Francis. *Sultan Abdülhamid* Çev. Ali Berkday İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- Gorman, Antony. “Diverse in race, religion and nationality but united in aspirations of civil progress”: the anarchist movement in Egypt 1860–1940, *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940, The Praxis of National Liberation, Internationalism, and Social Revolution* Volume 6 Brill 3-32.
- Gönül, Tayfun. *Anarşizm*, İstanbul: Kaos Yayınları,2008 4.baskı
- Gör, Emre. *II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı İstihbarat Ağı*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018.
- Gör, Emre. *II.Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatı*, Ötüken Yayınları, Ankara, 2015.
- Graham, Robert. *Anarchism A Documentary History Of Libertarian Ideas, From Anarchy to Anarchism (300 Ce 1939)* Volume One, Black Rose Books, 2004.
- Graham, Robert. *We Do Not Fear Anarchy, We Invoke It* “The First International And Origins Of The Anarchist Movement, Ak Press, 2015.
- Yarcı, Güler. "Yunanistan'ın Ermeni Politikası ve Atina Hınçak Komitesi", *Yeni Türkiye*, c. 4, sayı 69 (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı), Ankara 2015, s. 4523-4545.
- Güllü, Ramazan Erhan. “Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü,” *Gaziantep University Journal of Social Sciences*,17 (1) 2018.350-361.
- Gülsoy, Ufuk. *Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1991.
- Gündüz, Uğur. *Basında Batılılaşma Tasarımı: Jön Türk Gazeteciliği ile Günümüz Gazeteciliğinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Doktora Tezi.

- Güneş, Mehmet. “Emperyalizm, Propaganda ve Basın İlişkisi: II. Abdülhamid Döneminden Örnekler”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.5 S. 10, Aralık 2018, 173-187.
- Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890–1918)*, Çev. İhsan Çatay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.
- Hanioğlu, M.Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul,1985.
- Haydaroğlu, İlknur. “II. Abdülhamid ’in Hafıye Teşkilatı Hakkında Bir Risale” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 1995 109-133.
- Heywood, Andrew. *Siyasi ideolojiler*, Çev. Şeyma Akın Ankara: Adres Yayınları 2013,
- Hobsbawm, Eric J. *Devrim Çağı (1789-1848)*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, İstanbul: 2003.
- Hobsbawm, Eric J. *İmparatorluk Çağı (1875-1914)* Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- Hoffman, Bruce. *Inside Terrorism*, Columbia University Press, 2006.
- Hüseyin Nazım Paşa *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 2, Hazırlayanlar: Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara 1994.
- Hüseyin Nazım Paşa; *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 1, Hazırlayanlar: Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 15, Ankara 1994.
- Ilgaz, Turhan. “Anarşizm Anarşinin Antitezidir” *Düşünen Siyaset: Anarşizm*, S.11, Ankara: Lotus Yayınları 2002. 39-46.

- İltter, Erdal; *Ermeni Meselesinin Perspektifi Ve Zeytin İsyanları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995.
- İnam, Ahmet. Khaoslu Anarşizm, *Düşünen Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi Sayı 11 ,2002.
- Jensen, Richard Bach "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880 1930s", *Terrorism and Political Violence*, 2009, no: 21, vol. 1, s. 89-109.
- Jensen, Richard Bach, "The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol", *Journal of Contemporary History* 16, 1981 323-347.
- Jensen, Richard Bach. "Anarchist Terrorism and Global Diasporas", 1878–1914, *Terrorism and Political Violence*. May 2015, p.
- Jensen, Richard Bach; "Daggers, Rifles, and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe", *Terrorism and Political Violence*, 16:1, s. 116-153.
- Kanat, Selim. Terörizmin Dünü Bugünü Yarını: Siyasal Gerçekçi Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* C.19, S.3, 2014 195-210.
- Kapıcı, Özhan. "Siyasi Firarilerden İhtilal Ajanlarına: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Gelen Anarşistler, Nihilistler, Sosyalistler Üzerine Bazı Tespitler" *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2018,149-160.
- Kara, Adem. "Osmanlı Devleti – Filipin Ticari İlişkileri", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013, 331-343.
- Karaca, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- Karakasis, Georgios. "The Catechism of Destruction: Sergei Nechaev And The Spirit Of Nihilism" *Icoana Credintei*, No.8, Year 4/2018,103-114.
- Karataş, Nazan Coşkun. Rusya'da Nihilizm 'in Gelişmesi ve Edebiyat'a Yansıması, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, cilt 3 2014, 37-52.

- Karataşer, Büşra. “İkinci Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme” *The Journal of Academic Social Science Studies*, No 57 2017, 37-56.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* Çev. Dilek Özdemir, Ankara İmge Kitabevi 2006.
- Kasaba, Reşat. *Türkiye Tarihi; Modern Dünyada Türkiye (1839-2010)*, Cilt 4 Çev. Zühal Bilgin İstanbul; Kitap Yayınevi, 2011.
- Kassel, Whitney. “Terrorism and the International Anarchist Movement of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries,” *Studies in Conflict & Terrorism*, 2009, 237-252.
- Kassel, Whitney. “Terrorism and the International Anarchist Movement of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 32, 2009, 237-252.
- Kedward, Roderic. *Bir Dönemi Sarsanlar 'Anarşistler'*, İstanbul: Milliyet Yayınları 1976.
- Kırmızı, Abdülhamid. “Makedonya 1903” *Yeni Türkiye*, 68, 2015, 2922-2928.
- Koloğlu, Orhan. *Avrupa Kıskaçında İkinci Abdülhamid İletişim Yayınları* İstanbul:1998.
- Kurşun, Zekeriya. “II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, 2000 105-118.
- Küçük, Cevdet. ‘Çırağan Vakası’, *TDVİA*, VIII 306-309.
- Label, Ann.” Propaganda of the Deed: The Emergence of the Radical Weapons Manual in the Late Nineteenth Century,” *The Oxford Handbook of the History of Terrorism*, 2014, 1-28.
- Levy, Noemi. *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş, (1879-1909)*, Çev. Serra Akyüz, Türk Tarih Vakfı Yayınları,2017.
- Lewy, Guenter. *1915 Osmanlı Ermenileri'ne Ne Oldu?* Çev. Ceren Elitez İstanbul Timaş Yayınları 2011.

- Liang, Hsi-Huey, *The Rise of Modern Police and the European State System from Metternich to the Second World War*, Cambridge University Press, New York 1992.
- Lynn, John A. *Another Kind Of War : The Nature and History of Terrorism*, Yale University Press, 2019.
- Mahan Sue, Griset, Pamala L. *Terrorism in Perspective*, Sage Publications, 2008.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* İstanbul; İletişim Yayınları 2008.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* İstanbul; İletişim Yayınları 1996.
- Marshall, Peter. *Anarşizmin Tarihi, İmkansız İstemek*, Çev. Yavuz Alogan İstanbul: İmge Kitabevi, 2003.
- Mayakon, İsmail Müştak. *Yıldız 'da Neler Gördüm*, Sertel Matbaası, İstanbul: 1940.
- Mazower, Mark. *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2007.
- Meriç, Cemil. *Kırk Ambar*, cild 2, İletişim Yayınları: İstanbul, 2014.
- Minassian, Anaide Ter. *Ermeni Devrimci Hareketi 'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887– 1912*, Çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1963.
- Newman, Saul. *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*, Çev. Kürşad Kızıltuğ İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2006.
- *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895-1896)*, cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 95, Ankara, 2008.
- *Osmanlı Belgelerine Ermeni-Fransız İlişkileri, I (1879-1918)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 58 Ankara 2002.

- Öymen, Örsan K. “Anarşizm/Komünizm ve Sosyal Demokrasi” *Düşünen Siyaset*, S.11, Ankara: Lotus Yayınları, 2002, 18-94.
- Özendes, Engin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923* İstanbul: Yem Yayın 2013.
- Özkaya, Emine. “Klasik Anarşizm'den Modern Anarşizm'e”, *Düşünen Siyaset*, Sayı 11 Lotus Yayınları, 2002.
- Öztürk, Armağan. ‘’ Entelektüel İmgeleri Üzerine: Prometheus Ateşi ve Kendi Ateşinde Yananlar ‘‘
- Özuyar, Ali. *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, De Ki Basın Yayım Şirketi, Ankara 2008.
- Paşa, Halil. *Bitmeyen Savaş, 7 Gün* Yayınları: İstanbul, Hazırlayan: M.Taylan Sorgun. 1972.
- Quartaert, Donald. & Zürcher, E.J. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* Çev. Cahide Ekiz İstanbul, İletişim Yayınları 1998.
- Quartaert, Donald. & Zürcher, E.J. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* Çev. Cahide Ekiz İstanbul, İletişim Yayınları 1998.
- Sadi, Kerim. (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları: İstanbul,1984.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 17. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2008. Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)* Çev. Şinasi Orel Ankara Bilgi Yayınevi 1986.
- Sarıyıldız, Gülden. “Osmanlı Bürokrasisinde Fotoğraflı Belge Kullanımı ve Parmak İzi Uygulaması” *Tarih Dergisi*, s.47 İstanbul 2009, 183-208.
- Saygılı, Hasip. “1905 Potemkin İsyanı ve Sultan II. Abdülhamid,” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 7, 2016, 267-290.
- Saygılı, Hasip. “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyollarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri,” *İGÜSBD* Cilt: 1 Sayı: 2 Ekim / October 2014, 197-226.
- Scmidth, Jan. *The Orientalist Karl Süsseheim Meet Young Turk İsmail Hakkı Bey*, Brill, Boston, 2018.

- Selvi, Haluk. “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları,” *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* Cilt: 2 (1). 39-56.
- Sencer, Oya. *Türkiye’de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı* İstanbul Habora Kitapevi Yayınları 1969.
- Shirk, Mark. “The Universal Eye: Anarchist “Propaganda of the Deed” and Deveplopment of the Modern Surveillance State”, *International Studies Quarterly*, 2019, 1-12.
- Soydan, Barış. *Türkiye’de Anarşizm Yüz Yıllık Gecikme İletişim Yayınları* İstanbul 2013.
- Soykan, Ömer Naci. ‘Özgürlük ve Sürekli Barış Yolunda Anarşizm’, *Düşünen Siyaset*, Sayı 11 Lotus Yayınları, 2002.
- *Sultan Abdülhamid Han’a Yapılan Suikastın Perde Arkası*, Hazırlayan: Harun Tuncer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010.
- Sultanı Öldürmek II. Abdülhamid’e yapılan Suikast Girişiminin Uluslararası Tarihi (1905) (Derleyenler Houssine Alloul, Edhem Elhem, Henk De Smael), İstanbul: Salon Yayınları, 2018.
- Şehsuvaroğlu, Haluk. *Sultan Aziz Hayatı- Hali- Ölümü*, İstanbul; TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları 2011.
- Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2010.
- Şenişik, Pınar. “Osmanlı Makedonya’sında Şiddet ve Nisan 1903 Olayları,” *Türkiyat Mecmuası*, c.27/1, 2017, 289-303.
- Şenyıldız, Özlem. “Hedefine Ulaşan Bir Askeri Darbe Girişimi ve İspanyol İç Savaşı (1936-1939)”, *Turkish Studies*, Volume 12/16, 439-452.
- Todorov, Nikolay. *Bulgaristan Tarihi*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979.
- Tone, John Lawrence. *War and Genocide in Cuba, 1895-1898*, The University North of Carolina, 2006.

- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler* Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- Tunçay, Mete. & Zürcher, Erik Jan. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- Tuygan, A. Osmanlı Bankası, Armen Garo’nun Anıları. İstanbul: Belge Yayınları, 2009.
- Türkmen, Zekeriya. “1903 Selanik Olayı: Makedonya Bulgar İhtilali Komitesinin Selanik Bombalaması,” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genel Kurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları S.3 2004, 53-68.
- Uluerler, Sıtkı. “Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Rus-İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı’nın İngiltere İle İzlediği Politikanın Esasları,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:28 sayı 1 2018 327-346.
- Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Beşinci Murad ile Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırarak için Kadın Kıyafetinde Çırağan’a Girmek İsteyen Şahıslar”, *Belleten*, C.8, S. 32, TTK Yayınları, 589-597.
- Woodcock, George. *Anarşizm, ‘Bir Düşünce Ve Hareketin Tarihi’* Çev. Alev Türker, İstanbul: Kaos Yayınları, 1991.
- Yalçın, Emrullah. “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası,” *Toros Üniversitesi İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 4, Aralık/December: 2015, 76-104.
- Yavuz, Fikrettin. Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2015.

- Yeşil, Alper. Şura-yı Ümmet Gazetesinin (1-169) Sayılarının Sistemik olarak İndeksi İncelemesi- Seçilmiş Yazıların Çevirisi, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Yıldırım, Bülent. *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi 2015.
- Yıldırım, Kadir. *Osmanlı'da İşçiler (1870 -1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler* İstanbul; İletişim Yayınları 2017.
- Yılmaz, İlkay. Serseri, 'Anarşist ve Fesad'ın Peşinde,' II.Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları' İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Zileli, Gün. *Anarşizme Kenar Notları*, İstanbul: Propaganda Yayınları 2016.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://odel.irevues.inist.fr/cahierspsychologiepolitique/index.php?id=3239> 10.05.2019
14 .05

<https://iisg.amsterdam/en/detail?id=https%3A%2F%2Fiisg.amsterdam%2Fid%2Fcollection%2FARCH00246> 08.03.2019 12.27.

<https://www.altayli.net/1895-zeytun-ermeni-isyani.html> 14.04.2019 13.12

<https://www.gotquestions.org/John-Wycliffe.html> 26 .01. 2019 01.50

<https://www.sde.org.tr/ali-maskan/genel/kuzey-makedonyanın-yeni-politik-acilimleri-kose-yazisi-10049> 20.05 2019 17.37